

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯКОВЛЕВА ТЕТЯНА КОСТЯНТИНІВНА

УДК 343.625.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ
УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подается на здобуття наукового ступеня доктора
філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Т.К. Яковлева**

Науковий керівник: **Назимко Єгор Сергійович**, доктор юридичних наук,
професор

Кропивницький – 2024

АНОТАЦІЯ

Яковлева Т.К. Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Кропивницький. – 2024.

У дисертації здійснено комплексне кримінологічне дослідження кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 Кримінального кодексу України, як негативного явища, удосконалено кримінологічну характеристику такого протиправного діяння та розроблено на цій основі механізм запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини. Визначено, що до факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей необхідно віднести: 1) соціальні фактори; 2) нормативно-правові фактори; 3) інституційні фактори; 4) кримінологічні фактори.

Встановлено, що об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на одержання утримання від своїх батьків. Додатковим обов'язковим об'єктом цього суспільно небезпечного діяння необхідно вважати суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Потенційними потерпілими є: 1) неповнолітні діти; 2) непрацездатні повнолітні особи, походження яких, відповідно до встановленого законодавством порядку, визначено від особи, яка ухиляється від утримання, а також відповідно до ст. 232 Сімейного кодексу України осіб, які були усиновлені правопорушником у встановленому законом порядку. До потерпілих осіб не можуть бути віднесені повнолітні донька та син, які

продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. До предмета кримінального правопорушення доцільно відносити: 1) аліменти за рішенням суду або за договором; 2) додаткові витрати, викликані особливими обставинами та призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів; 3) засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей.

Аргументовано, що до кола додаткових обов'язкових ознак спеціального суб'єкта, необхідних для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) факт батьківства, встановлений та закріплений відповідно до чинного законодавства України (збереження прав та обов'язків між дитиною і її біологічними батьками); 2) правоздатність та дієздатність; 3) обізнаність щодо покладеного судом обов'язку по утриманню дитини; 4) фінансова можливість виконувати обов'язок по утриманню дитини; 5) наявність доказів щодо злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України характеризується умисною формою вини, здебільшого, це – прямий умисел, у поодиноких випадках – непрямий (евентуальний). Із урахуванням того, що суспільно небезпечними наслідками злісного ухилення від сплати аліментів є матеріальна (майнова) шкода, яка завдається дитині, аліментоуповноваженою особою, не сплачуючи кошти, розуміє суспільну небезпеку своєї поведінки та прагне/допускає настання таких наслідків.

Зазначено, що не дивлячись на низку додаткових обмежень, встановлених законодавцем за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, кількість таких кримінальних правопорушень протягом дії внесених, зазначених вище змін до законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також національного кримінального законодавства залишається стабільно високою. Тенденції кримінально-правової політики свідчать про те, що в останні роки законодавець намагається відбудувати логічний взаємозв'язок між завданою кримінальним правопорушенням шкодою та видом покарання,

яке за нього призначається. Ухилення від сплати аліментів у більшості випадків має корисливий мотив, який полягає у прагненні кримінального правопорушника зберегти кошти для задоволення власних потреб або потреб третіх осіб. У такому контексті більш доцільним було б обрати як вид покарання штраф, громадські та виправні роботи, а також обмеження волі. За вчинення вдруге такого виду кримінального правопорушення граничним видом покарання має бути позбавлення волі на певний строк.

Аналіз статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора надав підставу для констатації, що на сьогоднішній день кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України не є розповсюдженими хоча і тримають стабільно високий рівень. Так, у 2019 році кількість таких діянь складала 0,5 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2020 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 31,1 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2021 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 33 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2022 році досліджуване діяння склало 0,2 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 40 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2023 році досліджуване діяння склало 0,3 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35,4 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Доведено, що причини та умови злочинності оцінюються крізь формальний, матеріальний та юридичний критерії: 1) формальний критерій полягає в оцінці реального та прогнозованого впливу конкретного виду кримінального правопорушення на кримінологічну ситуацію в країні чи окремому регіоні. Формальний критерій також застосовується для виокремлення типових криміногенних ризиків та загроз, які закладаються у стратегії та концепції запобігання злочинності; 2) матеріальний критерій полягає в оцінці потенціальних економічних збитків, до яких може призвести вчинення кримінального правопорушення; 3) юридичний критерій полягає в оцінці здатності кримінального та кримінального процесуального законодавства виконувати своє завдання, яке полягає у запобіганні кримінальним правопорушенням.

Зауважено, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості.

Встановлено, що загальносоціальне запобігання як елемент кримінологічної політики передбачає здійснення відповідними суб'єктами діяльності на таких мікрорівнях: 1) соціально-економічне запобігання; 2) організаційно-правове запобігання; 3) соціально-ідеологічне запобігання. У більшості випадків наведені мікрорівні є найбільш комплексними та надають можливість створити відповідний ефективний механізм.

Визначено, що до організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням,

передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та адміністративного арешту; 2) систематизувати та диференціювати підхід до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшити відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормувати діяльність виконавця із обчислення розміру заборгованості із сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу. До віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) спрощення процедури звернення з заявою про стягнення аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів.

Аргументовано, що до індивідуально-профілактичних заходів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей доцільно віднести: 1) унормування заходів впливу, передбачених у Законі України «Про виконавче провадження» та приведення їх у відповідність особливостям правового режиму воєнного стану; 2) забезпечення диференційованого покарання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст.

164 КК України; 3) створення персоналізованих програм виправлення осіб, які ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, кримінальне законодавство, діти, неповнолітні, суспільно небезпечне діяння, ухилення, аліменти, утримання, запобігання, профілактика, жертви, кримінально-правовий захист.

ABSTRACT

Yakovleva T.K. Criminological characteristics and prevention of financial child support evasion. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of doctor of philosophy in specialty 081 - Law. – the Donetsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi. - 2024.

In the dissertation, a comprehensive criminological study of the criminal offense provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine, as a negative phenomenon, is carried out, the criminological characteristics of such an illegal act is improved and on this basis a mechanism to prevent evasion of child support payments is developed. It has been determined that the factors of social conditioning of criminal liability for evading alimony payment for a child maintenance should include: 1) social factors; 2) normative and legal factors; 3) institutional factors; 4) criminological factors.

It has been established that the object of the criminal offense provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine are social relations that ensure the protection of the right of minors and/or disabled children to receive maintenance from their parents. Social relations that ensure the protection of the right of minors and/or disabled children to a full life and a comprehensive (physical, mental and social) development should be considered as an additional mandatory object of this socially dangerous act. Potential victims are: 1) minor children; 2) adults unable to work, whose origin, in accordance with the procedure established by law, is determined from a person who evades maintenance, as well as in accordance with Art. 232 of the Family Code of Ukraine of persons who were adopted by the offender in accordance with the procedure established by law. An adult daughter and son who are continuing their education and in connection with this need financial assistance cannot be regarded as victims. The subject of a criminal offense should include: 1) alimony based on a court decision or a contract; 2) additional expenses caused by special circumstances and ordered by the court or stipulated by the contract

regarding alimony payment; 3) means of disabled adult children maintenance. It is argued that it is appropriate to include the following additional mandatory features of a special subject to the range of the necessary ones for the correct qualification of a criminal offense provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine: 1) the fact of paternity, established in accordance with the current legislation of Ukraine (preservation of the rights and obligations between a child and his biological parents); 2) legal capacity; 3) awareness of the court-imposed obligation to support the child; 4) financial ability to fulfill the obligation to support the child; 5) evidence of malicious evasion of child support payments. The criminal offense provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine is characterized by an intentional form of guilt, in most cases, it is a direct intention, in some cases it is indirect (eventual).

Considering the fact that socially dangerous consequences of malicious evasion of alimony payments is material (property) damage caused to a child, a person responsible for alimony payment, not paying the money, understands the social danger of his/her behavior and seeks/allows such consequences to occur.

It is noted that despite a number of additional restrictions established by the legislator for evasion of child support payments, the number of such criminal offenses during the effect of the above-mentioned changes to legislative and other regulatory acts, as well as national criminal legislation, remains consistently high. The trends of criminal law policy indicate that in recent years, the legislator is trying to rebuild a logical relationship between the damage caused by a criminal offense and the type of punishment imposed for it. Evading the payment of alimony in most cases has a selfish motive, which consists in the desire of the criminal offender to save funds to meet his own needs or the needs of the third parties.

In such a context, it would be more appropriate to choose a fine, community and correctional services, as well as restriction of freedom as a form of punishment. For committing this type of criminal offense for the second time, the maximum punishment should be imprisonment for a certain period.

The analysis of statistical data published on the website of the Prosecutor General Office provided the basis for stating that today the criminal offenses

provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine are not widespread, although they maintain a consistently high level. Thus, in 2019, the number of such offences made 0.5% of the total number of the registered criminal offenses and 35% of the total number of criminal offenses against electoral, labor and other personal rights and freedoms of a person and a citizen; in 2020, the investigated act accounted for 0.6% of the total number of the registered criminal offenses and 31.1% of the total number of criminal offenses against electoral, labor and other personal rights and freedoms of a person and a citizen; in 2021, the investigated act accounted for 0.6% of the total number of the registered criminal offenses and 33% of the total number of criminal offenses against electoral, labor and other personal rights and freedoms of a person and a citizen; in 2022, the investigated act accounted for 0.2% of the total number of the registered criminal offenses and 40% of the total number of criminal offenses against electoral, labor and other personal rights and freedoms of a person and a citizen; in 2023, the investigated act accounted for 0.3% of the total number of the registered criminal offenses and 35.4% of the total number of criminal offenses against electoral, labor and other personal rights and freedoms of a person and a citizen.

It is proved that the causes and conditions of crime are assessed through formal, material and legal criteria: 1) the formal criterion consists in assessing a real and projected impact of a specific type of criminal offense on the criminological situation in the country or a separate region. The formal criterion is also used to

i
d
e
n
t

i It is noted that a person who has committed a criminal offense provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine cannot be considered as he one having a set of typical features of a criminal offender due to a number of peculiarities: 1) specific motivation, which often consists in satisfying a selfish motive by keeping typical criminogenic risks and threats that are embedded in crime prevention

s

t

funds without direct intent to violate the criminal law; 2) such persons do not have a stable set of criminal and illegal features and often - criminally illegal experience (in particular, a criminal record); 3) the recurrence of such criminal offenses is reproduced through the prism of motivation and, for the most part, is not connected with the socially dangerous orientation of the individual.

It has been established that general social prevention as an element of criminological policy involves the implementation of activities by the relevant subjects at the following micro-levels: 1) socio-economic prevention; 2) organizational and legal prevention; 3) socio-ideological prevention. In most cases, the given micro-levels are the most complex and provide an opportunity to create an appropriate efficient mechanism. It has been determined that to the organizational and legal measures of special criminological prevention of criminal offenses provided for by Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine, it is expedient to include:

1) amendments to Art. 183-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses in terms of reducing the arrears period to two months and revising the types of penalties by providing in Part 1 of Art. 183-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses an alternative enforcement in the form of a fine, in part. 2-3 – correctional works and administrative arrest; 2) to systematize and differentiate the approach to bringing to responsibility for the commission of an administrative offense provided for in Art. 183-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the criminal offense provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine in order to provide adequate evidentiary information regarding the establishment of signs of malicious evasion of child support payments;

3) to increase the percentage of the fine and expand the limits of its differentiation in case of arrears for alimony payment, the total amount of which exceeds the sum of the corresponding payments for one, two, and three years; 4) to standardize the activity of the executor in calculating the amount of child support arrears, as well as

t

o

c

a

1) simplification of the procedure concerning the application for alimony collection, regardless of the term that has passed since the right to alimony arose; 2) simplification of the procedure for alimony collection; 3) improvement of the procedure of annual alimony indexation and increase of their amount; 4) establishing/improving the mechanism for ensuring the security of persons who applied for the recovery of alimony.

It is argued that individual preventive measures to prevent evasion of child support payments should include: 1) normalization of influence measures provided for in the Law of Ukraine "On Executive Proceedings" and bringing them into line with the specifics of the legal regime of martial law; 2) provision of differentiated punishment of the persons who have committed a criminal offense provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine; 3) creation of personalized correction programs for the persons who evade child support payments.

Key words: criminological characteristics, criminal legislation, children, minors, socially dangerous act, evasion, alimony, maintenance, prevention, victims, criminal legal protection.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Яковлева Т.К. Кримінологічна структура особи, яка ухиляється від сплати аліментів на утримання дітей. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 604-607

2. Яковлева Т.К. Кримінологічна характеристика ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4. С. 276-281

3. Яковлева Т.К. Причини та умови, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 Кримінального кодексу України. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 355-361

4. Яковлева Т.К. Об'єктивні ознаки ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 Кримінального кодексу України). *Юридичний бюлетень*. 2023. Випуск 29. С. 375-382

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Яковлева Т.К. Вина як ознака суб'єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. м. Львів, 18–19 лютого 2022 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2022. С. 41-44

2. Яковлева Т.К. Кримінологічні чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів. Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 453-455

3. Яковлева Т.К. Особливості визначення меж кримінальної відповідальності та покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Юридичні науки: проблеми та перспективи : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 398-403

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ.....	26
Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.....	26
1.2.Кримінально-правова характеристика ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.....	39
Покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання д	
Висновки до 1 розділу	76
 РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ.....	83
2.1.Стан і тенденції ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.....	83
Детермінанти, що впливають на вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.....	92
Характеристика осіб, які вчиняють ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.....	107
Висновки до 2 розділу	124
 РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ.....	128
3.1.Загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей.....	128
3.2.Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей.....	142
3.3.Індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей.....	159
Висновки до 3 розділу	175
ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188
ДОДАТКИ.....	209

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення найкращих інтересів дитини є пріоритетом, визначеним низкою міжнародних та національних правових документів. Основним осередком суспільства, на який покладається завдання із забезпечення сприятливих умов виховання дитини є родина. Відповідно до ч. 4 ст. 27 Конвенції про права дитини, держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів щодо забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині Держави-учасниці, так і за кордоном. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають в різних державах, Держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або укладенню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей. Таким чином було забезпечено апробовану платформу для створення та інтеграції у національну практику відповідних законодавчих положень щодо забезпечення права дитини на утримання батьками за наявності відповідних підстав. Аналогічний підхід передбачений також у Законі України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства» та Сімейному кодексі України. З метою посилення механізму захисту прав та інтересів дітей законодавцем було передбачено юридичну відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, яка була диференційована на адміністративну та кримінальну. Протягом останніх років законодавцем також було забезпечено посилення захисту економічних інтересів дитини шляхом прийняття Закону України № 2234-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» та Закону України від 03.07.2018 № 2475-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання».

Проте, аналіз статистичної інформації, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора надає підставу для констатації стабільно високого показника кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 Кримінального кодексу України, зокрема – відносно сукупної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Так, у 2019 році кількість таких діянь складала 35 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2020 році досліджуване діяння склало 31,1 %; у 2021 році досліджуване діяння склало 33 %; у 2022 році досліджуване діяння склало 40 %; у 2023 році досліджуване діяння склало 35,4 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Отже, наведені дані свідчать про те, що не дивлячись на стабільну та динамічну законотворчу роботу, низка проблем, пов'язаних кримінально-правовим та кримінологічним запобіганням ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей залишається відкритими для наукової дискусії.

Окремим аспектам кримінологічного захисту дитинства та запобігання кримінальним правопорушенням проти сім'ї присвятили свої наукові праці такі вчені як П.П. Андрушко, А.М. Бабенко, І.О. Бандурка, О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, Г.С. Буга, Н.Л. Березовська, А.Б. Блага, В. М. Бурдін, В. В. Вітвіцька, В.В. Голіна, Ю.О. Данилевська, А.О. Джужа, О.М. Джужа, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова, Д.М. Тичина, В. М. Трубников, В. О. Туляков, І. К. Туркевич, В. В. Шаблистий, С. Д. Шапченко, Н. С. Юзікова, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиш та ін. Водночас, не дивлячись на безумовну цінність отриманих вченими результатів, на сьогоднішній день більш детального опрацювання потребують питання, пов'язані із уточненням кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, меж кримінальної відповідальності та покарання; визначення тенденцій таких суспільно небезпечних діянь, а також причин та умов, які

можуть цьому сприяти; унормування заходів трирівневого запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей тощо.

Наведений перелік теоретичних та практичних прогалин зумовлений відсутністю комплексних монографічних досліджень проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, що свідчить про актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження проведено відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України № 119/2021 від 24 березня 2021 року, Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453, Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р., Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року №695. Роботу виконано в межах науково-дослідної теми Донецького юридичного інституту МВС України «Протидія кримінальним правопорушенням на території проведення ООС (Операції об'єднаних сил)» на 2020-2024 рр. (номер державної реєстрації 0120U105580).

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ 29 березня 2023 року (протокол № 12).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є надання комплексної, деталізованої кримінологічної характеристики ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини, уточнення детермінаційного комплексу та загальних тенденцій вчинення такого кримінального правопорушення, а також формування на цій основі науково обґрунтованих практичних рекомендацій по вдосконаленню чинного кримінального законодавства України та

розроблення сукупності заходів та засобів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини в Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких *завдань*:

- з'ясувати фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- охарактеризувати кримінально-правові ознаки ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- проаналізувати межі покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- з'ясувати стан і тенденції ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- проаналізувати детермінанти, що впливають на вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- визначити кримінологічно значущі ознаки осіб, які вчиняють ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;
- унормувати загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей;
- розробити спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей;
- запропонувати напрями індивідуально-профілактичного запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, пов'язані із запобіганням кримінальним правопорушенням проти сім'ї.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають діалектичний метод, а також комплекс загальнонаукових та спеціальнонаукових методів. *Історико-правовий* метод було використано для дослідження факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення,

передбаченого ст. 164 КК України (підрозділ 1.1); *системно-структурний метод* дозволив удосконалити понятійно-категоріальний апарат та унормувати окремі кримінально-правові ознаки ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (розділ 1); *компаративний метод* надав можливість охарактеризувати європейські та міжнародні правові документи у сфері захисту прав дітей (усі розділи); *метод наукової абстракції* дозволив визначити тенденції кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, а також узагальнити віктимологічні заходи спеціально-кримінологічного запобігання (підрозділи 2.1, 3.2); *метод структурно-функціонального аналізу* – для дослідження особливостей організаційно-правового запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей (підрозділ 3.2); *догматичний* – для аналізу способів удосконалення системи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей (розділ 3). *Статистичний* метод використано для аналізу даних Офісу Генерального прокурора у 2019-2023 році. Метод *моделювання* в комплексі із *соціологічними методами* (вивчення обвинувальних вироків, викладених у Єдиному реєстрі судових рішень, а також рішень Європейського суду з прав людини) надали можливість систематизувати та узагальнити статистичну інформацію про стан вчинення кримінальних правопорушень проти сім'ї, а також розробити пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства (усі розділи).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції України, національна та європейська судова практика (досліджено 96 судових вироків національних судів різних інстанцій, а також 15 рішень Європейського суду з прав людини).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дослідження є однією із перших в Україні комплексною монографічною працею, присвяченою вивченню теоретико-прикладних аспектів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини, зокрема – в умовах дії

особливого правового режиму воєнного стану. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

- унормовано загальні кримінологічні тенденції щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів;

- диференційовано причини та умови ухилення від сплати аліментів на утримання дитини на такі: 1) *психо-емоціональні та міжособистісні* – причини та умови, які знаходяться у площині взаємовідносин між аліментнозобов'язаною особою та особою, яка проживає разом із дитиною; 2) *корисливо-насильницькі* – причини та умови, які зумовлені прагненням реалізувати умисел на домашнє насильство через економічний вплив. У такий спосіб кримінальний правопорушник реалізує власний корисливий мотив, а також через економічне насильство впливає на колишнього шлюбного партнера; 3) *соціально-економічні* – причини та умови, пов'язані із відсутністю можливості у аліментнозобов'язаної особи утримувати дитину через неналежне матеріальне забезпечення та/або незадовільне соціальне становище; 4) *політичні* – причини та умови, пов'язані із неможливістю утримувати дитину через незадовільні політичні процеси, зокрема – введення правового режиму воєнного стану, а також пов'язані із цим втрату робочого місця, труднощі у працевлаштуванні, внутрішнє переміщення тощо; 5) *правові* – причини та умови, пов'язані зі недоліками правового забезпечення порядку виконання та контролю виконавчою службою за виконанням рішень суду;

- диференційовано морально-психологічні ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України на такі: 1) наявність конативних (мотиваційно-рольових) порушень, що полягає у

відсутності здатності особи до самовдосконалення та саморозвитку; 2) негативістська демонстративність поведінки, зумовлена агресивним ставленням до того із батьків, хто проживає із дитиною, її родичів або самої дитини; інколи така поведінка також може мати мотив викликати до себе жаль; 3) викривлене уявлення про морально-етичні та родинні цінності; 4) деструктурована ієрархія ціннісного ряду; 5) низька рухливість нервових процесів;

– доведено доцільність уточнення меж покарання за вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей шляхом передбачення видами покарань штрафу, громадських та виправних робіт, а також обмеження волі – за вчинення діяння вперше. За вчинення такого кримінального правопорушення вдруге доцільним граничним видом покарання визнано позбавлення волі на певний строк;

– запропоновано систему змін та доповнень до законодавчих актів України щодо юридичної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

удосконалено:

– доктринальні підходи до факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, які диференційовані на такі: 1) соціальні фактори; 2) нормативно-правові фактори; 3) інституційні фактори; 4) кримінологічні фактори;

– систему віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) спрощення процедури звернення з заявою про стягнення аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів;

– аргументи на користь думки, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості;

– систематизація організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, які диференційовано на такі: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та адміністративного арешту; 2) систематизація та диференціація підходів до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшення відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормування діяльності виконавця із обчислення розміру заборгованості зі сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу.

набули подальшого розвитку:

– теоретичні підходи до визначення форм реалізації об’єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Додатково аргументовано, що обов’язковою ознакою об’єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди, а тому склад цього суспільно небезпечного діяння є формально-матеріальним;

– аргументи щодо доцільності вважати ухилення від сплати аліментів на утримання дітей діянням, що може бути вчинено з прямим або непрямим умислом. Аргументовано, що непрямий умисел може мати місце у випадках, коли відсутня вольова ознака.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – під час удосконалення законодавства щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина в Україні;

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення теоретико-прикладних проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ від 19.04.2024);

– *правозастосовній діяльності* – для удосконалення нормативно-правових актів, підготовки методологічного та стратегічного забезпечення механізму запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина;

– *освітньому процесі* – під час підготовки навчально-методичних комплексів з кримінології, кримінального права, а також проведення різних видів занять з відповідних дисциплін у системі підвищення кваліфікації працівників

Національної поліції України (акт впровадження в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ від 19.04.2024).

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження було презентовано та обговорено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах: «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 18–19 лютого 2022 р.), «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р.), «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено в 7 наукових публікаціях, серед яких 4 статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 3 тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (182 найменування на 22 сторінках) та 3 додатків (6 сторінок). Повний обсяг дисертації становить 215 сторінок, з них основного тексту – 172 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ.

1.1. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

Криміналізація є одним із провідних методів розбудови кримінально-правової політики, що зумовлено створенням нових кримінально-правових заборон, здатних забезпечити посилений захист громадян та держави від суспільно небезпечних посягань. Водночас необхідно враховувати також потребу у забезпеченні принципу розумної пропорційності між криміналізацією/вторинною криміналізацією діянь та ступенем їх реальної суспільної небезпечності, оскільки закріплення потенційних «дрімаючих» та «мертвих» норм здатне призвести до перевантаження кримінального законодавства, створення недієвих загальних та спеціальних норм, які призводитимуть до неоднакового тлумачення закону, неправильної кваліфікації та інших прогалин, які можуть виявитись в процесі виконання правоохоронними та судовими органами своїх безпосередніх функцій. Із цією метою перед криміналізацією необхідно чітко встановити відповідність діяння принципам та підставам криміналізації, а також визначити чи є вони соціально обумовленими. Особливого значення це набуває в контексті захисту прав неповнолітніх осіб.

Будь-які законодавчі ініціативи, а також пакети змін та доповнень до законодавства визначаються із урахуванням потреб держави та суспільства. Структура кримінально-правової норми зумовлюється ступенем суспільної небезпечності та потенційних суспільно небезпечних наслідків, оскільки саме вони визначають різні форми реалізації кримінально протиправного умислу, а також кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки. Суспільна небезпечність кримінального правопорушення також зумовлює обрання видів

покарань, передбачених у санкції. Необхідно зауважити, що до структури соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за певний вид кримінального правопорушення входить низка обов'язкових (у більшості випадків – незмінюваних та таких, що не залежать від виду кримінального правопорушення) факторів. Такі фактори повинні доводити, що за умов відсутності кримінально-правового захисту певних суспільних відносин та благ, останні будуть піддаватись впливу, який може мати суспільно небезпечні наслідки. Традиційно, до переліку факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності вчені відносять: 1) соціальні фактори; 2) нормативно-правові фактори; 3) інституційні фактори; 4) кримінологічні фактори.

Соціальні фактори. Протягом тривалого періоду становлення та розвитку суспільства родина вважалась платформою для розбудови демократичної та правової держави. З метою популяризації інституту шлюбу та батьківства з моменту набуття незалежності, держава створює комфортні умови для вирішення соціальних та побутових потреб, правового захисту шлюбу тощо. Однією із вагомих причин такої зацікавленості є критична оцінка демографічного стану та негативні прогнози щодо потенційної депопуляції населення. Це особливо актуалізувалось після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну та ведення агресивних бойових дій на території держави. Зменшення кількості населення призводить до погіршення економічно активного стану населення, що зокрема відобразиться і на величині ВВП, податкової системи тощо.

Учені відзначають, що до 2022 року негативна зміна рівня народжуваності була найбільш значимим фактором у демографічній ситуації. Проте, з початком широкомасштабного вторгнення, масова еміграція населення та її перспективні наслідки набули нових негативних значень. Трудова міграція спостерігалася в Україні ще до початку повномасштабного вторгнення. Її «вибух» спричинив в тому числі безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом – статус, що дав можливість громадянам

України вільно перетинати міждержавні кордони країн Європейського Союзу без попереднього звернення до посольства для отримання дозволу, починаючи з 11 червня 2017 року. В багатьох містах тоді стало відкриватися безліч агентств по працевлаштуванню українців. За даними голови Національного банку України, У 2020 році було близько 3 млн. трудових мігрантів. Протягом року до України повернулися лише 400- 500 тисяч осіб. Але знову ж таки, таку кількість спровокувала переважно пандемія коронавірусу. Країни Євросоюзу закривалися на локдаун, люди втрачали роботу і змушені були повертатися. У іншому разі – цифра була би значно меншою. У 2022 році, згідно даних Звіту про міжнародну міграцію (World Migration Report 2022), Україна посіла 8 місце у списку країн, громадяни яких виїжджають на роботу за кордон, із показником 5,5-6 мільйонів осіб. З них більше 1,5 млн українців працювало в Польщі. Загалом Польща залишається одним з найбільш популярних напрямків для трудової міграції українців [25]. З метою захисту материнства та батьківства, профілактики соціального сирітства, а також популяризації інституту шлюбу на державному рівні створюються програми соціальної підтримки та захисту осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах або потребують соціального патронажу. За таких умов держава регулярно робить кроки, спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини та права на гідне матеріальне забезпечення. Одним із переліку таких прав є право на отримання аліментів від того з батьків, хто проживає окремо.

В останні роки значно зросла кількість негативних факторів, які завдають деструктивний вплив на демографічний стан. До таких факторів можна віднести пандемію коронавірусної інфекції (яка призвела до дисбалансу між народжуваністю та смертністю), військову агресію російської федерації проти України, через яку певна кількість населення була вимушена мігрувати за кордон, частина осіб загинула чи була травмована внаслідок бойових дій (значний відсоток осіб отримали тілесні ушкодження, які унеможливають подальше повноцінне виконання соціальних та трудових функцій), чоловіче населення було мобілізоване та залучене до воєнних дій.

Воєнний стан також призвів до збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В таких умовах проблема захисту права особи на нормальне дитинство постає особливо гостро, тим більше, якщо мова йде про осіб, які є відповідальними за розвиток дитини. Необхідно також відмітити, що відсутність повноцінної родини сама по собі є фактором, який негативно впливає на розвиток особистості неповнолітньої особи (відповідно до статистичних даних, здебільшого, кримінальні правопорушення вчиняють діти, які виховувались у родині з одним із батьків). Якщо другий із батьків, який проживає окремо від дитини ігнорує свої обов'язки щодо участі у її вихованні та матеріальному забезпеченні, такий стан справ у майбутньому може мати побічний вплив на розвиток соціально дезадаптованої людини та набуття нею суспільно небезпечних ознак.

Із урахуванням соціальних факторів кримінально-правова заборона на ухилення від сплати аліментів не тільки передбачає перелік заходів впливу, а і чітко визначає осіб, які можуть потерпіти від такого діяння. Диспозиція ч. 1 ст. 164 КК України включає в цей перелік не тільки неповнолітніх осіб, а і повнолітніх непрацездатних дітей, визначаючи чітку кореляцію між обов'язками батьків сприяти становленню дитини в суспільстві, її нормальній життєдіяльності та реалізації соціальної функції. Отже, можна визначити, що *до соціальних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей доцільно відносити:* 1) запобігання потенційній депопуляції населення, зумовленій диспропорцією між кількісним показником народжуваності та смертності; 2) забезпечення належних умов виховання дитини, отримання нею освіти, щорічного оздоровлення та задоволення інших особистісних потреб, пов'язаних із дорослішанням; 3) забезпечення функціонування та популяризації інституту шлюбу та батьківства; 4) забезпечення соціально-економічного складника державотворення шляхом розбудови нового покоління працездатних громадян.

Нормативно-правові фактори. Платформу для розбудови системи нормативно-правового захисту дітей та гарантування їх права на матеріальне забезпечення батьками утворюють відповідні міжнародні нормативні документи. Так, відповідно до Конвенції про права дитини, ратифікованої Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91, держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування. З метою гарантування і сприяння здійсненню прав, викладених у цій Конвенції, Держави-учасниці надають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними своїх обов'язків по вихованню дітей та забезпечують розвиток мережі дитячих установ. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Батько (-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини [76]. Отже, в наведеному документі чітко визначено пріоритети міжнародного законодавства у сфері захисту дитинства, а також надано відповідні рекомендації державам-учасницям щодо побудови національних ювенальних нормативно-правових актів. Необхідно відмітити, що ювенальна юстиція як феномен сучасності вже тривалий час знаходиться в Україні на етапі

становлення (на відміну від зарубіжних держав). На сьогоднішній день система взаємодії із дітьми на будь-якому рівні та з будь-яких підстав ґрунтується на міжнародних та європейських стандартах та враховує особливості цього віку, а також передбачає максимально лояльні способи взаємодії як із дітьми-потерпілими, так і з дітьми-правопорушниками. Вони ж утворюють підґрунтя і для структурування національної нормативно-правової бази, зокрема також і відповідних законів.

На національному рівні права дитини захищаються Конституцією України, в ст. 51 якої визначено, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків[77], а також Законом України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства», в якому зазначено, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці... Позбавлення батьківських прав або відібрання дитини у батьків без позбавлення їх цих прав не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей. Порядок і розміри відшкодування витрат на перебування дитини в прийомній сім'ї, сім'ї патронатного вихователя, дитячому будинку сімейного типу, будинку дитини, дитячому будинку, дитячому будинку-інтернаті, школі-інтернаті чи іншому закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлюються законодавством [64]. У національному кримінальному законодавстві дитина захищається не тільки в межах розділу, присвяченого кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Дитинство захищається з моменту живонародження, про що свідчить криміналізація вбивства матір'ю новонародженої дитини, діти утримуються від кримінально протиправного

впливу, чим зумовлено встановлення відповідальності за втягнення у зайняття кримінально протиправною діяльністю, встановлюється посилений кримінально-правовий захист їх статевої недоторканості тощо. Необхідно також зауважити, що взаємовідносини із батьками захищаються і через визнання вчинення кримінальних правопорушень батьками відносно дітей – кваліфікуючою та особливо кваліфікуючою ознакою.

У Законі України «Про охорону дитинства» також визначено, що дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів. Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини. У разі коли батьки не можуть дійти згоди щодо участі одного з батьків, який проживає окремо, у вихованні дитини, порядок такої участі визначається органами опіки та піклування за участю батьків виходячи з інтересів дитини. Рішення органів опіки та піклування з цих питань можуть бути оскаржені до суду у порядку, встановленому законом. Дитина має право на отримання інформації про відсутніх батьків, якщо це не завдає шкоди її психічному і фізичному здоров'ю [64]. Отже, з метою неухильного дотримання визначених положень законодавцем було передбачено межі кримінальної відповідальності та покарання за їх порушення. Особливо необхідно відмітити вказівку законодавця на ознаку злісності, що надає можливість встановити належний ступінь суспільної небезпечності.

Відповідно до Сімейного кодексу України, способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними. За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі. За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає

дитина. Спосіб стягнення аліментів, визначений рішенням суду, змінюється за рішенням суду за позовом одержувача аліментів [145]. Порушення норм сімейного законодавства, окрім кримінальної відповідальності також може тягнути за собою позбавлення особи, яка ухиляється від сплати аліментів окремих прав власності, права на керування транспортним засобом тощо. Таким чином, можна підсумувати, що *нормативно-правовими факторами соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення особи від сплати аліментів на утримання дитини необхідно віднести*: 1) необхідність у дотриманні вимог міжнародних правових актів та рекомендацій; 2) забезпечення реалізації іншими нормативно-правовими актами у сфері захисту сімейних прав своїх безпосередніх завдань; 3) забезпечення рівних прав батьків на матеріальне забезпечення та участь у вихованні дитини; 4) забезпечення кореляції між кримінальним та іншими галузевими законодавствами.

Інституційні фактори. Інституційні фактори криміналізації ухилення від сплати аліментів на утримання дітей відтворюються крізь призму діяльності суб'єктів, в завдання яких входить забезпечення захисту прав та свобод малолітніх та неповнолітніх осіб взагалі та їх права на матеріальне забезпечення зокрема. Необхідно відмітити, що наразі діяльність низки правоохоронних органів безпосередньо передбачає особливості взаємодії із дітьми.

Так, наприклад, відповідно до Наказу Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству», безпосереднє виконання функцій прокуратури щодо захисту інтересів дітей та протидії насильству доручається прокурорам, які мають високі моральні, ділові та професійні якості (ювенальні прокурори). Ювенальним прокурорам у найкоротший строк проходити навчання за спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України або його регіональних відділеннях з отриманням документа про проходження спеціального навчання. Основними принципами роботи на

вказаному напрямі визначити: отримання дітьми інформації про їхні права, забезпечення вільного доступу дітей до правосуддя та можливості повідомляти про факти порушення їхніх прав; забезпечення найкращих інтересів дитини; повагу до гідності дитини та її захист від дискримінації; захист дитини від усіх форм насильства, зловживань, включаючи сексуальні, особливо з боку батьків, опікунів (піклувальників) чи інших осіб, які турбуються про дитину, а також її експлуатації. Ювенальним прокурорам забезпечити виконання передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України функцій прокурора у кримінальних провадженнях: у сфері охорони дитинства; у яких неповнолітня особа залучена до провадження як потерпілий або є особою, права та інтереси якої порушено чи може бути порушено внаслідок вчинення кримінального правопорушення; щодо неповнолітньої особи, у тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, стосовно особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності [109]. Визначення напрямів взаємодії прокурорів із неповнолітніми особами, а також обмеження кола осіб, які можуть захищати права дітей зумовлено вимогами міжнародних та європейських стандартів взаємодії із малолітніми та неповнолітніми особами. Метою діяльності ювенальних прокурорів є не тільки реалізація повноважень щодо неповнолітніх правопорушників, а і дітей, які самі стають потерпілими від різних видів суспільно небезпечних діянь.

Окремо необхідно відмітити і діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, яка здійснюється відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженій Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. Відповідно до цього правового документа, основними завданнями підрозділів ЮП є: профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; ведення профілактичного

обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти; взаємодія з іншими підрозділами НПУ, органами державної влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей; здійснення у межах компетенції досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання... [68]. Отже, діяльність Національної поліції також спрямована і на попередження випадків кримінально протиправного впливу на дитину. Необхідно зауважити, що ювенальна превенція забезпечує захист прав дітей і від кримінальних правопорушень, які вчиняються її батьками.

Державна виконавча служба також забезпечує неухильне виконання рішення суду щодо виплати аліментів в межах своїх повноважень, зокрема також через призначення особам, які ухиляються додаткових видів стягнень, таких як позбавлення права керувати транспортним засобом, позбавлення окремих майнових прав тощо. На законодавчому рівні передбачено і особливості взаємодії між державами за умови, якщо особа, яка сплачує аліменти знаходиться за кордоном чи ухиляється від сплати аліментів за кордоном. Відповідно до Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання, орган Держави походження вважається таким, що має юрисдикцію для цілей цієї Конвенції: 1) якщо платник аліментів чи одержувач аліментів зазвичай проживали в Державі походження на момент відкриття провадження у справі; або 2) якщо платник аліментів чи одержувач аліментів були громадянами Держави походження на момент відкриття

провадження у справі; або 3) якщо відповідач прийняв юрисдикцію цього органу, висловивши це або подавши докази під час розгляду справи по суті, не заперечуючи проти юрисдикції [75]. Отже, *до інституційних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини належить створення в державному апараті: 1) міжнародних інститутів; 1) відокремлених інститутів, у діяльність яких входить контроль та забезпечення виконання рішень суду з виплати аліментів на утримання дітей (виконавчі служби); 2) загальних інститутів, одним із напрямів діяльності є сприяння розвитку дітей (соціальні служби); 3) системи правоохоронних органів та суду, які забезпечують захист прав та свобод дітей за наявності певних умов (прокуратура, Національна поліція тощо).*

Кримінологічні фактори. Належність ухилення від сплати до кола кримінальних правопорушень зумовлено низкою кримінологічних факторів, до яких у більшості випадків вчені відносять рівень суспільної небезпечності протиправного діяння та відсутність інших, окрім кримінально-правових, способів впливу на зменшення його кількісно-якісного показника. З цією метою не тільки встановлюється кримінальна відповідальність, а і визначаються межі покарання, які потенційно є достатніми для забезпечення реалізації кримінальним законодавством свого безпосереднього завдання, яким є захист держави та суспільства від кримінально протиправних посягань та запобігання кримінальним правопорушенням.

Ю.В. Орлов зауважує, що суспільна небезпечність як характеристика діяння, – достатньо досліджена в кримінальному праві категорія. Відомо, що під нею в більшості випадків розуміють характер та ступінь спричинення злочином суттєвої шкоди чи створення реальної загрози її спричинення. Поряд з цим вочевидь недостатньо розробленою залишається методика дослідження відповідних характеристик дійсного чи потенційно можливого спричинення конкретним видом діяння суттєвої шкоди. Остання по суті становить особливий різновид кримінологічного дослідження, яке однак, виходить за

традиційні межі кримінології, адже передбачає збирання, узагальнення, оцінку інформації про діяння, які de-jure злочинними не визнають (та й у результаті дослідження може не підтвердитися гіпотеза про їхню суспільну небезпечність). Власне кажучи, це є однією з найбільш серйозних проблем у процедурі криміналізації діянь, яка має місце на сучасному етапі розвитку юридичної галузі знань. Кримінальне право як наука, враховуючи власну догматичну природу, не володіє відповідним методичним інструментарієм, а сучасна кримінологія обмежена традиційним уявленням про її предмет, де немає місця незлочинним формам поведінки (за виключенням фонових явищ та підліткової делінквентності) [117]. Ступінь суспільної небезпечності традиційно вважається оціночною категорією, оскільки залежить від ставлення держави та суспільства до певних діянь, а також їх потенційної можливості зашкодити суспільним відносинам саме в межах цієї країни. У зв'язку із цим кримінальні законодавства різних країн розрізняються між собою переліком діянь, які вважаються караними та суспільно небезпечними. Таким чином, суспільна небезпечність корелюється з менталітетом суспільства та загальним курсом розвитку держави. Суспільна небезпечність ухилення від сплати аліментів на утримання дитини полягає в ігноруванні обов'язку брати участь у вихованні та забезпеченні дитини, що фактично унеможлиблює її нормальний розвиток та становлення в суспільстві як повноцінного громадянина.

Аналіз статистичної інформації правоохоронних органів та судова практика надає підставу для констатації, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 Кримінального кодексу України є достатньо поширеним та часто – латентним. Водночас, латентність такого протиправного діяння пов'язано із ігноруванням такого факту тим із батьків із ким проживає дитина. Вивчення ст. 164 КК України свідчить про те, що вона завжди знаходиться в полі зору законодавця, оскільки із моменту прийняття чинного національного кримінального законодавства в неї п'ять разів вносились зміни. У більшості випадків такі зміни були пов'язані із уточненням видів покарань (посилення

меж кримінальної відповідальності), а також зменшенні строку невиконання аліментів, який може свідчити про те, що таке ухилення є злісним (з шести до трьох місяців). Таким чином, такі кримінально-правові заходи надають можливість здійснювати позитивний вплив на кримінологічну ситуацію шляхом зменшення кількісного показника кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України.

Таким чином, проведені дослідження дозволили підсумувати, що до факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей необхідно віднести: 1) соціальні фактори; 2) нормативно-правові фактори; 3) інституційні фактори; 4) кримінологічні фактори. До соціальних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей доцільно відносити: 1) запобігання потенційній депопуляції населення, зумовленій диспропорцією між кількісним показником народжуваності та смертності; 2) забезпечення належних умов виховання дитини, отримання нею освіти, щорічного оздоровлення та задоволення інших особистісних потреб, пов'язаних із дорослішанням; 3) забезпечення функціонування та популяризації інституту шлюбу та батьківства; 4) забезпечення соціально-економічного складника державотворення шляхом розбудови нового покоління працездатних громадян. Нормативно-правовими факторами соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення особи від сплати аліментів на утримання дитини необхідно віднести: 1) необхідність у дотриманні вимог міжнародних правових актів та рекомендацій; 2) забезпечення реалізації іншими нормативно-правовими актами у сфері захисту сімейних прав своїх безпосередніх завдань; 3) забезпечення рівних прав батьків на матеріальне забезпечення та участь у вихованні дитини; 4) забезпечення кореляції між кримінальним та іншими галузевими законодавствами. До інституційних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини належить створення в державному апараті: 1)

міжнародних інститутів; 1) відокремлених інститутів, у діяльність яких входить контроль та забезпечення виконання рішень суду з виплати аліментів на утримання дітей (виконавчі служби); 2) загальних інститутів, одним із напрямів діяльності є сприяння розвитку дітей (соціальні служби); 3) системи правоохоронних органів та суду, які забезпечують захист прав та свобод дітей за наявності певних умов (прокуратура, Національна поліція тощо). До кримінологічних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення особи від сплати аліментів на утримання дитини необхідно віднести: 1) рівень суспільної небезпечності кримінального правопорушення і потенційні наслідки для потерпілого, держави та суспільства; 2) відносну поширеність такого діяння, що свідчить про відсутність дієвих способів впливу; 3) ймовірність того, що діяння може входити до детермінаційного комплексу як самостійний чинник, який впливатиме на кількісно-якісний показник інших (зокрема, більш тяжких кримінальних правопорушень).

1.2. Кримінально-правова характеристика ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

Охорона дитинства є пріоритетним напрямом розвитку держави, що актуалізовано крізь призму низки нормативно-правових актів, зокрема – Конституцію України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України тощо. Основну увагу було приділено захисту матеріальних прав дітей, зокрема – пов'язаних із виконанням батьками обов'язку по утриманню як у шлюбі, так і після розлучення. Логічним кроком стало закріплення у національному кримінальному законодавстві заборони на ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, кримінальна відповідальність за що була передбачена в ст. 164 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Водночас, детальний аналіз норм надав можливість підсумувати низку суперечностей, більшість із яких знаходиться в площині об'єктивних ознак цього кримінального

правопорушення. Наведене призводить до проблем, які виникають на практиці під час застосування наведеної статті кримінального законодавства, що має наслідком неправильну кваліфікацію, прийняття помилкових процесуальних рішень та уникнення правопорушником кримінальної відповідальності.

Протягом останніх років ведеться плідна законотворча робота, спрямована на якісне вирішення проблеми ухилення батьків від обов'язку утримувати своїх неповнолітніх дітей. Зокрема, необхідно відмітити низку змін, спрямованих на посилення відповідальності за таке діяння, а також уточнення окремих проблемних аспектів (наприклад, – сутності та змісту поняття злісного ухилення). Водночас, вчені неодноразово звертають увагу на наявність прихованих прогалин, які дозволяють захисникам виправдовувати боржників. Як вже було вище зазначено більшість таких прогалин пов'язані із особливостями об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України [80]. Аналіз зазначеної норми, дозволяє констатувати, що з об'єктивної сторони досліджуване протиправне діяння виражається у бездіяльності та може вчинятись у таких двох формах як: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні.

Так, відповідно до ст. 71 Закону України 02.06.2016 № 1404-VIII «Про виконавче провадження» порядок стягнення аліментів визначається законом. Виконавець стягує з боржника аліменти у розмірі, визначеному виконавчим документом, але не менше мінімального гарантованого розміру, передбаченого Сімейним кодексом України. Індексація розміру аліментів, визначеного у твердій грошовій сумі, проводиться, якщо інше не передбачено у виконавчому документі чи у договорі між батьками про сплату аліментів на дитину, виконавцем у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку... За наявності заборгованості із сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці, стягнення може бути звернено на майно боржника. Звернення стягнення на заробітну плату не перешкоджає

зверненню стягнення на майно боржника, якщо існує непогашена заборгованість, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці. Виконавець зобов'язаний обчислювати розмір заборгованості із сплати аліментів щомісяця, а також проводити індексацію розміру аліментів відповідно до частини першої цієї статті. Виконавець зобов'язаний повідомити про розрахунок заборгованості стягувачу і боржнику у разі: 1) надходження виконавчого документа на виконання від стягувача; 2) подання заяви стягувачем або боржником; 3) надіслання постанови на підприємство, в установу, організацію, до фізичної особи - підприємця, фізичної особи, які виплачують боржнику відповідно заробітну плату, пенсію, стипендію чи інші доходи; 4) надіслання виконавчого документа за належністю до іншого органу державної виконавчої служби; 5) закінчення виконавчого провадження. У разі виїзду боржника на постійне проживання до держави, з якою Україна не уклала договорів про надання правової допомоги, за рішенням суду до виїзду боржника за кордон стягнення аліментів здійснюється за весь період до досягнення дитиною повноліття [62]. Отже, наведений припис надає більш детальну характеристику процедури стягнення аліментів, уточнюючи положення Сімейного кодексу України. Аналіз норми дозволяє підсумувати, що законодавець передбачив всі особливості та потенційні загрози, які можуть виникнути під час реалізації права дитини на утримання батьків. Водночас, нормативно-правовий акт не позбавлений окремих неточностей, зокрема в ч. 1 ст. 71 Закону є відсилка до Закону України «Про індексацію грошових доходів населення», дію якого було призупинено у січні 2023 року із прийняттям Закону України «Про державний бюджет України на 2023 рік».

Наведене положення дозволяє також констатувати, що обов'язковою умовою для притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей є наявність судового рішення про призначення аліментів тому із батьків, хто проживає окремо від дитини, а також дотримання процесуально визначеного порядку стягнення таких аліментів державним/приватним виконавцем, а також нехтування покладеним

обов'язком особою, яка ці аліменти повинна сплачувати. У цьому контексті найбільш дискусійним для наукової спільноти залишається ознака злісності, яка є основною підставою вважати, що особа ухиляється від виконання батьківського обов'язку.

Аналіз судової практики дозволяє стверджувати, що у більшості випадків, суд під час розгляду обставин справи звертає увагу на наявність у особи реальної можливості сплачувати аліменти, яка передбачає наявність хоча б одного із видів доходів. При цьому більшість осіб, які ухиляються від сплати аліментів реалізують свій кримінально протиправний умисел шляхом приховування фактичного заробітку та інших грошових надходжень (наприклад, отримання заробітної плати або її частини «у конверті»). Такі дії також входять до поняття злісного ухилення. Зміст положень ст. 164 КК України надає можливість констатувати, що визначення тримісячного терміну несплати аліментних коштів як підстави для притягнення до кримінальної відповідальності передбачає наслідком формування заборгованості перед потерпілою особою, а отже – завдання майнової шкоди та порушення права дитини на утримання до набуття повнолітнього віку. Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, яка логічно сформована у встановленому терміні заборгованості, є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди. А тому, доцільно погодитись із вченими, які вважають склад цього суспільно небезпечного діяння матеріальним, що зумовлено наявністю бездіяльності, яка проявляється через свідоме ігнорування обов'язку утримувати дітей та суспільно небезпечних наслідків, які передбачають майнову (матеріальну) шкоду.

Окреме зауваження також викликає визначення терміном злісного ухилення трьох місяців (у попередній редакції було шість). З одного боку такий підхід, ймовірно, може бути пояснений з точки зору посилення захисту прав дитини та забезпечення своєчасного реагування на ухилення батьків від сплати аліментів. Водночас, положення сімейного законодавства дещо

відрізняються від кримінального, зокрема в ст. 157 Сімейного кодексу України однією із підстав для самостійного вирішення тим із батьків з яким за рішенням суду визначено або висновком органів опіки та піклування підтверджено місце проживання дитини питання тимчасового виїзду дитини за кордон на термін більше одного місяця є наявність у другого з батьків заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, підтвердженої довідкою про наявність заборгованості зі сплати аліментів. Термін три місяці передбачений для батьків, хто сплачує аліменти на дітей із особливостями розвитку, захворюваннями тощо [145]. У ст. 71 вищезгаданого Закону України 02.06.2016 № 1404-VIII «Про виконавче провадження» також передбачено низку заходів, які можуть застосовуватись до особи, яка має заборгованість зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів саме за чотири місяці, державний виконавець вносить вмотивовані постанови: 1) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі; 2) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві керування транспортними засобами - до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі; 3) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі; 4) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі. Водночас у цій же нормі наявний припис про те, що за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці, виконавець роз'яснює стягувачу право на звернення до органів досудового розслідування із заявою (повідомленням) про вчинене кримінальне

правопорушення боржником, що полягає в ухиленні від сплати аліментів [62]. Таким чином, можна говорити про те, що наразі законодавцем не унормовано положення різногалузевих норм, які регулюють виконання аліментних зобов'язань та захищають майнові права та інтереси неповнолітніх осіб. Отже, в контексті цього актуальною проблемою є встановлення єдиного для різних законодавств бачення щодо терміну аліментної заборгованості, який може вважатись злісним ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей.

Варто також звернути увагу на те, що складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України не охоплюються випадки ухилення від сплати аліментів на утримання повнолітньої доньки/сина які продовжують навчання. В ст. 199 Сімейного кодексу передбачено, що якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Право на утримання припиняється у разі припинення навчання. Право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має той з батьків, з ким проживає дочка, син, а також самі дочка, син, які продовжують навчання [145]. Водночас, таке право на утримання не захищено кримінальним законодавством, що зумовлено чітким визначенням кола потенційних потерпілих осіб, якими можуть бути лише неповнолітні та непрацездатні діти.

Це підтверджено також позицією Верховного Суду, відображеною у постанові від 26 травня 2020 року (*справа № 313/1391/17, провадження № 51-6183км19*), де зазначено, що *об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів і прав неповнолітніх або непрацездатних дітей, які потребують допомоги, право неповнолітніх та непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Потерпілими від цього злочину можуть бути діти, на утримання яких за рішенням суду їх батько чи мати мають сплачувати аліменти, а також неповнолітні чи непрацездатні діти, що перебувають на утриманні батьків. Неповнолітніми дітьми визнаються*

особи віком до 18 років, якщо згідно з законом вони не набувають прав повнолітніх раніше (наприклад, внаслідок одруження). Непрацездатними є повнолітні діти, які в силу фізичних чи психічних вад позбавлені можливості постійно чи тимчасово працювати (зокрема, діти-інваліди I, II та III групи).

Так, суд першої інстанції дослідив та проаналізував норми права, які зобов'язують батьків утримувати своїх неповнолітніх дітей і непрацездатних повнолітніх дітей, що потребують матеріальної допомоги, зазначивши у вироку, що: Конституцією України визначено основні права й обов'язки держави та громадян щодо забезпечення захисту дітей, при цьому в ч. 2 ст. 51 Основного Закону зазначається, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття; відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Україною, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше; дитина, враховуючи її фізичну й розумову незрілість, потребує спеціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження; Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року також застосовується до дітей, які не досягли 18 років; згідно зі ст. 1 Закону України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства» дитиною є особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (наприклад, внаслідок одруження); а дитинство це період розвитку людини до досягнення повноліття; відповідно до ч. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України (далі СК) правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття; положення ч. 3 ст. 75 СК відносять до категорії «непрацездатні» інвалідів I, II та III групи; згідно з ч. 4 ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966XIV, ч. 1 ст. 1 Закону України від 9 липня 2003 року № 1058IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до непрацездатних належать, зокрема, особи, які визнані інвалідами в установленому законом порядку; у ст. 180

СК визначено обов'язок батьків утримувати дітей до досягнення останніми повноліття, при цьому згідно зі ст. 199 СК, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу; у п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» судам роз'яснено, що відповідно до ст. 180 СК батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, а у випадках, передбачених статтями 198, 199 цього Кодексу, і своїх повнолітніх дочку, сина.

Таким чином, на підставі аналізу вищенаведених правових норм суд першої інстанції обґрунтовано дійшов висновку, що відповідно до чинного законодавства потерпілими від злочину за ч. 1 ст. 164 КК не можуть бути повнолітні дочка, син, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги та на утримання яких за рішенням суду їх батько чи мати мають сплачувати аліменти [132]. Водночас, наведене судове рішення не позбавлено окремих недоліків, зокрема в частині аналогічного підходу законодавця до непрацездатних повнолітніх дітей. Так, у ст. 198 СК України є припис, що батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати. При цьому, не дивлячись на однотипні особливості формулювання положення, ухилення від утримання непрацездатних повнолітніх дітей є кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України.

Отже, **об'єктом** кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на одержання утримання від своїх батьків. **Додатковим обов'язковим об'єктом** цього суспільно небезпечного діяння необхідно вважати суспільні відносини, що забезпечують захист права

неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Парадигма об'єкту кримінального правопорушення також дозволяє визначити *коло потенційних потерпілих, до яких необхідно віднести*: 1) неповнолітніх дітей; 2) непрацездатних повнолітніх осіб, походження яких, відповідно до встановленого законодавством порядку, визначено від особи, яка ухиляється від утримання, а також відповідно до ст. 232 Сімейного кодексу України осіб, які були усиновлені правопорушником у встановленому законом порядку. Виходячи із наведеного судового рішення, до потерпілих осіб не можуть бути віднесені повнолітні донька та син, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги.

Що стосується *предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України*, більш прийнятним видається підхід, запропонований Д.П. Євтеєвою, яка вважає, що таким необхідно вважати засоби утримання в таких формах: 1) засоби утримання, що надаються в позасудовому та позадоговірному порядку (кошти, харчові продукти, одяг, речі домашнього вжитку, меблі, спортивні товари, музичні інструменти, ліки тощо); 2) аліменти за рішенням суду або за договором; 3) додаткові витрати, призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів. За способом визначення форми та розміру засобів утримання як предмета злочину за ст. 164 КК їх можна поділити на три групи: 1) засоби, форми та розмір яких визначається в судовому порядку (аліменти за рішенням суду та призначені судом кошти на додаткові витрати); 2) засоби, форма та розмір яких устанавлюються в договірному порядку (аліменти за договором; додаткові витрати, передбачені в договорі); 3) засоби, форма та розмір яких не визначені ані в судовому, ані в договірному порядку [60, с. 60]. Не заперечуючи та в цілому погоджуючись із наведеною вченою диференціацією предмету ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, необхідно зауважити на декількох спірних моментах.

Так, що стосується першої форми, якою є засоби утримання, що надаються в позасудовому та позадоговірному порядку, видається нелогічним вважати предметом кримінального правопорушення право того з батьків, хто проживає окремо від дитини брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі. Відповідно до ч. 2 ст. 181 Сімейного кодексу України це не є обов'язком особи, на відміну від припису ч. 3 цієї ж статті [145], в якій вказано, що за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина. У диспозиції ч. 1 ст. 164 КК України є чітка вказівка щодо того, що кримінально караним є злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів). Також, окрему увагу доцільно звернути на засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей. Отже, **до предмета кримінального правопорушення доцільно відносити**: 1) аліменти за рішенням суду або за договором; 2) додаткові витрати, викликані особливими обставинами та призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів; 3) засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей.

Таким чином, об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на одержання утримання від своїх батьків. Додатковим обов'язковим об'єктом цього суспільно небезпечного діяння необхідно вважати суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Потенційними потерпілими є: 1) неповнолітні діти; 2) непрацездатні повнолітні особи, походження яких, відповідно до встановленого законодавством порядку, визначено від особи, яка ухиляється від утримання, а також відповідно до ст. 232 Сімейного кодексу України осіб, які були усиновлені правопорушником у встановленому законом порядку. До потерпілих осіб не можуть бути віднесені повнолітні донька та

син, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. До предмета кримінального правопорушення доцільно відносити: 1) аліменти за рішенням суду або за договором; 2) додаткові витрати, викликані особливими обставинами та призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів; 3) засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей.

З об'єктивної сторони досліджуване протиправне діяння виражається у бездіяльності та може вчинятись у таких двох формах як: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди. А тому склад цього суспільно небезпечного діяння є матеріальним.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є спеціальним, що зумовлено тим, що вчинити його може лише особа, яка визнана аліментнозобов'язаною відповідно до рішення суду. В диспозиції ч. 1 ст. 164 КК України є вказівка на те, що кримінально караним є злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей, а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Таким чином, у нормі законодавцем передбачено чітку вказівку на те, що вчинити таке діяння може лише особа, яка є одним із батьків дитини. Проте, необхідно зауважити, що для правильної кваліфікації такого кримінального правопорушення важливим є встановлення юридичного зв'язку між дитиною та тим із батьків, хто має сплачувати аліменти.

Так, у постанові Верховного Суду від 31 серпня 2022 року (справа № 522/5039/21, провадження № 61-4147св22), вказано, що згідно із ч. 1 ст. 232 СК України з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками й особою, яка усиновлена, а також між

нею та іншими її родичами за походженням. При усиновленні дитини однією особою ці права та обов'язки можуть бути збережені за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка. З моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права й обов'язки між усиновленою особою та усиновлювачем і його родичами за походженням (ч. 3 ст. 232 СК України). Частинами 4, 5 ст. 232 СК України визначено, що усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини. Усиновлення надає особі, яку усиновлено, права й накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача в такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків. Суди попередніх інстанцій вважали, що аналіз положень ч. 1 ст. 232 СК України дає підстави для таких висновків: юридичний факт усиновлення змінює суб'єктний склад батьківських правовідносин, а саме: батьки усиновленої особи перестають бути суб'єктами батьківських прав та обов'язків, водночас між усиновлювачем і усиновленим встановлюються правові зв'язки, які існують між батьками та дітьми; суб'єктний склад може не змінюватися, а доповнюватися, оскільки батьківські права та обов'язки щодо дитини виконуватимуться і батьками, і усиновлювачами [133]. Таким чином, під час розгляду обставин такого кримінального правопорушення необхідно враховувати факт усиновлення дитини, якщо другий із батьків, із яким вона проживає уклав шлюб. Варто звернути увагу також і на те, що відповідно до положень сімейного законодавства, позбавлення батьківських прав не є підставою для припинення обов'язку по утриманню дитини (ч. 2 ст. 166 Сімейного кодексу України).

Крім того, суди зазначили, що зі змісту ч. 1 ст. 232 СК України випливає альтернативність підходу щодо збереження батьківських прав та обов'язків залежно від особливостей усиновлення. У ситуації усиновлення однією особою (другим із подружжя) закон вказує на можливість збереження майнових обов'язків (права на аліменти), а загальною умовою реалізації права на аліменти є виявлення бажання другим із батьків за походженням на

отримання аліментів. Верховний Суд із цим не погодився і зауважив, що аналіз вищенаведених положень сімейного законодавства свідчить про те, що обов'язок утримувати дитину до її повноліття заснований на факті батьківства, натомість усиновлення змінює суб'єктний склад правовідносин матері, батька та дитини. Тлумачення положень абз. 2 ч. 1 ст. 232 СК України в контексті збереження прав та обов'язків щодо дитини одним із батьків за походженням дає підстави для висновку, що законодавець передбачив можливість дитині, усиновленій однією особою, зберегти правовий зв'язок із батьком або матір'ю за походженням, які не позбавлені батьківських прав та надали згоду на усиновлення. При цьому таке збереження правового зв'язку можливе лише в спосіб, який виключає ситуацію, у якій у дитини, з юридичної точки зору, будуть одночасно дві матері або два батька. Тобто в разі усиновлення дитини чоловіком збереження прав та обов'язків між дитиною і її біологічним батьком виключене, однак можливе збереження прав та обов'язків між матір'ю і дитиною [145]. Таким чином, можна підсумувати, що *до кола додаткових обов'язкових ознак спеціального суб'єкта, необхідних для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України доцільно віднести:* 1) факт батьківства, встановлений та закріплений відповідно до чинного законодавства України (збереження прав та обов'язків між дитиною і її біологічними батьками); 2) правоздатність та дієздатність; 3) обізнаність щодо покладеного судом обов'язку по утриманню дитини; 4) фінансова можливість виконувати обов'язок по утриманню дитини; 5) наявність доказів щодо злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини.

Переважає більшість цих кримінальних правопорушень характеризуються формальним складом. Додатковим підтвердженням виключно умисного характеру окремих кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері є вказівка на «злісність» як обов'язкової ознаки таких діянь (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків). Також підтверджувати

умисність дій може вказівка на корисливі мету та мотиви того чи іншого діяння (зловживання опікунськими правами) [144, с. 10]. Окремо треба звернути увагу на кримінальні правопорушення в сімейно-побутовій сфері, основний склад яких сформульований як формальний та його ознакою є вина у формі прямого умислу, а кваліфікований (особливо кваліфікований) передбачає настання суспільно небезпечних наслідків і може характеризуватися або умисною, або подвійною формою вини. Йдеться про спричинення істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини при експлуатації дітей (ч. 2 ст. 150 КК України), спричинення безплідності чи інших тяжких наслідків при статевих зносинах з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч. 2 ст. 155 КК України), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ч. 2 ст. 168 КК України), незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ч. 2 ст. 169 КК України), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ч. 3 ст. 323 КК України) тощо [144, с. 10]. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері, основний склад яких є матеріальним, може характеризуватися необережною або умисною формою вини: неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). Вина у зазначених кримінальних правопорушеннях передбачає певне ставлення особи як діяння (дії або бездіяльності), так і до його суспільно небезпечних наслідків. Тому ці діяння характеризуються як такі, що можуть бути вчиненим або виключно через необережність [110, с. 324], або з необережною чи змішаною формою вини [81, с. 408]. Однак є і інша позиція. На думку О. Белової, конструкція змішаної форми вини до вказаних кримінальних правопорушень застосовуватися не повинна, оскільки вона призводить до штучного розриву між складовими інтелектуального та вольового моменту умислу та необережності, а також не відповідає чинному кримінальному законодавству [22, с. 9; 29]. Остання позиція є більш аргументованою, оскільки у більшості

випадків особа, яка ухиляється від сплати аліментів на утримання дітей усвідомлює ступінь суспільної небезпечності свого діяння і може оцінити потенційні суспільно небезпечні наслідки, у зв'язку із чим вважати, що таке діяння може вчинятись зі змішаною формою вини недоцільно.

Загальновизнаним фактом є те, що вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення, оскільки саме вона дозволяє відмежувати протиправне діяння від непротиправного. Крізь ознаку вини відтворюється і принцип співрозмірності тяжкості кримінального правопорушення покаранню, яке за нього призначається.

В доктрині кримінального права визначено, що вина має певні характеристики, до яких належать: зміст вини – ставлення особи до усієї сукупності об'єктивних ознак вчинюваного нею діяння; соціальна сутність – негативне або зневажливе ставлення особи, яка вчинила злочин, до суспільних відносин, що поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність; ступінь вини – кількісний показник, оціночна категорія, що виражає міру негативного ставлення особи до основних цінностей, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність; форми вини – зазначені в законі поєднання певних ознак свідомості і волі особи, що вчиняє суспільно небезпечне діяння, передбачене КК [34, с. 48]. Варто зауважити, що кримінальні правопорушення, пов'язані із аліментними зобов'язаннями мають свою специфіку, пов'язану із ускладненим, полігалузевим механізмом дотримання права неповнолітніх та непрацездатних повнолітніх осіб на утримання батьками. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України традиційно визнається діянням, яке вчиняється із прямим умислом, що зумовлено зрозумілими інтелектуальним та вольовим моментом.

Проблема визначення форми вини досліджуваного кримінального правопорушення також безпосередньо пов'язана із взаємозв'язком між нормами сімейного та кримінального законодавства, а також із розумінням цих приписів аліментоуповноваженою особою. Водночас, єдиною нормативно

встановленою підставою, яка дозволяє вважати, що особа ухиляється від сплати аліментів, є встановлений факт ознайомлення його із відповідним рішенням суду та наявність заборгованості, розмір якої достатній для того, що вважати ухилення злісним. Особливість діяння, передбаченого ст. 164 КК України також полягає у переважно корисливій мотивації, яка полягає у прагненні уникнути небажаних для правопорушника витрат.

К.Б. Марісюк та М.П. Комарницька вказують, що суспільно небезпечний наслідок ухилення від сплати коштів на утримання утворюється ненадходженням до фондів потерпілої особи (у її розпорядження) коштів, які вона мала отримати у вигляді аліментів. У теорії кримінального права такі наслідки визначаються як матеріальний збиток, який виражається у неотриманні належного – випадків, коли потерпілий в результаті злочину не отримує того майна чи коштів, які він вправі отримати, а винний, котрий їх утримує, зобов'язаний передати потерпілому за законом, договором, або з будь-яких інших законних підстав. Отже, суспільно небезпечні наслідки аналізованого злочину можна визначити як майновий збиток, що утворюється в результаті невиконання одним із суб'єктів правовідносин з утримання свого юридичного обов'язку, внаслідок чого інший їх суб'єкт (дитина) позбавляється частини матеріальної підтримки. При кваліфікації злочину за ст. 164 КК слід взяти до уваги, що заборгованість зі сплати коштів на утримання дітей може виникати й за обставин, які не створені суспільно небезпечною поведінкою суб'єкта. Наприклад, її причиною може бути недобросовісна поведінка особи, уповноваженої на одержання аліментів (неотримання матір'ю малолітньої дитини платежів, які надходять на картковий рахунок). Заборгованість може виникнути й через неналежне виконання обов'язку щодо їх утримання адміністрацією підприємства, установи, організації, в якій працює аліментнозобов'язана особа [46, с. 55]. Водночас, аналіз судової практики надає можливість підсумувати, що суди по кожному окремому провадженню встановлюють причини та умови вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України.

Унеможлиблює притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи також безпосередня вказівка законодавця на те, що діяння може бути вчинено лише відносно дітей, які знаходяться на утриманні винного. Утримання розпочинається із моменту винесення судом відповідного рішення, про яке відповідач інформується відповідно до встановленого нормативно-правовими актами порядку. У зв'язку із вказаним, наведені вченими причини (недобросовісна поведінка особи, уповноваженої на одержання аліментів (неотримання матір'ю малолітньої дитини платежів, які надходять на картковий рахунок), неналежне виконання обов'язку щодо їх утримання адміністрацією підприємства, установи, організації, в які працює аліментнозобов'язана особа [46, с. 55]) виключають наявність складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України.

Л.В. Дорош зауважує, що заперечення включення усвідомлення протиправності до інтелектуальних ознак умислу стосуються, швидше за все, питання про обізнаність особи щодо незаконності її поведінки у специфічному (вузькому) значенні – кримінально-правової протиправності діяння. Діяння, яке входить до об'єктивної сторони передбаченого ст. 164 КК злочину, характеризуються т. зв. змішаною (або складною) протиправністю, за якої поведінка вважається правопорушенням одночасно в кількох галузях права (у сімейному та кримінальному). Ця обставина зумовлює певні особливості змісту інтелектуальної ознаки умислу при вчиненні ухилення від сплати коштів на утримання дітей і дозволяє стверджувати про наявність вини в психічному ставленні суб'єкта до зазначеного діяння за умови його розуміння протиправності своєї поведінки (усвідомлення того, що вона є порушенням обов'язків, які вимагаються сімейним законодавством, та порушенням зобов'язання з утримання). Саме таким чином у свідомості винного формується оцінка власної поведінки як такої, що суперечить інтересам людини, на утримання якої він мусить сплачувати кошти за рішенням суду [58, с. 12]. Усвідомлення ступеню суспільної небезпечності ухилення від обов'язку утримувати дитину є основною підставою вважати, що особа свідомо вчиняє

таке кримінальне правопорушення. Через таке усвідомлення, зокрема, відтворюється також і причини віднесення такого суспільно небезпечного діяння до кримінальних правопорушень із формальним складом, оскільки реальне настання наслідків може мати місце через достатньо тривалий часовий проміжок після того як особа ухилялась від сплати аліментів. Необхідно зауважити також і на тому, що таке кримінальне правопорушення є продовжуваним діянням, що також зумовлює таку конструкцію складу.

К. Буряк вказує, що на сьогодні залишається дискусійним питання визначення вини в кримінальних правопорушеннях у сімейно-побутовій сфері з формальним складом. КК України визначає зміст лише кримінальних правопорушень з матеріальним складом (щодо суспільно небезпечного діяння та наслідків). Питання визначення змісту вини у кримінальних правопорушеннях з формальним складом залишається неврегульованим. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері може характеризуватися: 1) прямим умислом щодо самого діяння, 2) умислом щодо діяння та наслідків, 3) умислом щодо діяння та необережною формою вини щодо наслідків, 4) необережною формою вини. На підставі цього в кримінальному праві під час характеристики форми вини в разі вчинення кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері сформувався три підходи: 1) змішана; 2) як змішана, так і умисна; 3) умисна або необережна. Мотив та мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони переважної більшості кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері. Мотиви поділяють на дві групи: низькі (егоїзм; байдужість до долі потерпілого; неприязнь до іншого з батьків дитини) та такі, що не мають властивостей низьких мотивів (відсутність кровного споріднення з потерпілим; релігійні переконання; бажання кращої долі потерпілому) [29]. Виходячи із диспозиції ч. 1 ст. 164 КК України, для цього кримінального правопорушення мотив та мета не визначені законодавцем як обов'язкові ознаки ухилення від сплати аліментів на утримання дитини. Такий підхід зумовлений тим, що ступінь суспільної небезпечності такого діяння не залежить від причин, через які особа

нехтує своїм обов'язком утримувати дитину та забезпечувати її найкращі інтереси. Потенційними наслідками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є посягання на нормальний розвиток дитини, що зумовлює віднесення порушення обов'язку на утримання дітей батьками до категорії кримінальних правопорушень. Проте, аналіз судових вироків, винесених за фактом ухилення від сплати аліментів на утримання дітей дозволяє диференціювати мотиви із яким воно вчиняється на: 1) *корисливий мотив* – прагнення аліментнозобов'язаної особи уникнути від витрати особистих коштів на утримання дитини; 2) *особистісний мотив* – здебільшого, це неприязні стосунки із другим з батьків, з ким проживає дитина (часто має місце, коли ця особа була ініціатором розлучення, у зв'язку із чим аліменти на утримання дитини не сплачуються через бажання помститись чи відновити шлюб); 3) *комбінований мотив* – мотив, який включає в себе декілька чинників, які вплинули на формування умислу на невиконання аліментів на утримання дитини. Комбінований мотив часто входить в механізм реалізації умислу на вчинення домашнього насильства та відтворюється крізь призму економічного насильства. У такий спосіб аліментнозобов'язана особа часто намагається шантажувати чи принижувати колишнього партнера.

Таким чином, аналіз судової практики та статистики правоохоронних органів надав можливість підсумувати, що об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на одержання утримання від своїх батьків. Додатковим обов'язковим об'єктом цього суспільно небезпечного діяння необхідно вважати суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Потенційними потерпілими є: 1) неповнолітні діти; 2) непрацездатні повнолітні особи, походження яких, відповідно до встановленого законодавством порядку, визначено від особи, яка ухиляється від утримання, а також відповідно до ст. 232 Сімейного кодексу України осіб, які були

усиновлені правопорушником у встановленому законом порядку. До потерпілих осіб не можуть бути віднесені повнолітні донька та син, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. До предмета кримінального правопорушення доцільно відносити: 1) аліменти за рішенням суду або за договором; 2) додаткові витрати, викликані особливими обставинами та призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів; 3) засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей.

З об'єктивної сторони досліджуване протиправне діяння виражається у бездіяльності та може вчинятись у таких двох формах як: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди. А тому склад цього суспільно небезпечного діяння є матеріальним.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є спеціальним, що зумовлено тим, що вчинити його може лише особа, яка визнана аліментнозобов'язаною відповідно до рішення суду. В диспозиції ч. 1 ст. 164 КК України є вказівка на те, що кримінально караним є злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей, а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Таким чином, у нормі законодавцем передбачено чітку вказівку на те, що вчинити таке діяння може лише особа, яка є одним із батьків дитини. Проте, необхідно зауважити, що для правильної кваліфікації такого кримінального правопорушення важливим є встановлення юридичного зв'язку між дитиною та тим із батьків, хто має сплачувати аліменти. *До кола додаткових обов'язкових ознак спеціального суб'єкта, необхідних для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України доцільно віднести: 1)*

факт батьківства, встановлений та закріплений відповідно до чинного законодавства України (збереження прав та обов'язків між дитиною і її біологічними батьками); 2) правоздатність та дієздатність; 3) обізнаність щодо покладеного судом обов'язку по утриманню дитини; 4) фінансова можливість виконувати обов'язок по утриманню дитини; 5) наявність доказів щодо злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України характеризується умисною формою вини, здебільшого, це – прямий умисел, у поодиноких випадках – непрямий (евентуальний). Із урахуванням того, що суспільно небезпечними наслідками злісного ухилення від сплати аліментів є матеріальна (майнова) шкода, яка завдається дитині, аліментоуповноваженою особою, не сплачуючи кошти, розуміє суспільну небезпеку своєї поведінки та прагне/допускає настання таких наслідків. Непрямий умисел може мати місце у випадках, коли корисливий мотив кримінального правопорушника виявляється через прагнення заощадити кошти, які він має сплачувати дитині. Часто у таких випадках, дійсно, відсутня вольова ознака і хоча особа розуміє суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачає його суспільно небезпечні наслідки, але не хоче/не припускає їх настання, оскільки вважає, що дитину гідно утримує другий із батьків, держава тощо.

Аналіз судових вироків, винесених за фактом ухилення від сплати аліментів на утримання дітей дозволяє диференціювати мотиви із яким воно вчиняється на: 1) *корисливий мотив* – прагнення аліментозобов'язаної особи уникнути від витрати особистих коштів на утримання дитини; 2) *особистісний мотив* – здебільшого, це неприязні стосунки із другим з батьків, з ким проживає дитина (часто має місце, коли ця особа була ініціатором розлучення, у зв'язку із чим аліменти на утримання дитини не сплачуються через бажання помститись чи відновити шлюб); 3) *комбінований мотив* – мотив, який включає в себе декілька чинників, які вплинули на формування умислу на невиконання аліментів на утримання дитини. Комбінований мотив часто входить в механізм реалізації умислу на вчинення домашнього насильства та

відтворюється крізь призму економічного насильства. У такий спосіб аліментнозобов'язана особа часто намагається шантажувати чи принижувати колишнього партнера.

1.3. Покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

Сучасне національне кримінальне законодавство поступово продовжує набувати гуманних рис, що зумовлено загальною тенденцією на зниження меж репресії та переходу на альтернативні покаранню заходи кримінально правового впливу. Водночас, в загострених соціально-політичних умовах, які мають наслідком збільшення кількісного показника злочинності, питання у доцільності та своєчасності надмірної гуманізації кримінального законодавства залишається відкритим для дискусії. Традиційно, в науках кримінально-правового циклу проблема визначення меж кримінальної відповідальності та покарання розглядається в контексті політики пеналізації та депеналізації. У науковій літературі вчені нечасто розглядають ці напрями кримінально-правової політики, що, здебільшого, зумовлено відсутністю єдиного концептуального бачення подальших кроків на шляху до їх перспективного розвитку. Проте, окремі доктринальні напрацювання, все ж таки, дозволяють сформулювати уявлення про зміст та тенденції сучасної пенальної політики взагалі та відносно окремих видів кримінальних правопорушень зокрема.

Так, вчені, розглядаючи сучасні кримінально-правові тенденції, зауважують, що ключова ідея так званого «нового підходу» полягає у прагненні до зближення через визначення категорій правопорушень. Зокрема, наднаціональний інструмент не запроваджуватиме конкретного покарання за конкретне правопорушення, а натомість класифікуватиме конкретні правопорушення у заздалегідь визначеному переліку відповідно до їхньої тяжкості, а держави-члени матимуть право на власний розсуд визначати «діапазон покарань», які мають застосовуватися до кожного класу

правопорушень. На думку прихильників цієї альтернативи, додаткова цінність цієї «категорійної моделі» полягає в тому, що вона забезпечує узгодженість у призначенні покарань на всій території Європейського Союзу, в той же час демонструючи повагу до національного суверенітету і правових традицій держав-членів [11]. Необхідно відмітити, що теоретично в національному кримінальному законодавстві вже визначено підходи до покарань, які диференційовано в залежності від виду кримінального правопорушення. Наприклад, у більшості випадків, вчинення майнових (або тих, що мають корисливий мотив) суспільно небезпечних діянь тягне за собою найменш суворим видом покарання – накладення штрафу; вчинення кримінального правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг – позбавлення права обіймати певні посади та займатись певною діяльністю тощо. Таким чином, законодавець зробив спробу забезпечити дотримання принципу співрозмірності тяжкості суспільно небезпечного діяння та покарання, яке за нього призначається.

Необхідно зауважити, що часто в теорії кримінального права пеналізацію плутають с криміналізацією і навпаки. Проте, криміналізація є ширшим відносно пеналізації поняттям, як за підставами, так і за кінцевим результатом. Це можна пояснити, що під час криміналізації діяння, законодавцем встановлюється кримінально-правова заборона на його вчинення. За допомоги пеналізації законодавець визначає межі кримінальної відповідальності та покарання за таке діяння. Водночас, як криміналізація, так і пеналізація можуть бути первинними (коли діяння вноситься до кримінального законодавства вперше), так і вторинними (якщо санкції посилюються, встановлюються кваліфікуючі чи особливо кваліфікуючі ознаки тощо). Політика пеналізації потребує чіткого, методологічного підходу до оцінки навколишньої кримінологічної ситуації та інструментарію, передбаченого законодавцем для реалізації завдання кримінально-правового та кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням. В цьому контексті необхідно звернути увагу і на те, що за допомоги методології було

оцінено і загальні тенденції кримінального права під час розробки нині чинного національного кримінального законодавства.

Так, зокрема, первинне накопичення теоретичного матеріалу наукою кримінального права здійснювалося шляхом аналізу пеналізації окремих видів злочинів, передбачених окремими статтями Особливої частини КК. Такі дослідження, як правило, відбувалися в межах підготовки дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук із проблем кримінальної відповідальності за окремі види злочинів (окремий розділ або підрозділ багатьох із таких робіт містить розгляд питань пеналізації цього злочину), підготовки монографій, що містять відповідний розділ, наукових статей, доповідей на конференціях тощо. Плідність накопичення в такий спосіб наукового знання зумовлена й тим, що дослідник аналізує значну кількість емпіричного матеріалу в межах застосування кримінального покарання за окремі злочини, що дозволяє на підставі власного відчуття реальної дійсності, в подальшому, з використанням наукових методів пізнання сформулювати абстракцію найбільш конкретного, найнижчого рівня – поняття пеналізації злочину, передбаченого окремою статтею Особливої частини КК. Наступний рівень абстрагування – це вироблення абстрагованого видового поняття пеналізації окремої групи злочинів, об'єднаних єдиним родовим об'єктом [53]. Методологія дослідження загальних тенденцій розвитку кримінального права надає можливість визначити пріоритетні напрями розвитку пенальної політики, враховуючи не тільки кількісні та якісні показники злочинності, а якість реалізації нормами Особливої частини кримінального законодавства завдання, яке перед ними було поставлено. Як свідчить практика, низка норм національного кримінального законодавства вже давно втратила свою актуальність та ефективність. Зокрема, мова йде саме про санкції в частині видів покарань, передбачених за окремі кримінальні правопорушення та їх межі. Так, в контексті досліджуваного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, необхідно відмітити, що це протиправне діяння з моменту прийняття у 2001 році чинного КК України

неодноразово переглядалось, що мало наслідком внесення змін та доповнень до відповідної норми Особливої частини.

Більшість таких змін полягало в уточненні саме санкції статті. Зокрема, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 03.03.2005 № 2456-IV було передбачено: у статті 164: абзац другий частини першої викласти в такій редакції: «карається громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років»; абзац другий частини другої викласти в такій редакції: «карається громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до трьох років».

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15.04.2008 № 270-VI визначено абзац другий частини першої статей 164 і 165 після слова «карається» доповнити словами «штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або».

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) від 04.11.2010 № 2677-VI статтю 164 доповнено приміткою такого змісту: «Примітка. У статтях 164 і 165 цього Кодексу під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) або на утримання непрацездатних батьків слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів».

Відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 № 1404-VIII у статті 164: абзац другий частини першої викладено в такій редакції: «карається громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років»; в абзаці другому частини другої слова «або виправними роботами на строк до двох років» замінити словами «або арештом на строк від трьох до шести місяців»; у примітці слова «без повідомлення державного виконавця» замінити словами «без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця», а слова «шість місяців» – словами «три місяці».

Проте, не дивлячись на активну законотворчу роботу, аналіз судових вироків надає підставу для констатації, що у більшості випадків при розгляді проваджень, розпочатих за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, суди обирають найнижчу межу санкції, передбаченої в цій нормі.

Так, відповідно до вироку Калуський міськрайонний суд Івано-Франківської області від (справа №345/617/24) особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: *07.02.2024 Відповідно до рішення Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 21.04.2021 року вирішено стягувати із обвинуваченого, на користь потерпілої аліменти на утримання дітей в розмірі 1/2 частини усіх видів заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісячно, починаючи з 30.03.2021. На підставі вищевказаного рішення, Калуським міськрайонним судом Івано-Франківської області видано виконавчий лист у справі №345/1304/21 від 21.04.2021 про стягнення із обвинуваченого аліментів на утримання дітей в розмірі 1/2 частини усіх видів заробітку (доходу), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісячно, починаючи з 30.03.2021 та до досягнення ними повноліття. Обвинувачений, достовірно знаючи про вказане рішення Калуського міськрайонного суду в*

Івано-Франківській області від 21.04.2021, яке набрало законної сили, не маючи наміру сплачувати аліменти та діючи у порушення ст. 150 Сімейного кодексу України, ст. 8, 12 Закону України «Про охорону дитинства», згідно яких виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини, на кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання, розвиток та утримання дитини і батьки зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання; створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці, усвідомлюючи, що він злісно ухиляється від сплати коштів (аліментів) і бажаючи цього, у період з лютого 2023 року по листопад 2023 року кошти на утримання неповнолітніх дітей (аліменти) не надавав, заходів до погашення заборгованості по сплаті аліментів, не вживав, в той же час отримував доходи та мав можливість сплачувати аліменти. Так, у період часу з лютого 2023 року по листопад 2023 року обвинувачений працюючи та отримуючи дохід в розмірі 7000,00 грн. щомісячно, кошти на утримання неповнолітніх дітей (аліменти) не надавав, заходів до погашення заборгованості по сплаті аліментів, не вживав, а отримані доходи витрачав на власні потреби. Обвинувачений, маючи можливість сплачувати кошти (аліменти) на утримання дітей, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, умисно протягом лютого 2023 листопада 2023 року злісно ухилявся від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дитини (аліментів), визначені рішенням суду кошти не сплачував, внаслідок чого допустив заборгованість у сумі 66635,00 грн. В судовому засіданні встановлено, що 25.01.2024 між обвинуваченим та потерпілою укладено угоду про примирення, зі змісту якої вбачається, що сторони узгодили, що обвинувачений в повному обсязі визнає свою вину у вчиненні інкримінованого йому органом досудового розслідування кримінального правопорушення за обставин, викладених у повідомленні про підозру від 24 січня 2024 року. Інші учасники досудового розслідування також не оспорюють викладених вище фактичних обставин

правопорушення, сторони не мають сумнівів щодо добровільності та істинності їхніх позицій [38]. В ході розгляду справи, між обвинуваченим та потерпілою було укладено угоду про примирення та призначено узгоджене покарання у виді 120 годин громадських робіт. Такий вид покарання є найнижчим за ступенем тяжкості серед передбачених санкцією ч. 1 ст. 164 КК України. Водночас необхідно також відмітити, що судом обрано максимальну кількість годин – сто двадцять.

Відповідно до вироку Брусилівського районного суду Житомирської області від 07 лютого 2024 року (справа № 275/194/24), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: *обвинувачений у період часу з 05.05.2015 по 04.09.2017 перебував у зареєстрованому шлюбі з потерпілою. Рішенням Брусилівського районного суду Житомирської області від 04.09.2017 року позов потерпілої до обвинуваченого про розірвання шлюбу задоволено. Шлюб, зареєстрований 05.05.2015 відділом державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційної служби Брусилівського районного управління юстиції Житомирської області, актовий запис № 19, між особами розірвано. За період спільного проживання у шлюбі в них народився син, що підтверджується свідоцтвом про народження від 24.09.2015. Згідно рішення Брусилівського районного суду Житомирської області від 04.09.2017 року дитину залишено проживати з матір'ю. Відповідно до рішення Брусилівського районного суду Житомирської області від 14.09.2017, справа №275/500/17, позов потерпілої про стягнення аліментів задоволено. Стягнуто з обвинуваченого аліменти на утримання дитини в твердій грошовій сумі в розмірі 1500 грн. щомісячно з 30.06.2017 року і до його повноліття, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, а з 08.07.2017 року не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку до повноліття дитини. Відповідно до виконавчого листа за рішенням Брусилівського районного суду Житомирської області від 14.09.2017, справа №275/500/17, обвинувачений зобов'язаний*

сплачувати аліменти на утримання сина у твердій грошовій сумі в розмірі 1500 грн. щомісячно, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, а з 08.07.2017 року не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку щомісячно. Обвинувачений, будучи обізнаним про відкриття виконавчого провадження за рішенням Брусилівського районного суду Житомирської області від 14.09.2017 року, справа №275/500/17, в період з березня 2022 року по травень 2023 року та в період з липня 2023 року по грудень 2023 року, будучи зареєстрованим в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, маючи реальну можливість, не надавав матеріальної допомоги на утримання сина чим став на шлях злісного ухилення від сплати встановлених рішенням суду аліментів. Протягом вказаного періоду обвинувачений на стаціонарному лікуванні не перебував. Відповідно до розрахунку заборгованості по аліментах за виконавчим листом №275/500/17 від 14.09.2017, виданого Брусилівським районним судом Житомирської області, обвинувачений не здійснював виплат аліментів на утримання сина, зокрема, у період часу з березня 2022 року по травень 2023 року та в період з липня 2023 року по грудень 2023 року. Унаслідок вказаних протиправних дій, а саме злісного ухилення від сплати аліментів на утримання сина, зокрема, у період часу з березня 2022 року по травень 2023 року та в період з липня 2023 року по грудень 2023 року, утворилась заборгованість у розмірі 39000 гривень [36]. У цьому випадку судом було призначено покарання у виді обмеження волі на строк один рік та на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням. На особу також було покладено обов'язок періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи бо навчання. Необхідно відмітити, що у більшості випадків при розгляді справ, розпочатих за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, суди звільняють осіб від відбування покарання з випробуванням.

Відповідно до вироку Іванківського районного суду Київської області від 22 січня 2024 року (справа № 366/178/24) особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: *відповідно до судового наказу Іванківського районного суду Київської області від 04.09.2019 року обвинувачений зобов'язаний сплачувати кошти на утримання дитини в розмірі частини з усіх видів його заробітку (доходів), але не менше 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісячно, починаючи з 05.08.2019 року і до досягнення дитиною повноліття. Так, обвинувачений, будучи ознайомленим із вказаним судовим рішенням та знаючи про покладений на нього обов'язок щодо сплати коштів на утримання дитини у період з серпня 2023 року до січня 2024 року злісно ухилявся від сплати вищевказаних коштів. У вказаний період часу, будучи працездатним і попередженим державним виконавцем про кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів, документів, які б свідчили про неможливість працевлаштування чи погіршення стану здоров'я у виконавчу службу не пред'являв, офіційно не працевлаштувався, в центрі зайнятості як особа, що потребує працевлаштування, не реєструвався, отримував доходи від тимчасових підробітків, однак про суму заробітку та джерела доходів державного виконавця не повідомляв, аліменти не виплачував. Внаслідок зазначених умисних дій у період з серпня 2023 року до січня 2024 року утворилась заборгованість по сплаті коштів на утримання дитини (аліментів) в розмірі 7082 гривень 50 копійок, що сукупно становить суму виплат за п'ять місяців та відповідно перевищує розмір заборгованості більше, ніж за три місяці платежів, а загальна заборгованість по сплаті аліментів становить 51775 гривень 74 копійок. При призначенні обвинуваченому покарання суд, згідно з вимогами ст. 65 КК України, враховує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, яке згідно із ст.12 КК України є кримінальним проступком, дані про особу винного, раніше не судимий, характеризується Іванківською селищною радою посередньо, обвинувачений на обліку у лікарів нарколога та психіатра не перебуває, не*

працює. Обставини, які пом'якшують покарання обвинуваченого, судом не встановлено. Обставини, які обтяжують покарання обвинуваченого, судом не встановлено. Матеріали кримінального провадження не містять відомостей про особу обвинуваченого, що відповідно до положень КК України виключали можливість призначення покарання у виді громадських робіт. Призначаючи покарання, суд виходить із положень ст. 65 КК України, враховує характер та ступінь тяжкості кримінального проступку, наслідки вчиненого кримінального правопорушення, відсутність пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин, дані про особу обвинуваченого, який характеризується посередньо, не працює, беззастережне визнання вини у вчиненні кримінального правопорушення. Суд вважає необхідним та достатнім для виправлення обвинуваченого та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень призначити покарання за ч. 1 ст. 164 КК України у виді громадських робіт, що буде достатнім та необхідним для виправлення обвинуваченого [37]. Отже, виходячи із наведеного вироку, можна підсумувати, що судами також віддається перевага призначенню обвинуваченим мінімально репресивного покарання у виді громадських робіт, що зумовлено відсутністю обставин, які обтяжують кримінальну відповідальність та покарання. Водночас, фактична їх ефективність у більшості випадків залишається сумнівною. Зокрема також необхідно відмітити і те, що громадські роботи як вид покарання вже є достатньо рудиментарним та зумовлено наступністю у кримінальному праві та збереженням традицій системи видів покарань, яке циклічно запозичується із кримінального законодавства після втрати чинності до нового кримінального законодавства.

Цікавим є підхід, запропонований у проєкті нового Кримінального кодексу України. Так, досліджуване кримінальне правопорушення розміщено у розділі, присвяченому кримінальним правопорушенням проти сім'ї та дітей, який традиційно для цього проєкту поділений на два підрозділи: злочини та проступки.

Відповідно до тлумачення термінів, запропонованих у вказаному розділі, ухиленням від сплати коштів на утримання члена сім'ї є дії чи бездіяльність боржника, що полягають у невиконанні обов'язку щодо сплати коштів на утримання свого члена сім'ї чи колишнього подружжя (зокрема приховування доходів, зміна місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця), які призвели до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що сукупно становить суму виплат за два місяці відповідних платежів, починаючи з моменту пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Злісним ухиленням від сплати коштів на утримання члена сім'ї – ухиленням від сплати коштів на утримання члена сім'ї, що призвело до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складає суму виплат за шість місяців відповідних платежів [149]. Таким чином, членами робочої групи було об'єднано кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 та ст. 165 чинного КК України в одне діяння, пов'язане зі злісним ухиленням від сплати коштів на утримання члена сім'ї. Вказане протиправне діяння передбачено у проєкті як злочин, а норма викладена у такій редакції: *стаття 4.6.9. Злісне ухилення від сплати коштів на утримання члена сім'ї: Особа, яка злісно ухилилась від сплати коштів на утримання члена своєї сім'ї чи колишнього подружжя, – вчинила злочин 1 ступеня. Водночас, до проступків віднесено діяння, передбачене ст. 4.6.19. Ухилення від утримання члена сім'ї: Особа, яка ухилилась від сплати коштів на утримання члена своєї сім'ї чи колишнього подружжя, – вчинила проступок [149].* За злочини 1 ступеня тяжкості передбачено штраф у розмірі від 100 до 500 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від 3 місяців до 2 років; за умисний злочин, вчинений з корисливого мотиву, або пов'язаний з корупцією, або яким спричинено значну чи тяжку майнову шкоду, штраф як додаткове покарання встановлюється у розмірі: за злочин 1 ступеня тяжкості – від 50 до 200 розрахункових одиниць. За проступок встановлюються основні покарання у виді безоплатних робіт на строк від 1 до 3 місяців або грошового стягнення у

розмірі від 50 до 100 розрахункових одиниць, або обмеження свободи пересування на строк від 15 днів до 3 місяців, або арешту на строк від 15 днів до 3 місяців. 2. У випадках, передбачених частиною 4 статті 3.2.7., до основного покарання у виді безоплатних робіт, обмеження свободи пересування або арешту може бути призначене додаткове покарання у виді грошового стягнення [149]. Отже, у проєкті нового кримінального законодавства України членами робочої групи, фактично, запропоновано повернути до попереднього підходу до ознаки злісності як до такої, що полягає в ухиленні від сплати аліментів протягом шести місяців. Два місяці передбачені за ухилення без ознаки злісності. Такий підхід хоча і надає можливість створити більш диференційований підхід до досліджуваного виду кримінального правопорушення, проте, скоріше є кроком назад в ювенальній юстиції та ювенальному кримінальному праві. Необхідно зауважити, що не дивлячись на низку додаткових обмежень, встановлених законодавцем за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, кількість таких кримінальних правопорушень протягом дії внесених, зазначених вище змін до законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також національного кримінального законодавства залишається стабільно високою. Вказане свідчить про доцільність перегляду норм Загальної частини КК України щодо підстав для звільнення від покарання із випробуванням. Видається доцільним внести зміни до ч. 1 ст. 75 КК України та викласти її у такій редакції:

1. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403-408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене частиною третьою статті 127 цього Кодексу, а також ухилення від сплати аліментів

на утримання дитини, передбачене частиною другою статті 164 цього Кодексу при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Цікавим є підхід законодавця до визначення у санкції до ст. 164 КК України видів покарань за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Так, в ч. 1 ст. 164 передбачено громадські роботи на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, в ч. 2 – громадські роботи на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк від двох до трьох років. Фактично, ані вид покарань, ані їх розмежування відповідно до наявності кваліфікуючої ознаки – вчення діяння особою, раніше судимою за таке кримінальне правопорушення не надають можливості спричинити ефективний та достатній вплив на кримінально протиправну поведінку правопорушника. Більше того, арешт як і обмеження волі хоча і є достатньо репресивними покараннями (оскільки вони пов'язані із певним обмеженням права на вільне пересування та тимчасовою ізоляцією), водночас вони не зумовлені взаємозв'язком між діянням та потенційними негативними наслідками ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

Тенденції кримінально-правової політики свідчать про те, що в останні роки законодавець намагається відбудувати логічний взаємозв'язок між завданою кримінальним правопорушенням шкодою та видом покарання, яке за нього призначається. Ухилення від сплати аліментів у більшості випадків має корисливий мотив, який полягає у прагненні кримінального правопорушника зберегти кошти для задоволення власних потреб або потреб третіх осіб. У такому контексті більш доцільним було б обрати як вид

покарання штраф, громадські та виправні роботи, а також обмеження волі. За вчинення вдруге такого виду кримінального правопорушення граничним видом покарання має бути позбавлення волі на певний строк. Необхідно зауважити, що має бути змінено підхід і до порядку звільнення таких осіб від покарання та його подальшого відбування. Як свідчать наведені вище приклади судових вироків, у більшості випадків особи, які визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України звільняються від відбування покарання з випробуванням. Таким чином, мінімальна репресія передбачених кримінальним законодавством видів покарань, а також систематизоване судами автоматичне звільнення таких осіб від відбування покарання призводять до зведення ефективності каральних засобів до мінімального рівня. Із урахуванням наведеного, пропонуємо внести зміни та доповнення до ст. 164 КК України та викласти її у такій редакції:

Стаття 164. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, - карається штрафом від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею, - обмеженням волі на строк від двох до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності у повному обсязі погасила заборгованість зі сплати коштів на утримання дітей (аліментів).

Примітка...

Наведена пропозиція надасть можливість по-перше, перевести це кримінальне правопорушення із кримінальних проступків до нетяжких злочинів; по-друге, посилить межі кримінальної відповідальності та покарання за діяння, передбачене ст. 164 КК України; по-третє, створить додаткові підстави для погашення заборгованості з метою уникнення кримінальної відповідальності за це кримінальне правопорушення.

Таким чином, проведені дослідження надало можливість констатувати, що не дивлячись на низку додаткових обмежень, встановлених законодавцем за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, кількість таких кримінальних правопорушень протягом дії внесених, зазначених вище змін до законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також національного кримінального законодавства залишається стабільно високою.

Тенденції кримінально-правової політики свідчать про те, що в останні роки законодавець намагається відбудувати логічний взаємозв'язок між завданою кримінальним правопорушенням шкодою та видом покарання, яке за нього призначається. Ухилення від сплати аліментів у більшості випадків має корисливий мотив, який полягає у прагненні кримінального правопорушника зберегти кошти для задоволення власних потреб або потреб третіх осіб. У такому контексті більш доцільним було б обрати як вид покарання штраф, громадські та виправні роботи, а також обмеження волі. За вчинення вдруге такого виду кримінального правопорушення граничним видом покарання має бути позбавлення волі на певний строк. Необхідно зауважити, що має бути змінено підхід і до порядку звільнення таких осіб від покарання та його подальшого відбування. Як свідчать наведені вище приклади судових вироків, у більшості випадків особи, які визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України звільняються від відбування покарання з випробуванням. Таким чином, мінімальна репресія передбачених кримінальним законодавством видів покарань, а також систематизоване судами автоматичне звільнення таких осіб

від відбування покарання призводять до зведення ефективності каральних засобів до мінімального рівня.

Визначено, що у проєкті нового кримінального законодавства України членами робочої групи, фактично, запропоновано повернути до попереднього підходу до ознаки злісності як до такої, що полягає в ухиленні від сплати аліментів протягом шести місяців. Два місяці передбачені за ухилення без ознаки злісності. Такий підхід хоча і надає можливість створити більш диференційований підхід до досліджуваного виду кримінального правопорушення, проте, скоріше є кроком назад в ювенальній юстиції та ювенальному кримінальному праві.

Запропоновано внести зміни та доповнення до національного кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності та покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, а саме:

– ч. 1 ст. 75 КК України викласти у такій редакції: *1. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене частиною третьою статті 127 цього Кодексу, а також ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, передбачене частиною другою статті 164 цього Кодексу при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.*

– ст. 164 КК України викласти у такій редакції:

Стаття 164. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, - карається штрафом від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею, -

обмеженням волі на строк від двох до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачені частиною першої цієї статті, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності у повному обсязі погасила заборгованість зі сплати коштів на утримання дітей (аліментів).

Примітка...

Наведена пропозиція надасть можливість по-перше, перевести це кримінальне правопорушення із кримінальних проступків до нетяжких злочинів; по-друге, посилить межі кримінальної відповідальності та покарання за діяння, передбачене ст. 164 КК України; по-третє, створить додаткові підстави для погашення заборгованості з метою уникнення кримінальної відповідальності за це кримінальне правопорушення.

Висновки до 1 розділу

1. Визначено, що до факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей необхідно віднести: 1) соціальні фактори; 2) нормативно-правові фактори; 3) інституційні фактори; 4) кримінологічні фактори. До соціальних

факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей доцільно відносити: 1) запобігання потенційній депопуляції населення, зумовленій диспропорцією між кількісним показником народжуваності та смертності; 2) забезпечення належних умов виховання дитини, отримання нею освіти, щорічного оздоровлення та задоволення інших особистісних потреб, пов'язаних із дорослішанням; 3) забезпечення функціонування та популяризації інституту шлюбу та батьківства; 4) забезпечення соціально-економічного складника державотворення шляхом розбудови нового покоління працездатних громадян. Нормативно-правовими факторами соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення особи від сплати аліментів на утримання дитини необхідно віднести: 1) необхідність у дотриманні вимог міжнародних правових актів та рекомендацій; 2) забезпечення реалізації іншими нормативно-правовими актами у сфері захисту сімейних прав своїх безпосередніх завдань; 3) забезпечення рівних прав батьків на матеріальне забезпечення та участь у вихованні дитини; 4) забезпечення кореляції між кримінальним та іншими галузевими законодавствами. До інституційних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини належить створення в державному апараті: 1) міжнародних інститутів; 1) відокремлених інститутів, у діяльність яких входить контроль та забезпечення виконання рішень суду з виплати аліментів на утримання дітей (виконавчі служби); 2) загальних інститутів, одним із напрямів діяльності є сприяння розвитку дітей (соціальні служби); 3) системи правоохоронних органів та суду, які забезпечують захист прав та свобод дітей за наявності певних умов (прокуратура, Національна поліція тощо). До кримінологічних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення особи від сплати аліментів на утримання дитини необхідно віднести: 1) рівень суспільної небезпечності кримінального правопорушення і потенційні наслідки для потерпілого, держави та суспільства; 2) відносну поширеність такого діяння, що свідчить про

відсутність дієвих способів впливу; 3) ймовірність того, що діяння може входити до детермінаційного комплексу як самостійний чинник, який впливатиме на кількісно-якісний показник інших (зокрема, більш тяжких кримінальних правопорушень).

2. Аргументовано, що об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на одержання утримання від своїх батьків. Додатковим обов'язковим об'єктом цього суспільно небезпечного діяння необхідно вважати суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. Потенційними потерпілими є: 1) неповнолітні діти; 2) непрацездатні повнолітні особи, походження яких, відповідно до встановленого законодавством порядку, визначено від особи, яка ухиляється від утримання, а також відповідно до ст. 232 Сімейного кодексу України осіб, які були усиновлені правопорушником у встановленому законом порядку. До потерпілих осіб не можуть бути віднесені повнолітні донька та син, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. До предмета кримінального правопорушення доцільно відносити: 1) аліменти за рішенням суду або за договором; 2) додаткові витрати, викликані особливими обставинами та призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів; 3) засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей.

З об'єктивної сторони досліджуване протиправне діяння виражається у бездіяльності та може вчинятись у таких двох формах як: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого

ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди. А тому склад цього суспільно небезпечного діяння є матеріальним.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є спеціальним, що зумовлено тим, що вчинити його може лише особа, яка визнана аліментнозобов'язаною відповідно до рішення суду. В диспозиції ч. 1 ст. 164 КК України є вказівка на те, що кримінально караним є злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей, а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Таким чином, у нормі законодавцем передбачено чітку вказівку на те, що вчинити таке діяння може лише особа, яка є одним із батьків дитини. Проте, необхідно зауважити, що для правильної кваліфікації такого кримінального правопорушення важливим є встановлення юридичного зв'язку між дитиною та тим із батьків, хто має сплачувати аліменти. *До кола додаткових обов'язкових ознак спеціального суб'єкта, необхідних для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України віднесено:* 1) факт батьківства, встановлений та закріплений відповідно до чинного законодавства України (збереження прав та обов'язків між дитиною і її біологічними батьками); 2) правоздатність та дієздатність; 3) обізнаність щодо покладеного судом обов'язку по утриманню дитини; 4) фінансова можливість виконувати обов'язок по утриманню дитини; 5) наявність доказів щодо злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України характеризується умисною формою вини, здебільшого, це – прямий умисел, у поодиноких випадках – непрямий (евентуальний). Із урахуванням того, що суспільно небезпечними наслідками злісного ухилення від сплати аліментів є матеріальна (майнова) шкода, яка завдається дитині, аліментоуповноваженою особою, не сплачуючи кошти, розуміє суспільну небезпеку своєї поведінки та прагне/допускає настання таких наслідків. Непрямий умисел може мати місце у випадках, коли корисливий мотив кримінального правопорушника виявляється через

прагнення заощадити кошти, які він має сплачувати дитині. Часто у таких випадках, дійсно, відсутня вольова ознака і хоча особа розуміє суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачає його суспільно небезпечні наслідки, але не хоче/не припускає їх настання, оскільки вважає, що дитину гідно утримує другий із батьків, держава тощо. Аналіз судових вироків, винесених за фактом ухилення від сплати аліментів на утримання дітей дозволяє диференціювати мотиви із яким воно вчиняється на: 1) *корисливий мотив* – прагнення аліментнозобов'язаної особи уникнути від витрати особистих коштів на утримання дитини; 2) *особистісний мотив* – здебільшого, це неприязні стосунки із другим з батьків, з ким проживає дитина (часто має місце, коли ця особа була ініціатором розлучення, у зв'язку із чим аліменти на утримання дитини не сплачуються через бажання помститись чи відновити шлюб); 3) *комбінований мотив* – мотив, який включає в себе декілька чинників, які вплинули на формування умислу на невиконання аліментів на утримання дитини. Комбінований мотив часто входить в механізм реалізації умислу на вчинення домашнього насильства та відтворюється крізь призму економічного насильства. У такий спосіб аліментнозобов'язана особа часто намагається шантажувати чи принижувати колишнього партнера.

3. Встановлено, що не дивлячись на низку додаткових обмежень, встановлених законодавцем за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, кількість таких кримінальних правопорушень протягом дії внесених, зазначених вище змін до законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також національного кримінального законодавства залишається стабільно високою. Тенденції кримінально-правової політики свідчать про те, що в останні роки законодавець намагається відбудувати логічний взаємозв'язок між завданою кримінальним правопорушенням шкодою та видом покарання, яке за нього призначається. Ухилення від сплати аліментів у більшості випадків має корисливий мотив, який полягає у прагненні кримінального правопорушника зберегти кошти для задоволення власних потреб або потреб третіх осіб. У такому контексті більш доцільним було б обрати як вид

покарання штраф, громадські та виправні роботи, а також обмеження волі. За вчинення вдруге такого виду кримінального правопорушення граничним видом покарання має бути позбавлення волі на певний строк. Зауважено на необхідності у зміні підходу до порядку звільнення таких осіб від покарання та його подальшого відбування. Як свідчать наведені вище приклади судових вироків, у більшості випадків особи, які визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України звільняються від відбування покарання з випробуванням. Таким чином, мінімальна репресія передбачених кримінальним законодавством видів покарань, а також систематизоване судами автоматичне звільнення таких осіб від відбування покарання призводять до зведення ефективності каральних засобів до мінімального рівня.

Запропоновано внести зміни та доповнення до національного кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності та покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, а саме:

– ч. 1 ст. 75 КК України викласти у такій редакції: *1. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене частиною третьою статті 127 цього Кодексу, а також ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, передбачене частиною другою статті 164 цього Кодексу при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про*

можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

– ст. 164 КК України викласти у такій редакції:

Стаття 164. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, -

карається штрафом від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею, -

обмеженням волі на строк від двох до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності у повному обсязі погасила заборгованість зі сплати коштів на утримання дітей (аліментів).

Примітка...

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ.

2.1. Стан і тенденції ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

Кримінологічна наука є комплексним вченням, яке включає в себе теоретичні надбання низки суміжних юридичних та інших наук. Це зумовлено тим, що основною метою кримінології є вивчення стану злочинності, прогнозування її тенденцій, а також створення стратегій та концепцій запобігання кримінальним правопорушенням. В сучасних умовах розвитку держави та суспільства регулярно з'являються нові чинники та фактори, які детермінують трансформацію вже існуючих видів суспільно небезпечних діянь або появу абсолютно нових. Проте, необхідно зауважити, що не дивлячись на певною мірою негативну кримінологічну ситуацію, кількісно-якісна характеристика окремих видів кримінальних правопорушень залишається приблизно однаковою, що зумовлено особливостями їх складів, а також причин та умов, які впливають на їх вчинення. Одним із таких кримінальних правопорушень є діяння, передбачене ст. 164 КК України.

В умовах воєнної агресії російської федерації змінилась як інтенсивність кримінально протиправної діяльності, так і взагалі – географія злочинності. Це можна пояснити тимчасовою окупацією окремих територій, у зв'язку із чим, по-перше, відбувся перерозподіл суспільно небезпечних діянь територіально, а по-друге було втрачено можливість отримувати об'єктивні дані щодо кількісних показників кримінально протиправної діяльності на окремих територіях у зв'язку із відсутністю доступу до них через тимчасову окупацію. Необхідно відмітити, що це стосується і ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Особи, які вчиняють кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України та проживають на тимчасово окупованих територіях користуються відсутністю фактичної можливості сплачувати

аліменти через припинення роботи національних банківських установ, а також ускладненим механізмом виїзду за територіальні межі окупації. Отже, це можна вважати додатковим фактором, який інтенсифікує криміногенні загрози в частині вчинення окремих видів суспільно небезпечних діянь.

Стан злочинності знаходиться у безпосередній кореляції із її тенденціями. У загальному розумінні, тенденції злочинності – це відносно стійка група закономірностей у змінах спрямованості злочинності в цілому та/або окремих її видів. Спрямованість злочинності, як статична характеристика, визначається характером і ступенем суспільної небезпечності найбільш поширених злочинів, а також часткою у її структурі тяжких і особливо тяжких злочинів. Тенденції ж злочинності розглядаються як динамічні її властивості, що проявляються у певному часовому інтервалі та виражаються у змінах міри кримінальної активності. Оскільки міра є категорією, що становить органічну єдність кількості і якості, остільки ж й тенденції злочинності формуються як інтегральний вираз трансформації кількісних і якісних її показників [150]. Стан та тенденції злочинності характеризуються низку статичних та динамічних показників, які надають можливість прослідкувати внутрішні (в межах окремих видів кримінальних правопорушень) та зовнішні (окремих видів кримінальних правопорушень із загальним кількісним показником кримінальних правопорушень за певний період) взаємозв'язки детермінантів та потенційні ризики щодо інтенсифікації криміногенних загроз щодо трансформації окремих причин та умов злочинності.

Загальні тенденції злочинності залишаються, більшою мірою, відносно сталими, а різниця полягає виключно у зміні кількісного показника цих кримінальних правопорушень. Ретроспективний аналіз стану та тенденцій злочинності з моменту прийняття чинного кримінального законодавства надає підставу для констатації, що всі наявні причини та умови інтенсифікації криміногенних загроз залишаються стабільними. Зокрема, це можна пояснити відсутністю актуальних стратегій та концепцій запобігання кримінальним

правопорушенням, прогалинами у кримінальному законодавстві, а також потребі в оновленні окремих нормативно-правових актів (прикладом є Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», прийнятий у 1993 році). Останнім часом вчені все частіше почали пов'язувати збільшення кількості кримінальних правопорушень із погіршенням рівня культурного виховання населення, відсутністю сформованого морально-етичного комплексу, правової освіти та освіти взагалі тощо. Діджиталізація всіх сфер життя та побуту також має як свої позитивні, так і негативні наслідки. Зокрема це стосується спрощення виконання окремих службових обов'язків, і водночас – спрощення отримання несанкціонованого доступу до певної інформації. Збільшення кількості інформаційних засобів, а також технологій, покликаних спростити життя людини призводять до втрати населенням контролю над власною поведінкою та життям, а також зміни мислення.

Необхідно відмітити, що в умовах ведення агресивної війни російської федерації проти України відбувся перерозподіл кримінальних правопорушень, що призвело до виникнення певного дисбалансу, що мав наслідком втрату ефективності низки кримінологічних заходів та засобів впливу на протиправну діяльність. Так, збільшення кількості злочинів проти основ національної безпеки України (які не були розповсюдженими до 2014 року), а також кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (які мали нульові показники до 2022 року) призвело до акцентуації уваги законодавця на потребі в удосконаленні відповідних норм кримінального законодавства, у зв'язку із чим інші залишились поза увагою, але залишились розповсюдженими. Проте, не можна не погодитись із тим, що протягом двох останніх років протиправна діяльність в умовах воєнного стану була передбачена як кваліфікуюча ознака низки кримінальних правопорушень, але їх перелік не є достатньо аргументованим, що свідчить про низький рівень кримінологічного забезпечення механізму прогнозування злочинності. Протягом дії чинного національного кримінального законодавства низка

кримінальних правопорушень залишається поза увагою законодавця та вчених, що призводить або того, що вони стають латентними, або до віктимізації населення, зумовленої зневірою у правоохоронних органах, а також дієвості законодавства. Це стосується і кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Достатньо значна кількість таких діянь є проступками або нетяжкими злочинами, що свідчить про відсутність у законодавця сформованого уявлення про ступінь її суспільної небезпечності, а також про тенденцію до потенційного збільшення кількісного показника, що зумовлено недостатньо ефективними санкціями, визначеними за їх вчинення.

Аналіз статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора надає підставу для констатації, що на сьогоднішній день кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України не є розповсюдженими хоча і тримають стабільно високий рівень. Так, у 2019 році кількість таких діянь складала 0,5 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2020 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 31,1 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2021 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 33 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2022 році досліджуване діяння склало 0,2 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 40 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2023 році досліджуване діяння склало 0,3 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35,4 % від загальної кількості кримінальних

правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Виходячи із аналізу судових вироків, а також кількісного та якісного показників таких кримінальних правопорушень, можна зробити висновок, що ймовірніше за все у найближчі роки кількість випадків вчинення особами ухилення від сплати аліментів на утримання дітей збільшиться, що може бути зумовлено негативними наслідками бойових дій держави-агресора, тимчасовою окупацією окремих регіонів країни та економічно нестабільною ситуацією. Ще одним фактором може стати відсутність сучасного та ефективного механізму впливу на осіб, які вчиняють такі суспільно небезпечні діяння.

Так, відповідно до вироку Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 01.07.2021 (справа № 159/408/18), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: *обвинувачений, відповідно до рішення Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 02 липня 2014 року зобов'язаний сплачувати починаючи з 24 червня 2014 року аліменти на утримання малолітніх дітей в розмірі по 500 (п'ятсот) гривень щомісячно на кожну дитину, до досягнення повноліття. Так, обвинувачений, будучи ознайомленим із вказаним судовим рішенням та знаючи про покладений на нього обов'язок щодо сплати аліментів на утримання малолітніх дітей - сина та доньки у періоди часу з 01 січня 2016 року по 31 червня 2016 року, з 01 серпня 2016 року по 31 серпня 2016 року, з 01 грудня 2016 року по 31 жовтня 2017 року злісно ухилявся від сплати вищевказаних коштів. У вказаний період часу, будучи працездатним і попередженим державним виконавцем про кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів, документів, які б свідчили про неможливість працевлаштування чи погіршення стану здоров'я у виконавчу службу не пред'являв, офіційно не працевлаштувався, в центрі зайнятості, як шукаючий роботу не реєструвався, отримував доходи за кордоном та у межах України, однак про суму заробітку та джерела доходів державного виконавця не повідомляв, аліменти не виплачував. Внаслідок*

зазначених умисних дій утворилась заборгованість по сплаті коштів на утримання малолітніх дітей за вказаний вище періоду розмірі 18000 (вісімнадцять тисяч) гривень, що сукупно становить суму виплат за 18 місяців відповідних платежів, а загальна сума заборгованості по сплаті аліментів становить 35233,33 грн. Допитаний в судовому засіданні свою винуватість у вчиненні інкримінованого йому діяння визнав повністю та суду показав, що йому відомо про існування судового рішення, відповідно до якого його зобов'язано сплачувати аліменти на утримання дітей. Проте, протягом вказаних періодів аліментів не сплачував, хоча мав періодичні заробітки, про які державного виконавця не повідомляв. Причин несплати аліментів назвати не зміг. У вчиненому розкаюється, вказував, що буде намагатись виплатити заборгованість по аліментах. Потерпіла судовому засіданні підтвердила факт повної несплати аліментів обвинуваченим у вказаний в обвинуваченні період. При призначенні покарання покладалась на розсуд суду [40]. Наведений приклад свідчить про те, що особа ухилялась від сплати аліментів на утримання дітей без об'єктивних причин. Більше того, під час судового розгляду обвинувачений не зробив спроби пояснити свою суспільно небезпечну поведінку. Водночас, призначене йому покарання у виді громадських робіт не здатне здійснити належний вплив, якого буде достатньо для здійснення належного кримінально-правового та кримінологічного впливу. Необхідно відмітити, що в окремих випадках, особи, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України роблять спроби уникнути кримінальної відповідальності та покарання шляхом надання неправдивих показань та заперечення своєї вини.

Так, відповідно до вироку Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 05.01.2022 року (справа 495/11825/18), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: так, рішенням Татарбунарського районного суду Одеської області, від 28.11.2013 року вирішено стягувати аліменти з обвинуваченого на утримання дітей у розмірі 1/3 частини всіх видів

заробітку щомісячно, починаючи з 23 жовтня 2013 року до повноліття доньки, а потім по 1/4 частині заробітку до повноліття сина, тобто до 18 серпня 2030 року, але мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. 27 лютого 2018 року рішенням Татарбунарського районного суду Одеської області, позбавлено батьківських прав відносно його малолітнього сина також встановлено мінімальний розмір аліментів на одну дитину який не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Старшим державним виконавцем відділу державної виконавчої служби Білгород-Дністровського міськрайонного управління юстиції винесено постанову про відкриття виконавчого провадження з виконання виконавчого листа щодо стягнення з обвинуваченого аліментів на утримання дітей доньки та сина. Однак, обвинувачений після набрання судовим рішенням чинності, здійснив платежі на загальну суму 19474,58 гривень, серед них останній 16.07.2018 року. На теперішній час реальних виплат на утримання дітей не робив, не приймав заходів по працевлаштуванню, на обліку в Білгород-Дністровському міськрайонному центрі зайнятості не перебуває, на виклики до відділу Державної виконавчої служби Білгород-Дністровського міськрайонного управління юстиції Одеської області не з'являється, змінив місце проживання без повідомлення державного виконавця, які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів. Слід зазначити, що обвинувачений злісно ухиляється від встановлених рішенням суду коштів на утримання дитини (аліментів). Встановлена загальна сума заборгованості станом на 31.10.2018 року згідно розрахунку, виданим відділом державної виконавчої служби Білгород-Дністровського міськрайонного управління юстиції Одеської області, складає 45 113 гривень 28 копійок. На протязі всього судового розгляду обвинувачений свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України не визнавав. Після дослідження всіх доказів по справі,

обвинувачений свою вину визнав повністю та пояснив, що дійсно, він з потерпілою перебував у шлюбі, від якого у них є двоє неповнолітніх дітей. 28.11.2013 року рішенням Татарбунарського районного суду Одеської області було стягнуто з нього на користь потерпілої аліменти на утримання їх дітей. 27 лютого 2018 року рішенням Татарбунарського районного суду Одеської області, його було позбавлено батьківських прав відносно малолітнього сина, також встановлено мінімальний розмір аліментів на одну дитину який не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Після рішення суду він спочатку сплачував аліменти на утримання дітей, на загальну суму 19474,58 гривен, однак з липня 2018 року, він перестав платити аліменти, так як не мав можливості, тому що не мав роботи. На обліку в Білгород-Дністровському міськрайонному центрі зайнятості не перебуває, оскільки працює за наймом. Пояснив, що буде оплачувати і заборгованість по аліментах та самі аліменти. Просив його суворо не карати [35]. Враховуючи наведені приклади, можна підсумувати, що до загальних кримінологічних тенденцій щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України можна віднести: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів. Водночас, негативним фактором також є те, що зарубіжні країни, а також міжнародна практика є не в повній мірі показовими в частині кримінально-правової та кримінологічної протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України.

Таким чином, проведене дослідження надало можливість констатувати, що в умовах ведення агресивної війни російської федерації проти України відбувся перерозподіл кримінальних правопорушень, що призвело до виникнення певного дисбалансу, що мав наслідком втрату ефективності низки

кримінологічних заходів та засобів впливу на протиправну діяльність. Так, збільшення кількості злочинів проти основ національної безпеки України (які не були розповсюдженими до 2014 року), а також кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (які мали нульові показники до 2022 року) призвело до акцентуації уваги законодавця на потребі в удосконаленні відповідних норм кримінального законодавства, у зв'язку із чим інші залишились поза увагою, але залишились розповсюдженими. Проте, не можна не погодитись із тим, що протягом двох останніх років протиправна діяльність в умовах воєнного стану була передбачена як кваліфікуюча ознака низки кримінальних правопорушень, але їх перелік не є достатньо аргументованим, що свідчить про низький рівень кримінологічного забезпечення механізму прогнозування злочинності.

Протягом дії чинного національного кримінального законодавства низка кримінальних правопорушень залишається поза увагою законодавця та вчених, що призводить або того, що вони стають латентними, або до віктимізації населення, зумовленої зневірою у правоохоронних органах, а також дієвості законодавства. Це стосується і кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Достатньо значна кількість таких діянь є проступками або нетяжкими злочинами, що свідчить про відсутність у законодавця сформованого уявлення про ступінь її суспільної небезпечності, а також про тенденцію до потенційного збільшення кількісного показника, що зумовлено недостатньо ефективними санкціями, визначеними за їх вчинення.

Аналіз статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора надає підставу для констатації, що на сьогоднішній день кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України не є розповсюдженими хоча і тримають стабільно високий рівень. Так, у 2019 році кількість таких діянь складала 0,5 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод

людини і громадянина; у 2020 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 31,1 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2021 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 33 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2022 році досліджуване діяння склало 0,2 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 40 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2023 році досліджуване діяння склало 0,3 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35,4 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

До загальних криминологічних тенденцій щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України можна віднести: 1) залежність від напрямку та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів.

2.2. Детермінанти, що впливають на вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

Кримінально протиправна діяльність є складним, динамічним феноменом, який залежить від низки об'єктивних та суб'єктивних факторів, зумовлений впливом курсу державного управління. Політико-економічні та соціальні перетворення майже завжди призводять до трансформації

злочинності, виникнення кількісно-якісного дисбалансу між окремими видами кримінальних правопорушень, що дестабілізує механізм запобігання та протидії суспільно небезпечним діям. У цьому контексті своєчасне виявлення та узагальнення сучасних детермінантів кримінальних правопорушень має бути закладено в основу прогнозування стану злочинності з метою своєчасного виявлення криміногенних ризиків та загроз. Проте, поняття детермінізму в сучасній кримінологічній науці в останні роки все частіше піддається критиці, що зумовлено потребою в удосконаленні його змістовного наповнення та приведенні його до вимог сучасної держави та суспільства.

Так, традиційно, детермінізм – це філософське вчення про універсальний взаємозв'язок і взаємозумовленість предметів, явищ і процесів природи та суспільства. Навколишня дійсність надзвичайно різноманітна. У суспільстві і природі явища, процеси й події виникають, існують та змінюються внаслідок співвідношення, взаємозв'язку їхніх сутнісних ознак і властивостей, а також взаємодії з іншими об'єктами матеріального й духовного світу. Похідним поняттям від детермінізму є детермінація, що розуміється як підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку, складний і суперечливий процес породження, зумовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін різних об'єктів соціальної дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм суспільного життя, типів відносин, станів суспільної свідомості. Системний принцип організації та функціонування суспільства забезпечує відносну рівновагу між усіма його структурними компонентами, збереження найбільш загальних стійких властивостей і постійне оновлення форм суспільного буття, утворення нової реальності... Отже, злочинність передусім пов'язана з умовами життя суспільства, станом суспільної свідомості й системою суспільних відносин крізь призму її філософського розуміння. Необхідно також відмітити і те, що саме філософське уявлення про злочинність утворює платформу для розбудови

наук кримінально-правового циклу. Детермінаційний комплекс, у більшості випадків, залежить від рівня правосвідомості суспільства, який має безпосередній вплив на вчинення кримінальних правопорушень. Доведеним фактом є те, що якщо суспільство держави характеризується високим рівнем правосвідомості у більшості випадків ймовірність непрогнозованого зростання кількісного та негативна зміна якісного показників кримінально протиправної діяльності є низькою.

Кримінологічна детермінація являє собою вид соціальної детермінації, яку можна розглядати в рамках більш загальної системи – детермінації подій і явищ природи й суспільства. У свою чергу ця детермінація – різновид універсального зв'язку явищ. Очевидно, що своєчасне виявлення й усунення причин та умов, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, має не тільки правове значення, але й спричиняє позитивний психологічний вплив, демонструючи прагнення і здатність осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, всебічно, повно і об'єктивно встановити всі обставини його вчинення, Необхідно також відзначити соціальне значення їх запобіжної діяльності, оскільки виявлені і усунуті причини та умови, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, не можуть сприяти аналогічному або іншому кримінальному протиправному діянню [111, с. 19]. Причини й умови – складові процесу детермінації, який, крім них, містить ще наслідок більш вузьким видом соціальної детермінації, оскільки вона відображає тільки взаємозв'язок між причинами та умовами, які сприяють/спричиняють/зумовлюють кримінальні правопорушення. Водночас, крізь призму кримінологічної детермінації відтворюються прогалини кримінального законодавства, оскільки зростання рівня злочинності у більшості випадків зумовлено недосконалістю заходів кримінально-правового впливу (зокрема, видів покарання та звільнення від нього, а також підстав для звільнення від кримінальної відповідальності).

Причини та умови злочинності не випадковий механічний набір детермінант злочинності, а система, яка являє собою єдність та цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, розташованих у певній ієрархії та підрядності рівнів. Причини – це явища (системи), що породжують інші явища (системи) – наслідок. Причинний зв'язок – зв'язок генетичний. При визначенні того, що було причиною, а що наслідком, треба виділити два основні елементи, один з яких «причина», а інший – «наслідок». До причин протиправної поведінки необхідно відносити соціально-психологічні детермінанти, які складаються з таких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості [137, с. 66]. Необхідно відмітити, що в останні роки кримінальні правопорушення проти сім'ї за детермінаційний комплексом вчені часто порівнюють із кримінальними правопорушеннями, пов'язаними із домашнім насильством. Співвідношення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей із домашнім насильством в межах детермінаційного комплексу відбувається крізь об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, а саме через економічне насильство. Зокрема, у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII [153] визначено, що економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

У більшості випадків причини ухилення особами від сплати аліментів на утримання дітей, дійсно, є схожими із тими, що пов'язані із домашнім насильством та зумовлені специфічними міжособистісними відносинами між батьками такої дитини, а також їх психо-емоційним станом до та одразу після розлучення. Ухилення від сплати аліментів на утримання дитини може бути пов'язано також зі спробою аліментнозобов'язаної особи здійснювати

психологічний тиск на того з батьків, хто проживає з дитиною, помститись їй або примусити відновити шлюб чи сімейні стосунки поза шлюбом. Як свідчить аналіз судових вироків у більшості випадків розлучені особи перебувають у стані конфлікту, який стає додатковим мотивом ухилення від утримання дитини. Якщо кримінальне правопорушення пов'язано із ухиленням від утримання повнолітньої працездатної особи, воно також може бути зумовлено конфліктом між такою особою та особою, яка повинна її утримувати. Необхідно відмітити, що, фактично, причини та умови є взаємозалежними кримінологічними поняттями, оскільки причини, які є внутрішніми чинниками, що спонукають (теоретично – утворюють мотивацію) виникнення кримінально протиправного умислу закладають підґрунтя для створення умов, в яких такий кримінально протиправний умисел буде реалізований. Таким чином, через ці два кримінологічні поняття відтворюється і взаємозв'язок між такими елементами складу кримінального правопорушення як об'єктивна та суб'єктивна сторона.

Визначення причин та умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень та їх взаємозв'язку і межах детермінаційного комплексу також є важливим з точки зору прогнозування потенційного кількісно-якісного показника кримінальних правопорушень, а також визначення сукупності заходів та засобів, необхідних та достатніх для здійснення диференційованого запобіжного впливу на кожний окремий вид суспільно небезпечних діянь. У цьому контексті очевидним висновком є те, що причини та умови злочинності оцінюються крізь формальний, матеріальний та юридичний критерії: 1) формальний критерій полягає в оцінці реального та прогнозованого впливу конкретного виду кримінального правопорушення на кримінологічну ситуацію в країні чи окремому регіоні. Формальний критерій також застосовується для виокремлення типових криміногенних ризиків та загроз, які закладаються у стратегії та концепції запобігання злочинності; 2) матеріальний критерій полягає в оцінці потенціальних економічних збитків, до яких може призвести вчинення кримінального правопорушення; 3) юридичний

критерій полягає в оцінці здатності кримінального та кримінального процесуального законодавства виконувати своє завдання, яке полягає у запобіганні кримінальним правопорушенням.

Специфічною особливістю дії причинних зв'язків між різними явищами суспільного життя та діяльністю людей є те, що вони відображають у суспільній свідомості об'єктивні закономірності функціонування суспільства та логіки людського мислення. Звідси випливає декілька важливих висновків. Причинний зв'язок у суспільстві не однозначний (динамічний), а статистичний (вірогіднісний), не прямий, а опосередкований психічними структурами суспільної свідомості. Причинний зв'язок між суспільними явищами та діяльністю людей – інформаційний за своєю суттю. Ключову ланку в причинному ланцюзі посідає свідомість людей. Вона одночасно сприймає як позитивні, так і негативні впливи, причинні та інші детермінаційні чинники непричинного характеру. Соціальні закономірності породження та відтворення злочинності підпорядковані загальним закономірностям суспільного розвитку як системі більш високого рівня організації. Схематично умовний причинний ланцюг виникнення та розвитку злочинності виглядає так: негативні явища суспільного буття – деформована суспільна свідомість – злочинні форми діяльності. Як бачимо, найближчою ланкою, що безпосередньо спричиняє злочинну діяльність, є суспільна свідомість, причому остання відрізняється антисуспільним змістом та перебуває у криміногенному стані. При поясненні причин злочинності, слід мати на увазі дві особливості функціонування суспільної свідомості [51]. Отже, *причини та умови ухилення від сплати аліментів на утримання дитини можна диференціювати таким чином: 1) психо-емоціональні та міжособистісні* – причини та умови, які знаходяться у площині взаємовідносин між аліментозобов'язаною особою та особою, яка проживає разом із дитиною; 2) *корисливо-насильницькі* – причини та умови, які зумовлені прагненням реалізувати умисел на домашнє насильство через економічний вплив. У такий спосіб кримінальний правопорушник реалізує власний корисливий мотив, а також через економічне насильство впливає на

колишнього шлюбного партнера; 3) *соціально-економічні* – причини та умови, пов’язані із відсутністю можливості у аліментнозобов’язаної особи утримувати дитину через неналежне матеріальне забезпечення та/або незадовільне соціальне становище; 4) *політичні* – причини та умови, пов’язані із неможливістю утримувати дитину через незадовільні політичні процеси, зокрема – введення правового режиму воєнного стану, а також пов’язані із цим втрату робочого місця, труднощі у працевлаштуванні, внутрішнє переміщення тощо; 5) *правові* – причини та умови, пов’язані зі недоліками правового забезпечення порядку виконання та контролю виконавчою службою за виконанням рішень суду.

Якість (істинність) пізнання оточуючого світу залежить від закладених природою різних генетичних програм (конструктивних і деструктивних), неоднакових когнітивних можливостей (розумових здібностей), характеру рефлексії (своєрідність сприйняття та осмислення соціальної інформації), інтенсивності протікання психічних процесів, а також від соціального досвіду (позитивного чи негативного). На сьогодні встановлено лише деякі закономірності функціонування суспільної свідомості. Насамперед, для неї характерний більший ступень викривлення об’єктів, що відображаються. Разом люди думають і діють дещо по-іншому, ніж кожен окремо. Тут беруть верх емоції над розумом. Взагалі-то, колективна психіка має особливу енергетику, що виявляє приховану людську деструктивність, актуалізує низькі потяги й безпричинну агресію, санкціонує вибір хибного шляху. Окрім цього, суспільна свідомість із певним запізненням реагує на події, явища, зміни в суспільстві. Звідси випливає наступна характерна ознака – консервативність суспільної свідомості, зберігання досвіду минулих поколінь у виді суспільної ідеології і психології [51]. Традиційно, у кримінологічній науці детермінанти більшості кримінальних правопорушень (окрім тих, що мають специфічний механізм реалізації кримінально протиправного умислу або особливі ознаки суб’єктивної сторони) *диференціюються на соціально-економічні, культурно-виховні та освітні, організаційно-правові та кримінологічні (часто в межах*

кримінологічних детермінантів вченими також розглядаються віктимологічні). Досліджуване кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не має своєї специфіки, яка відрізняє його від інших суспільно небезпечних діянь, у зв'язку із чим його детермінанти є стандартними.

Соціально-економічні детермінанти ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Ця сукупність детермінант у першу чергу зумовлена відсутністю налагодженого механізму соціального захисту родин, в яких дитину виховує тільки один із батьків, а також малозабезпеченим родинам. Необхідно відзначити, що більшість причин ухилення від сплати аліментів зумовлені також і відсутністю у аліментнозобов'язаної особи можливості виконувати свій обов'язок по утриманню дитини через невідповідний стан матеріального забезпечення.

Так, відповідно до Закону України від 01.06.2000 № 1768-III «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», малозабезпечена сім'я – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий, ніж прожитковий мінімум для сім'ї; непрацююча працездатна особа – особа працездатного віку з числа членів малозабезпеченої сім'ї, яка за станом здоров'я здатна до активної праці і не працює, не проходить військову службу, не займається підприємницькою діяльністю чи професійною незалежною діяльністю, не здобуває освіту за денною формою у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти; прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення; середньомісячний сукупний дохід сім'ї – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї, одержаний ними протягом шести місяців, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. При цьому до середньомісячного сукупного доходу сім'ї не включається допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які

перебувають у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях... [63]. Отже, в законодавчому акті передбачено порядок, підстави та окремі особливості надання допомоги малозабезпеченим родинам. Водночас, механізм соціального захисту дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей також передбачений у відповідність постанові Кабінету Міністрів України.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року № 189 «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме», тимчасова допомога призначається у разі, коли: відомості про одного з батьків (платника аліментів), які внесено до Єдиного реєстру боржників у зв'язку з несплатою ним аліментів; стосовно одного з батьків здійснюється кримінальне провадження або він перебуває на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, якого визнано в установленому порядку недієздатним, а також перебуває на строковій військовій службі; місце проживання (перебування) одного з батьків не встановлено. Тимчасова допомога призначається дитині віком до 18 років. Тимчасова допомога не призначається, якщо: дитина перебуває під опікою чи піклуванням або на повному державному утриманні. Якщо дитина, яка перебуває у відповідній установі (закладі) на повному державному утриманні, перебуває вдома під час літніх канікул або карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, така допомога призначається та виплачується за повні місяці такого перебування на підставі довідки закладу освіти про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні; відсутні відомості про одного з батьків (платника аліментів) у Єдиному реєстрі боржників; заявник у місячний строк не подав необхідних документів, які додаються до заяви [134]. Варто відмітити, що постанова враховує також особливості функціонування

держави в нестандартних умовах, зокрема це стосується і розповсюдження пандемії коронавірусної інфекції.

Орган соціального захисту населення з використанням інформаційних систем самостійно отримує інформацію з автоматизованої системи виконавчого провадження, зокрема з Єдиного реєстру боржників. В автоматизованій системі виконавчого провадження орган соціального захисту населення проводить пошук виконавчого провадження за реквізитами одержувача (стягувача). У Єдиному реєстрі боржників за реквізитами боржника із зазначенням у параметрах пошуку відповідної категорії стягнення перевіряється наявність відомостей про одного з батьків (платника аліментів) у такому Реєстрі у зв'язку з несплатою ним аліментів. У разі поновлення виплати аліментів один з батьків зобов'язаний у триденний строк письмово повідомити про це органу соціального захисту населення для припинення виплати (перерахунку) раніше призначеної тимчасової допомоги. Тимчасова допомога призначається кожні шість місяців починаючи з місяця, в якому подано заяву з усіма необхідними документами. У разі коли до заяви не додані всі необхідні документи, орган соціального захисту населення повідомляє одержувачу про те, які документи повинні бути подані протягом місяця. Рішення про призначення або відмову в призначенні тимчасової допомоги приймається органом соціального захисту населення протягом 10 календарних днів після надходження усіх необхідних документів [134]. Створення Єдиного реєстру боржників можна вважати достатньо позитивним та дієвим кроком на шляху до зменшення кількості осіб, які ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей. Окремо також доцільно відмітити і те, що наявність такого Реєстру певним чином спрощує розшук та притягнення до відповідальності таких кримінальних правопорушників.

Виплата тимчасової допомоги припиняється у разі: 1) встановлення місця проживання (перебування) особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду; 2) виявлення обставин, що свідчать про можливість одного

з батьків утримувати свою дитину; 3) досягнення дитиною 18-річного віку; 4) виконання в повному обсязі зобов'язань одного з батьків щодо сплати аліментів у разі виїзду на постійне місце проживання за кордон; 5) влаштування дитини до відповідної установи (закладу) на повне державне утримання; 6) скасування або визнання усиновлення недійсним; 7) усиновлення дитини (чоловіком матері або дружиною батька); 8) відмови від стягнення аліментів; 9) добровільного виконання рішення суду особою, зобов'язаною сплачувати аліменти; 10) скасування в установленому законодавством порядку рішення суду щодо стягнення аліментів; 11) смерті дитини, якій була призначена тимчасова допомога; 12) смерті одного з батьків, зобов'язаного сплачувати аліменти, або визнання його в установленому порядку безвісти відсутнім чи оголошення померлим; 13) позбавлення в установленому порядку одного з батьків, який утримує дитину, батьківських прав; 14) відібрання дитини від одного з батьків, який утримує дитину, без позбавлення батьківських прав; 15) встановлення над дитиною опіки чи піклування; 16) сплати аліментів одним з батьків [134]. Вказане надає підставу для констатації, що у правовому акті наведено чіткий перелік підстав для призначення грошової допомоги, а також її припинення. Водночас, необхідно зауважити на тому, що не дивлячись на те, що в наведену постанову протягом останніх років було внесено низку змін та доповнень, вона майже не адаптована під воєнний стан та не передбачає особливостей допомоги таким родинам під час війни (окрім окремих аспектів, пов'язаних із внутрішнім переміщенням відповідних підрозділів).

Отже, із урахуванням наведеного, до соціально-економічних детермінант ухилення від сплати аліментів на утримання дітей доцільно віднести: 1) відсутність механізму соціального захисту населення, зокрема – в частині допомоги малозабезпеченим особам; 2) відсутність належного та апробованого механізму соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам та особам, які постраждали від військової агресії; 3) відсутність достатньої кількості робочих місць, а також балансу між трудовим

потенціалом населення та здатністю держави до його працевлаштування; 4) незадовільний рівень соціально-економічного захисту родин, члени якої потерпіли від домашнього насильства; 5) соціально та економічно невірноважений механізм захисту інтересів малого та середнього бізнесу в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану; 6) неадаптований під воєнний стан порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме.

Організаційно-правові детермінанти ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

Основним законодавчим актом, який визначає порядок стягнення аліментів є Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII «Про виконавче провадження». В Законі вказано, що за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, державний виконавець виносить вмотивовані постанови: 1) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі; 2) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві керування транспортними засобами – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі; 3) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі; 4) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання – до погашення заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі. Якщо аліменти сплачуються на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий

церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, постанови, зазначені у пунктах 1-4 цієї частини, виносяться державним виконавцем за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці [62]. Водночас, необхідно зауважити, що в цьому законодавчому акті строк невиконання аліментів є більшим, ніж у кримінальному законодавстві та передбачає застосування відповідних стягнень, якщо особа ухиляється від сплати аліментів протягом чотирьох місяців.

Тимчасове обмеження боржника у праві керувати транспортними засобами не може бути застосовано в разі: 1) якщо встановлення такого обмеження позбавляє боржника основного законного джерела засобів для існування; 2) використання боржником транспортного засобу у зв'язку з інвалідністю чи перебуванням на утриманні боржника особи з інвалідністю I, II групи, визнаної в установленому порядку, або дитини з інвалідністю; 3) проходження боржником строкової військової служби, військової служби за призовом осіб офіцерського складу, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або якщо боржник проходить військову службу та виконує бойові завдання військової служби у бойовій обстановці чи в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях; 4) розстрочення або відстрочення сплати заборгованості за аліментами у порядку, встановленому законом. За наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці, виконавець роз'яснює стягувачу право на звернення до органів досудового розслідування із заявою

(повідомленням) про вчинене кримінальне правопорушення боржником, що полягає в ухиленні від сплати аліментів. У разі наявності в діях боржника ознак адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 183¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, державний виконавець складає протокол про адміністративне правопорушення та надсилає його для розгляду до суду за місцезнаходженням органу державної виконавчої служби [62]. *До організаційно-правових детермінантів можна віднести:* 1) відсутність/неефективність державних цільових загальнодержавних програм соціального захисту неповнолітніх осіб; 2) відсутність належного рівня підтримки сімей із дітьми; 3) відсутність налагодженого механізму координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади в частині забезпечення виконавчого провадження; 4) незадовільний рівень наукового забезпечення проблематики дитинства; 5) неузгодженість положень нормативно-правових актів у сфері охорони дитинства; 6) фактичну відсутність унормованих та диференційованих особливостей забезпечення механізму здійснення виконавчого провадження в нормальних умовах та під час дії особливого правового режиму воєнного стану.

Культурно-виховні та освітні детермінанти ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. В контексті наведеного блоку необхідно відзначити, що у більшості випадків такі детермінанти пов'язані із незадовільними умовами виховання аліментозобов'язаної особи. Зокрема, такими детермінантами можуть бути: 1) незадовільна якість бюджетного фінансування сфери вищої освіти, а також формули розподілу та працевлаштування випускників; 2) незадовільна якість бюджетного кредитування сфери вищої освіти; 3) незадовільний рівень правової освіти населення; 4) відсутність налагодженого механізму формування у населення ціннісних орієнтирів щодо місця та ролі сім'ї для держави та суспільства; 5) відсутність сформованого уявлення про значення та цінність розвитку та виховання дитини в сімейному оточенні.

Кримінологічними детермінантами ухилення від сплати аліментів на утримання дітей є: 1) висока латентність таких кримінальних правопорушень, що часто пов'язано із віктимною поведінкою отримувачів аліментів, які проживають разом із дитиною; 2) відсутність сукупності специфічних заходів та засобів, а також регіональних та загальнодержавних програм протидії таким суспільно небезпечним діянням; 3) низька ефективність розслідування ухилення від сплати аліментів на утримання дитини через низький рівень суспільної небезпечності відносно інших кримінальних правопорушень; 4) відсутність внутрішніх міждисциплінарних зв'язків між кримінальним правом та кримінологією.

Таким чином, проведене дослідження надало можливість підсумувати, що *причини та умови злочинності оцінюються крізь формальний, матеріальний та юридичний критерії:* 1) формальний критерій полягає в оцінці реального та прогнозованого впливу конкретного виду кримінального правопорушення на кримінологічну ситуацію в країні чи окремому регіоні. Формальний критерій також застосовується для виокремлення типових криміногенних ризиків та загроз, які закладаються у стратегії та концепції запобігання злочинності; 2) матеріальний критерій полягає в оцінці потенціальних економічних збитків, до яких може призвести вчинення кримінального правопорушення; 3) юридичний критерій полягає в оцінці здатності кримінального та кримінального процесуального законодавства виконувати своє завдання, яке полягає у запобіганні кримінальним правопорушенням.

Причини та умови ухилення від сплати аліментів на утримання дитини можна диференціювати таким чином: 1) *психо-емоціональні та міжособистісні* – причини та умови, які знаходяться у площині взаємовідносин між аліментнозобов'язаною особою та особою, яка проживає разом із дитиною; 2) *корисливо-насильницькі* – причини та умови, які зумовлені прагненням реалізувати умисел на домашнє насильство через економічний вплив. У такий спосіб кримінальний правопорушник реалізує власний

корисливий мотив, а також через економічне насильство впливає на колишнього шлюбного партнера; 3) *соціально-економічні* – причини та умови, пов'язані із відсутністю можливості у аліментнозобов'язаної особи утримувати дитину через неналежне матеріальне забезпечення та/або незадовільне соціальне становище; 4) *політичні* – причини та умови, пов'язані із неможливістю утримувати дитину через незадовільні політичні процеси, зокрема – введення правового режиму воєнного стану, а також пов'язані із цим втрату робочого місця, труднощі у працевлаштуванні, внутрішнє переміщення тощо; 5) *правові* – причини та умови, пов'язані зі недоліками правового забезпечення порядку виконання та контролю виконавчою службою за виконанням рішень суду.

2.3. Характеристика осіб, які вчиняють ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

Вивчення особи кримінального правопорушника є важливим для всіх наук кримінально-правового циклу, що зумовлено тим, що саме через особливості особистості відтворюється більшість елементів складу кримінального правопорушення, зокрема таких як форма вини (у суб'єктивній стороні) та факультативні ознаки об'єктивної сторони (обстановка, спосіб, знаряддя тощо). Водночас, необхідно відмітити також те, що структура особи кримінального правопорушника у кримінології є більш розширеною та деталізованою, ніж в інших суміжних галузях знань. Прикладом є те, що у кримінальному праві до ознак суб'єкта кримінального правопорушення традиційно відносяться: 1) осудність; 2) вчинення кримінального правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність; 3) фізичність. Наявність таких ознак забезпечує можливість притягувати таку особу до кримінальної відповідальності. Проте, межі кримінальної відповідальності та покарання, яких має бути достатньо для

виправлення особи можна встановити шляхом використання кримінологічного інструментарію.

Вчені зауважують, що для науки кримінології суттєвим є дослідження причинного комплексу, вивчення особи, її мотиваційної поведінки, розкриття особливостей механізму індивідуальної злочинної поведінки, що потребує не тільки кримінологічних, а й психологічних, соціологічних, біологічних та інших суміжних знань. Такий комплексний підхід дає можливість сформулювати дієвий механізм протидії злочинності та усунути можливість подальшої злочинної поведінки осіб. Проте в кримінології й до сьогодні відсутній уніфікований підхід щодо визначення ключової ролі у формуванні злочинної поведінки особи – біологічного чи соціального, залежність від соціуму чи генетичне підґрунтя. Враховуючи означене, при здійсненні кримінологічної характеристики особи злочинця у певній сфері, важливим постає визначення саме походження злочинної поведінки. Щодо співвідношення природного та соціального в особистості людини, яка вчиняє злочин, то це питання є доволі дискусійним [124]. Необхідно відмітити, що вчення про особу кримінального правопорушника з'явилося майже одночасно із кримінологією. Саме тому із розвитком суспільства, зміною менталітету та отриманням нових знань змінилось і розуміння структури такої особи. Початкові вчення були безпосередньо пов'язані із ототожненням біологічної природи людини, її фізіологічних якостей із потенційною схильністю до вчинення кримінальних правопорушень – антропологічна теорія злочинності Чезаре Ломброзо. Проте, із розвитком кримінологічного учення вчені почали доводити відсутність взаємозв'язку між фізіологічними властивостями особи та її кримінально протиправною діяльністю. Але також необхідно відмітити, що антропологічний метод було закладено в основу антропометричного, який до сьогодні широко використовується у практичній та науковій діяльності.

Поняття особистості формується в процесі суспільних відносин, тобто є продуктом соціалізації людини. При цьому в людині уживаються соціальний і біологічний початки. Природа і сутність людини – не тотожні поняття. Адже

перше містить у собі генетичні і соціальні зв'язки людини, друге охоплює лише істотні соціальні ознаки. Хоча не можна заперечувати, що соціальні ознаки містять у собі особливості біологічного, психологічного порядку. Особистість складає сукупність сторін внутрішньої (свідомість) і зовнішньої (діяльність). Подібний підхід до визначення сутності особистості сформувався в філософії давно. Кримінологічне вчення про особу злочинця виходить з положення філософської концепції людини. У філософському розумінні особа – це людський індивід в аспекті її соціальних якостей, які формуються у процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин. Особа – це динамічна, відносно стійка цілісна система інтелектуальних, соціально – культурних та морально – вольових якостей людини, які виражаються в індивідуальних особливостях її свідомості і діяльності. У механізмі формування особистості людини свідомість виступає як її суб'єктивна основа (злочинця) включає в себе низку типових ознак, які визначають ступінь його девіантності, а також схильності до продовження кримінально протиправної діяльності. Водночас, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості.

Що стосується поняття «особа, яка вчинила злочин», слід вказати про приналежність цього поняття до інших випадків, що не обумовлені наявністю вчинення саме злочину, а може бути тільки вчинення умисного діяння без доведеності та визначення особи суб'єктом злочину згідно чинного

кримінального законодавства. Поняття «особа злочинця» означає сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою властивих особам, винним у злочинній діяльності певного виду. Крім того, існує термін «особа людини, яка вчинила злочин», що не є злочинною діяльністю. Цій категорії правопорушників не притаманні будь-які статистично достовірні психологічні й етичні особливості, які вирізняли б їх з-поміж інших громадян [61, с. 257–258]. Проте, можна відзначити, що поняття «особа кримінального правопорушника» та «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення» є різні за своїм змістом, оскільки перший варіант є ширшим за другий за декількома ознаками: 1) якщо мова йде про «особу кримінального правопорушника», це означає що така особа має набір сталих характеристик, які свідчать про наявність у неї відповідного рівня суспільної небезпечності; 2) якщо мова йде про «особу кримінального правопорушника», часто виключаються випадки вчинення необережного кримінального правопорушення; 3) формування «особи кримінального правопорушника» є наслідком тривалого негативного впливу незадовільних факторів на особистість.

Кримінально-правова характеристика особи злочинця - це дані не лише про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, про одиничний чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність злочинної діяльності, наявність судимостей та інше. Ця група ознак виражає якості, властиві саме особі злочинця, а не будь-якій іншій особі, наприклад, аморальній, порушникові трудової дисципліни чи законослухняній людині. Соціальні ролі і статус - це реальні соціальні функції індивіда, які обумовлені його станом в системі суспільних відносин, належність до соціальних груп, взаємовідносини і взаємодії з іншими людьми, установами, організаціями в різних сферах суспільного життя. Кожна людина виступає носієм багатьох різноманітних соціальних ролей: у виробничій сфері: кваліфікований робітник, учень, керівник, передовик та інше; у сфері сімейних відносин: холостяк або голова сім'ї, одна дитина в сім'ї, непрацездатні батьки,

зять або невістка та інше. Сукупність соціальних ролей характеризує індивіда як особу. Кожна соціальна роль пов'язана з статусом людини, з деякими її правилами і обов'язками. Суспільство в цілому, і безпосереднє оточення, встановлюють для людини приписи певної поведінки. Не виконання рольових приписів, нездатність їх виконувати можуть викликати конфлікт, в тому числі і такий, який приводить до вчинення злочину. Поширеними ознаками осіб, які вчиняють злочини, є низька престижність їхніх соціальних ролей, відчуженість від навчальних чи трудових колективів і разом з тим орієнтування на неформальні групи з антисуспільними формами поведінки, завищені претензії, для задоволення яких доводиться ігнорувати правові норми [28, с. кримінально-правової характеристики особи, яка вчинила кримінальне правопорушення та кримінологічної. Проте, для отримання об'єктивних результатів мають враховуватись юридичні ознаки особи (кримінально-правові, які характеризують її як таку, що відповідає складовим поняття суб'єкта кримінального правопорушення), а також рольові (кримінологічні). На сьогоднішній день більш прийнятним є підхід, відповідно до якого формування особи кримінального правопорушника зумовлено збігом декількох факторів, котрі, здебільшого, не пов'язані із його фізіологічними та біометричними особливостями. У зв'язку із цим більшість вчених заперечують біологізаторські уявлення про особливості формування суспільно небезпечної поведінки. Зовнішність особи може лише спрощувати або обтяжувати вчинення кримінальних правопорушень, зумовлювати потребу у їх вчиненні (наприклад, якщо особа піддається психологічному насильству через певні вади зовнішності, інвалідність тощо), але у жодному разі біологічні параметри не визначають наявності суспільної небезпечності.

Взагалі критичні зауваження на адресу біологізаторських уявлень про особистість злочинця не означають заперечення природних властивостей людської істоти. Для правильного розуміння впливу соціального та біологічного на поведінку людини слід взяти до уваги той факт, що біологічні

особливості впливають на характер поведінки людини (холерик в однаковій життєвій ситуації поведе себе інакше, а ніж флегматик чи сангвінік, але в цілому їхні вчинки диктуються ще й ступенем соціальної вихованості), не будучи мотивами його поведінки, зокрема злочинної. Основне значення має не аномалія сама по собі, а соціальний облік особи, сформований суспільством. Теорія особистості повинна враховувати множинність рис, що складають індивідуальність, ступінь обумовленості цих рис спадковістю та процеси соціалізації особи. Те, яким чином генетична обумовленість та процеси соціалізації особи взаємодіють між собою й визначає, в решті решт, поведінку особи, в тому числі протиправну. Є підстави вважати, що новітні наукові відкриття у сфері медицини, психофізіології, психології, зокрема при вивченні кори головного мозку та ендокринної системи, дадуть можливість пояснити досі незрозуміле у поведінці людини. Основні положення одночасно розширюють та звужують погляди теоретиків на особистість та її поведінку. Це пов'язано з тим, що ці положення постійно взаємодіють з великою кількістю інших факторів у формуванні теоретичних позицій персонолога правопорушення часто звертаються за консультативною допомогою до психологів, віктимологів, педагогів та психіатрів. Не є виключенням доцільність залучення персонолога, який надасть можливість розширити якісну характеристику кримінального правопорушника.

Окрім основних положень на роздуми теоретика впливають такі обставини, як історичний погляд, рівень розвитку кримінології та інших суміжних наук до цього часу, академічна освіта та життєвий досвід. Беручи до уваги вище зазначене, потрібно наголосити, що поки існує злочинність, проблема особи злочинця буде актуальною. Дослідження та вивчення особи злочинця потрібно для аналізу та оцінки притаманних їй ознак характеру, потреб, цінностей тощо. Основне наукове значення існуючих підходів до людини буде залежати від того, до якої міри вони стимулюватимуть нові дослідження. Більш того, аби не втратити свого наукового значення, теорії

особистості (взаємозв'язок соціального та біологічного) повинні коригуватися відповідно із отриманням нових емпіричних даних. Це сприятиме можливості вибрати та впровадити такі методи та заходи запобігання злочинності які найбільше впливатимуть на певний тип та стать особи. Науково обґрунтовані запобіжні заходи, які враховуватимуть усі аспекти, що впливають на поведінку особи злочинця є основою ефективної профілактики індивідуальної злочинної поведінки. Беручи це до уваги, можна наголосити, що наукові дослідження особи найбільш актуальні в таких напрямках: 1) дослідження когнітивних процесів та їх взаємовідносин з іншими аспектами психологічного функціонування; 2) вивчення взаємодії соціальних факторів та особистісних характеристик (мотивів, цінностей, особливостей виховання, поглядів, поведінки тощо); 3) вивчення етапів та криз особистісного розвитку; 4) вивчення проблем, що відносяться до практичної діяльності людини. Комплексний підхід у дослідженні зазначених напрямів і сприятиме визначенню більш ефективних заходів щодо запобігання та протидії злочинності [112]. Отже, вивчення суспільно небезпечної поведінки має ґрунтуватись на створенні симбіозу кримінально-правового, кримінологічного та психологічного підходів. Особлива увага також має приділятися і встановленню взаємозв'язку між кримінальними правопорушниками (діяння, передбачене ст. 164 КК України є виключенням) та жертвами, що зумовлено виключенням наявності безпосередньої ролі жертви у механізмі кримінально-протиправної поведінки.

Аналізуючи злочини, покарання за які передбачено статтями 164, 165 КК України, можна відмітити, що багато осіб, які вчиняють дану категорію злочинів мають низький рівень духовного розвитку, освіти та відносять до категорії незайнятого населення. Даний факт має велике криміногенне значення, так як незайнята особа не може забезпечувати своїх неповнолітніх дітей і непрацездатних батьків. Відповідно, така категорія людей - «дармоїдів» найчастіше деградує як особистість і стикаються по життю з таким негативним явищем як алкоголізм. Ухилення від сплати аліментів не є

проблемою окремих громадян, це проблема держави і всього суспільства в цілому. Тому соціальними заходами протидії злочинам проти сім'ї повинні стати більш активна позиція всіх правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування, які повинні створювати програми та заходи по підняттю авторитету сім'ї, вести роз'яснювальну роботу серед молоді (школярів, студентів) та надавати усіляку допомогу сім'ям та молоді. А саме, такими заходами можуть стати: підтримки незаможних громадян, забезпечення належних умов для соціалізації особистості, зниження рівня безробіття і обмеження негативних наслідків цього явища, приділення більшої уваги духовному вихованню особистості. Повноцінна реалізація права на виховання і турботу – найважливіша передумова гармонічного розвитку особистості дитини, застава його успішного майбутнього [147, с. 128]. На підставі узагальнення ознак осіб, які вчинили певний вид кримінального правопорушення є можливість створити типовий портрет кримінальних правопорушників, характеристики якого враховуються під час створення стратегій спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання.

Відповідно до вироку Тячівського районного суду Закарпатської області від 7 листопада 2022 року (справа № 307/850/16-к) особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: *з листопада 2006 року по березень 2014 року, обвинувачений не виконував рішення Тячівського районного суду від 15.11.2006 р. та рішення Тячівського районного суду від 23.01.2012 про збільшення розміру аліментів, якими був зобов'язаний сплачувати аліменти на користь потерпілої на утримання свого сина 15.01.2005 р., в результаті чого допустив заборгованість по аліментах у сумі 31300 грн. Своїми діями обвинувачений вчинив злочин передбачений ч. 1 ст. 164 КК України злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів). В судовому засіданні обвинувачений свою вину у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення не визнав. Пояснив, що під час ухвалення рішень*

суду про розірвання шлюбу та стягнення з нього аліментів він не був присутній. За період з 2006 по 2016 роки він не сплачував аліменти туюмо що мав малі заробітки. Він весь час знаходився на заробітках у Києві, однак з усіх місць його постійно проганяли, оскільки він хворіє епілепсією. Документів про наявність хвороби у нього не було. З 2019 року офіційно перебуває на обліку. Через хворобу йому важко знайти роботу. Підтверджуючих документів про сплату аліментів на утримання сина не має [45]. Наведений вирок надає підставу для визначення найбільш розповсюдженої ознаки особи кримінального правопорушника якою є надання неправдивої інформації щодо причин та умов ухилення від сплати аліментів. Отже, із урахуванням наведеного, доцільно узагальнити, що до структури особи кримінального правопорушника доцільно відносити такі ознаки: соціально-демографічні; морально-психологічні; кримінально-правові та медичні.

Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчиняють ухилення від сплати аліментів на утримання дитини. Традиційно, до соціально-демографічних ознак вчені відносять стать, вік, громадянство та рівень освіти. Наведена інформація надає можливість узагальнити ознаки, які є типовими для кримінальних правопорушників, які вчиняють певний вид кримінального правопорушення. Водночас, їх врахування дозволяє поглибити підхід до прогнозування рівня злочинності та удосконалити комплекс заходів запобігання та протидії. Вивчення та аналіз статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора надало можливість отримати такі дані щодо соціально-демографічних ознак осіб, які ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей: вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України **у віці 18-28 років:** у 2019 році – 12,%; у 2020 році – 11,4 %; у 2021 році – 10 %; у 2022 році – 8,9 %; у 2023 році – 7,3 %; **у віці 29-39 років:** у 2019 році – 57,4 %; у 2020 році – 59,8 %; у 2021 році – 57,1 %; у 2022 році – 56,5 %; у 2023 році – 52,4 %; **у віці 40-54 років:** у 2019 – 29,3 %; у 2020 році – 27,4 %; у 2021 році – 32,3 %; у 2022 році – 34,2 %; у 2023 році – 39,2 %. **За статтю** досліджуване кримінальне правопорушення є більш типовим для чоловіків,

про що свідчить низький показник вчинення його **жінками**: у 2019 році – 5,8 %; у 2020 році – 4,5 %; у 2021 році – 3,2 %; у 2022 році – 3,1 %; у 2023 році – 3,4 %. **За рівнем освіти: вища і фахова передвища освіта**: у 2019 році – 6 %; у 2020 році – 5,2 %; у 2021 році – 5,8 %; у 2022 році – 5,4 %; у 2023 році – 7,9 %; **професійна (професійно-технічна) освіта**: у 2019 році – 37,2 %; у 2020 році – 29,6 %; у 2021 році – 25 %; у 2022 році – 24,9 %; у 2023 році – 23,6 %; **базова середня та профільна середня освіта**: у 2019 році – 56,3 %; у 2020 – 64,4 %; у 2021 – 68,6 %; у 2022 – 69,3 %; у 2023 році – 40,9 %. За громадянством у більшості випадків таке кримінальне правопорушення вчиняється громадянами України: у 2019 році – 99,9 %; у 2020 році – 100 %; у 2021 – 100 %; у 2022 році – 100 %; у 2023 році – 99,7 %. **Працевлаштованість: працездатні, але такі, що ніде не працюють та не навчаються**: у 2019 році – 79,3 %; у 2020 році – 82,9 %; у 2021 році – 89,6 %; у 2022 році – 91,5 %; у 2023 році – 92,9 %; **безробітні**: у 2019 році – 4,9 %; у 2020 році – 4,9 %; у 2021 – 2,1 %; у 2022 році – 1,2 %; у 2023 році – 1 %.

Відповідно до вироку Корольовського районного суду м. Житомира від 01 грудня 2023 року (№ 296/12123/23), *особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: згідно з рішенням Корольовського районного суду м. Житомира від 20.02.2020 року за №296/10609/19, обвинуваченого зобов'язано сплачувати аліменти на утримання дітей: неповнолітньої доньки та неповнолітнього сина у розмірі 1/2 частки усіх видів заробітку (доходу) щомісячно, але не менше 50% прожиткового мінімуму для кожної дитини відповідного віку, щомісячно, починаючи з 01.11.2019 і до досягнення найстаршою дитиною повноліття. Однак, обвинувачений будучи обізнаним у тому, що відповідно до рішення Корольовського районного суду м. Житомир від 20.02.2020 року за № 296/10609/19, він зобов'язаний виплачувати кошти, на утримання дітей: неповнолітньої доньки та неповнолітнього сина та, всупереч зазначеного рішення, останній в період з 01.02.2020 по 13.10.2022 злісно ухилявся від сплати аліментів. Так, обвинуваченого попереджено*

державним виконавцем Корольовського відділу державної виконавчої служби міста Житомира міністерства юстиції України Центрально-Західного міжрегіонального управління міністерства юстиції про кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів. Проте, незважаючи на це, обвинувачений з 01.02.2020 по 13.10.2022, будучи фізично здоровим, з метою злісного ухилення від сплати аліментів, умисно не повідомляв державного виконавця про суму заробітку та джерела доходів, а також з доходів аліментів не сплачував; у Житомирському міському центрі зайнятості, як шукаючий роботу, не перебував; заходів, спрямованих на погашення заборгованості не вживав, аліменти на утримання дітей: умисно не виплачував, чим допустив заборгованості по сплаті аліментів станом на 13.10.2022 в сумі 184759 гривень 94 копійок [41]. Отже, за соціально-демографічними ознаками особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України має такі характеристики: чоловік (95,1 %) у віці 29-39 років (56,6 %), який має базову середню/профільну середню освіту (60 %), такий, що ніде не працюють та не навчається (87,2 %), громадянин України (99,9 %).

Морально-психологічні ознаки осіб, які вчиняють ухилення від сплати аліментів на утримання дитини. Морально-психологічні ознаки кримінальних правопорушників у більшості випадків диференціюються в залежності від виду кримінального правопорушення та зумовлюють обрання особою способу реалізації кримінально протиправного умислу.

Психологічні ознаки, серед яких – психоемоційний стан, темперамент і волевільності особи, інтелектуальний рівень, наявність аномалій, обов'язково впливають на формування мотивації злочину та визначають поведінку особи в момент вчинення та після вчинення злочину. У цьому контексті психологічні ознаки поділяють на три групи: інтелектуальні ознаки (рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широта чи вузькість поглядів, зміст і різноманіття інтересів тощо); емоційні властивості (сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів – темперамент, динамічність почуттів, ступінь

емоційного збудження, динаміка реакцій на подразники та складні ситуації, постійність чи мінливість переживань особи); вольові властивості особи (здатність регулювати свою діяльність, приймати та реалізовувати рішення, досягати мети). Такі ознаки встановлюються в межах ознаки цілеспрямованості, послідовності, ініціативності, стійкості, витриманості, витримки, рішучості, енергійності особи, інших аналогічних чи протилежних властивостей. Зазвичай психічні ознаки суттєво не впливають на процес притягнення до кримінальної відповідальності, і лише аномальність особи створює підстави для їх особливого визнання (у разі неосудності або обмеженої осудності). Проте звичайні психолого-психічні ознаки особи злочинця менш досліджені, а тому ступінь їх урахування судом значно менший, особливо під час призначення покарання, звільнення від нього чи від кримінальної відповідальності. Водночас будь-який інший злочин, де так очевидно не виявляється психологічний складник злочину, так само як і особа, що його вчинила, є індивідуальним, особливим, винятковим [88]. Необхідно відмітити, що, здебільшого, ухилення від сплати аліментів на утримання дитини вчиняють особи, які мають лабільну нервову систему та незадовільні вольові якості. Це можна пояснити відсутністю адекватного етапу дорослішання та спостереження за адекватно сформованою моделлю родини. У зв'язку із цим часто впливати на таку особу можна лише шляхом застосування певного стягнення та правового впливу.

Відповідно до вироку Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 22 січня 2019 року (№ 235/3059/18) особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: *22 листопада 2016 р. обвинувачений попереджався про кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів державним виконавцем відділу державної виконавчої служби Покровського міськрайонного відділу державної виконавчої служби. Таким чином, згідно довідки - розрахунку про заборгованість з березня 2017 року і по травень місяць 2018 року, будучи фізично здоровим, з метою злісного ухилення від*

сплати аліментів, умисно тривалий час ніде не працює, заходів по працевлаштуванню не приймає, в Покровський міський центр зайнятості, як шукаючий роботу в період часу з 01.06.2013 по 28.08.2017 не звертався, аліменти на утримання сина, умисно не виплачує, добровільної матеріальної допомоги на утримання дитини не надає, у її вихованні участі не приймає, не бажаючи займатися суспільно-корисною працею та заробляти кошти на утримання своєї малолітньої дитини, злісно ухиляється від сплати аліментів. Незважаючи на те, що обвинувачений неодноразово попереджався про кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів державним виконавцем відділу державної виконавчої служби Покровського міськрайонного відділу державної виконавчої служби, він в період часу з 01 березня 2017 року і по травень місяць 2018 року, злісно ухиляється від сплати аліментів на утримання їх спільної дитини. В результаті вищезазначеного, в період часу з 01 березня 2017 року по 29 травня 2018 року виникла заборгованість по сплаті аліментів у грошовій сумі 38532,60 гривень. Допитаний у судовому засіданні обвинувачений свою винуватість у скоєнні інкримінованого злочину визнав у повному обсязі та показав, що перебував у шлюбі з потерпілою з 30.07.2005 р. по серпень 2012 р. З 2007 р. з нього стягнуті аліменти. Його держвиконавець попереджав про кримінальну відповідальність. Він не звертався до центру зайнятості, бо їм недовіряє тому, що там пропонують роботу з низькою зарплатою. Він працевлаштовувався, але держвиконавця про це не повідомив. З дитиною йому не дають спілкуватися. Іноді на день народження його матір дарувала сину по 500 грн. До компетентних органів він не звертався з питання встановленням годин спілкування з дитиною. На теперішній час він звільнився з роботи та працевлаштовується, проходить медичний огляд. Під час роботи на шахті 5/6 з його заробітної плати утримували аліменти 25 % на сплату аліментів, 25 % на погашення заборгованості по аліментам. Всього утримали аліментів на суму 7000 грн. Просить не обирати покарання, пов'язане з позбавленням волі, мотивуючи тим, що він усвідомив неправомірність своїх

дій, працевлаштовується на роботу та буде виплачувати аліменти з січня 2019 р., що буде відповідати інтересам дитини. У скоєному щиро кається погасити заборгованість по сплаті аліментів, що ним ігнорувалось, можна підсумувати, що він характеризується низьким рівнем відповідальності та розуміння морально-етичних цінностей.

Практика доводить, що не можна обмежитися лише констатацією судом призначеного виду та розміру покарання та простим виконанням останнього. Треба намагатися так вплинути на особу, щоб якісно змінити її світосприйняття та праворозуміння, світовідчуття, самосвідомість, ієрархію ціннісного ряду, загалом – підняти на новий рівень особистісний розвиток. Саме такий унікальний, особистісний підхід може завадити вчиненню нового злочину, зупинить особу від протиправної поведінки. Щоб стався такий позитивний вплив, треба визначити умови впливу. Першою умовою є пізнання особи, яка вчинила злочин, пізнання її зовнішнього та внутрішнього життя. Далі, треба визначити причини протиправної поведінки людини, визначальний поштовх такого вчинку або діяльності. Нарешті, необхідно вирішити питання про доцільність покарання та його кількісні показники з урахуванням бажаного впливу на особу та негативних впливів, що супроводжують його виконання [88]. Отже, *до морально-психологічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України можна віднести:* 1) наявність конативних (мотиваційно-рольових) порушень, що полягає у відсутності здатності особи до самовдосконалення та саморозвитку; 2) негативістська демонстративність поведінки, зумовлена агресивним ставленням до того із батьків, хто проживає із дитиною, її родичів або самої дитини; інколи така поведінка також може мати мотив викликати до себе жаль; 3) викривлене уявлення про морально-етичні та родинні цінності; 4) деструктурована ієрархія ціннісного ряду; 5) низька рухливість нервових процесів.

Кримінально-правові ознаки осіб, які вчиняють ухилення від сплати аліментів на утримання дитини. Кримінально-правові ознаки особи кримінального правопорушника надають можливість визначити його потенційну схильність до продовження суспільно небезпечної діяльності шляхом встановлення особливостей кримінального правопорушення: його обстановки, місця, способу та знаряддя вчинення. Важливим також є встановлення ймовірності вчинення кримінального правопорушення у складі організованої групи чи злочинної організації (що виключено у випадку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України через особливості складу суспільно небезпечного діяння), вчинення у складі сп'яніння, неповнолітніми або малолітніми тощо. Відповідно до статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора України, раніше вчиняли кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України: у 2019 році – 20,7 %; у 2020 році – 2,3 %; у 2021 році – 1,1 %; у 2022 році – 1,2 %; у 2023 році – 0,4 %; мають незняту/непогашену судимість: у 2019 році – 11,25; у 2020 році – 1,2 %; у 2021 році – 0,4 %; у 2022 році – 1 %; у 2023 році – 0,09 %.

Відповідно до вироку Косівського районного суду Івано-Франківської області від «05» грудня 2023 р. (справа 347/1192/23) особу було обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: *згідно рішення Косівського районного суду Івано-Франківської області від 15 серпня 2022 року (справа №347/1202/22), обвинувачений зобов'язаний сплачувати аліменти на утримання малолітніх дітей в розмірі по 1700 (одній тисячі сімсот) гривень на кожну дитину щомісячно до досягнення дітьми повноліття, починаючи з 19.07.2022 року. Рішення Косівського районного суду Івано-Франківської області від 15 серпня 2022 року (справа №347/1202/22) набрало законної сили 19 вересня 2022 року та 29 вересня 2022 року Косівським районним відділом державної виконавчої служби Південно-Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції відкрито виконавче провадження № 69957477. Однак, обвинувачений діючи умисно, усвідомлюючи протиправний та суспільно-небезпечний*

характер своїх дій, достовірно знаючи про необхідність сплати, аліментів на утримання малолітніх дітей в розмірі по 1700 (одній тисячі сімсот) гривень на кожну дитину щомісячно до досягнення дітьми повноліття - від сплати аліментів злісно ухиляється у визначеному рішенні порядку, грошові кошти на утримання дітей не виплачує, що призвело до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають 48 039 (сорок вісім тисяч тридцять дев'ять) гривень. Таким чином обвинувачений злісно ухилявся від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання неповнолітніх дітей (аліментів), тобто вчинив кримінальний проступок, передбачений ч. 1 ст. 164 КК України. В судовому засіданні обвинувачений свою винуватість у інкримінованому йому кримінальному правопорушенні передбаченому ч. 1 ст. 164 КК України визнав повністю та пояснив, що вчинив кримінальний проступок за вказаних в обвинувальному акті обставин. Додатково пояснив, що аліменти визначені рішенням суду не сплачував через відсутність роботи, однак ствердив, що на даний час намагається погашати заборгованість, оскільки працевлаштувався. Висловив жаль з приводу вчиненого, запевнив суд, що подібного не вчинятиме, зробив для себе правильні висновки, просив його суворо не карати. Показання обвинуваченого є послідовними, логічними та такими, що не викликають у суду сумніву щодо правильності розуміння обвинуваченим змісту обставин кримінального правопорушення [43].

Необхідно відмітити, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України є достатньо специфічним у зв'язку із тим, що воно вчиняється батьками відносно дітей та полягає у бездіяльності. Через це, такі кримінально-правові ознаки як стан сп'яніння, вчинення діяння у складі організованої групи чи злочинної організації або неповнолітніми є нетиповими. Водночас, значення мають ознаки, пов'язані із встановленими фактами повторного вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, оскільки це є кваліфікуючою ознакою, визначеною в ч. 2 статті.

Що стосується медичних ознак особи кримінального правопорушника, який вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України, необхідно відмітити, що вони також не є типовими для такого виду кримінальних правопорушень та полягають здебільшого у наявності психічних та фізичних захворювань, які не впливають на можливість особи сплачувати аліменти та не виключають такого обов'язку.

Таким чином, проведені дослідження дозволили підсумувати, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості. Поняття «особа кримінального правопорушника» та «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення» є різні за своїм змістом, оскільки перший варіант є ширшим за другий за декількома ознаками: 1) якщо мова йде про «особу кримінального правопорушника», це означає що така особа має набір сталих характеристик, які свідчать про наявність у неї відповідного рівня суспільної небезпечності; 2) якщо мова йде про «особу кримінального правопорушника», часто виключаються випадки вчинення необережного кримінального правопорушення; 3) формування «особи кримінального правопорушника» є наслідком тривалого негативного впливу незадовільних факторів на особистість.

За соціально-демографічними ознаками особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України має такі характеристики: чоловік (95,1 %) у віці 29-39 років (56,6 %), який має базову середню/профільну середню освіту (60 %), такий, що ніде не працює та не

навчається (87,2 %), громадянин України (99,9 %). До морально-психологічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України можна віднести: 1) наявність конативних (мотиваційно-рольових) порушень, що полягає у відсутності здатності особи до самовдосконалення та саморозвитку; 2) негативістська демонстративність поведінки, зумовлена агресивним ставленням до того із батьків, хто проживає із дитиною, її родичів або самої дитини; інколи така поведінка також може мати мотив викликати до себе жаль; 3) викривлене уявлення про морально-етичні та родинні цінності; 4) деструктурована ієрархія ціннісного ряду; 5) низька рухливість нервових процесів. До кримінально-правових характеристик можна віднести такі: раніше вчиняли кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України (5 %), мають незняту/непогашену судимість (2%). До медичних ознак можна віднести наявність психічних чи фізичних захворювань, які не виключають обов'язку особи сплачувати аліменти на утримання дитини.

Висновки до 2 розділу

На підставі аналізу статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора констатовано, що на сьогоднішній день кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України не є розповсюдженими хоча і тримають стабільно високий рівень. Так, у 2019 році кількість таких діянь складала 0,5 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2020 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 31,1 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2021 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 33 % від загальної кількості кримінальних правопорушень

проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2022 році досліджуване діяння склало 0,2 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 40 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2023 році досліджуване діяння склало 0,3 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35,4 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. До загальних кримінологічних тенденцій щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України віднесено: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів.

Доведено, що причини та умови злочинності оцінюються крізь формальний, матеріальний та юридичний критерій: 1) формальний критерій полягає в оцінці реального та прогнозованого впливу конкретного виду кримінального правопорушення на кримінологічну ситуацію в країні чи окремому регіоні. Формальний критерій також застосовується для виокремлення типових криміногенних ризиків та загроз, які закладаються у стратегії та концепції запобігання злочинності; 2) матеріальний критерій полягає в оцінці потенціальних економічних збитків, до яких може призвести вчинення кримінального правопорушення; 3) юридичний критерій полягає в оцінці здатності кримінального та кримінального процесуального законодавства виконувати своє завдання, яке полягає у запобіганні кримінальним правопорушенням. Причини та умови ухилення від сплати аліментів на утримання дитини можна диференціювати таким чином: 1) *психо-емоціональні та міжособистісні* – причини та умови, які знаходяться у площині взаємовідносин між аліментнозобов'язаною особою та особою, яка проживає

разом із дитиною; 2) *корисливо-насильницькі* – причини та умови, які зумовлені прагненням реалізувати умисел на домашнє насильство через економічний вплив. У такий спосіб кримінальний правопорушник реалізує власний корисливий мотив, а також через економічне насильство впливає на колишнього шлюбного партнера; 3) *соціально-економічні* – причини та умови, пов'язані із відсутністю можливості у аліментнозобов'язаної особи утримувати дитину через неналежне матеріальне забезпечення та/або незадовільне соціальне становище; 4) *політичні* – причини та умови, пов'язані із неможливістю утримувати дитину через незадовільні політичні процеси, зокрема – введення правового режиму воєнного стану, а також пов'язані із цим втрату робочого місця, труднощі у працевлаштуванні, внутрішнє переміщення тощо; 5) *правові* – причини та умови, пов'язані зі недоліками правового забезпечення порядку виконання та контролю виконавчою службою за виконанням рішень суду.

Аргументовано, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості. Поняття «особа кримінального правопорушника» та «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення» є різні за своїм змістом, оскільки перший варіант є ширшим за другий за декількома ознаками: 1) якщо мова йде про «особу кримінального правопорушника», це означає що така особа має набір сталих характеристик, які свідчать про наявність у неї відповідного рівня суспільної небезпечності; 2) якщо мова йде про «особу кримінального правопорушника», часто виключаються випадки вчинення

необережного кримінального правопорушення; 3) формування «особи кримінального правопорушника» є наслідком тривалого негативного впливу незадовільних факторів на особистість. За соціально-демографічними ознаками особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України має такі характеристики: чоловік (95,1 %) у віці 29-39 років (56,6 %), який має базову середню/профільну середню освіту (60 %), такий, що ніде не працює та не навчається (87,2 %), громадянин України (99,9 %). До морально-психологічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України можна віднести: 1) наявність конативних (мотиваційно-рольових) порушень, що полягає у відсутності здатності особи до самовдосконалення та саморозвитку; 2) негативістська демонстративність поведінки, зумовлена агресивним ставленням до того із батьків, хто проживає із дитиною, її родичів або самої дитини; інколи така поведінка також може мати мотив викликати до себе жаль; 3) викривлене уявлення про морально-етичні та родинні цінності; 4) деструктурована ієрархія ціннісного ряду; 5) низька рухливість нервових процесів. До кримінально-правових характеристик можна віднести такі: раніше вчиняли кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України (5 %), мають незняту/непогашену судимість (2%). До медичних ознак можна віднести наявність психічних чи фізичних захворювань, які не виключають обов'язку особи сплачувати аліменти на утримання дитини.

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей

Запобігання кримінальним правопорушенням – основний напрям реалізації кримінально-правової політики в Україні. Традиційно для наук кримінально-правового циклу взагалі та кримінології зокрема запобігання суспільно небезпечним діям здійснюється на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному. Така диференціація заходів запобігання кримінальним правопорушенням надає можливість поступово виокремити та витіснити причини та чинники, які інтенсифікують криміногенні загрози в суспільстві. Таким чином, можна стверджувати, що для забезпечення належного механізму функціонування кримінологічної політики всі перелічені рівні запобігання мають корелюватись із відповідними детермінаційними комплексами, що дозволить систематизувати заходи, спрямовані на зниження кількісного показника кримінально протиправної діяльності.

На основі аналізу змісту поняття «запобігання» та інших аналогічних визначень вчені пропонують таке його авторське визначення: запобігання злочинам – це один із напрямів боротьби зі злочинністю, який містить сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, що готують або вчиняють злочини, з метою перешкоджання злочинній поведінці, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності, які проводять правоохоронні органи, громадськість законними засобами й методами шляхом виявлення детермінантів, що сприяли вчиненню злочинів, та проведення профілактичних дій. З огляду на тенденції щодо змін кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики держави, відсутність у чинному КПК України окремої статті, яка передбачала б

виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, можна констатувати, що це суперечить положенням ч. 1 ст. 1 КК України в контексті реалізації одного із завдань КК України – запобігання злочинам [115, с. 142]. Водночас, наведений підхід не в повній мірі відображає сутність та зміст запобігання кримінальним правопорушенням як сучасного кримінологічного феномену. Фактично, запобіжна політика спрямована на вирішення трьох основних проблем: 1) визначення причин та умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень (як загальну сукупність, так і за кожним окремим видом); 2) визначення взаємозв'язку між певними прогалинами, які виникають в процесі державного управління та законотворчої роботи із наслідками у виді зростання кількісного або погіршення якісного показників злочинності; 3) визначення (прогнозування) потенційного рівня злочинності протягом певного періоду (зокрема це стосується і географічного показника). У зв'язку із цим запобігання є комплексною діяльністю різних органів державної та виконавчої влади. Запобігання утворює платформу для формування та реалізації кримінологічної політики.

Здійснення кримінологічної політики щодо запобігання злочинності на державному рівні може бути ефективним лише за умов виявлення детермінантів злочинів, установлення механізму індивідуальної злочинної поведінки та вжиття заходів, що унеможливають подальше вчинення злочинів та сприяють виявленню їх на стадії готування чи замаху. Причому варто зауважити, що запобігання злочинам наявне тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання злочину. Саме тому запобігання злочинам слід розглядати як сукупність видів діяльності, які виконує держава з метою усунення вірогідності вчинення задуманих злочинів шляхом розроблення і здійснення цілеспрямованих заходів [137, с. 14]. Вказане зумовлює і необхідність у встановленні взаємозв'язку між заходами, які здійснюються на різних рівнях реалізації кримінологічної політики. Оскільки, фактично, загальносоціальні запобігання утворює певний каркас, за рахунок якого формуються комплекси

інших заходів. Положення національного кримінального законодавства в цій частині надають підставу для констатації, що основою кримінально-правової політики (як, відповідно, і криминологічної) є створення механізму, який є максимально ефективним для унеможливлення кримінально протиправної діяльності конкретних осіб, що може бути реалізовано або шляхом усунення мотивів таких осіб через підвищення рівня їх життя, або шляхом виправлення їх девіації через репресію та застосування заходів кримінально-правового характеру, або шляхом їх ізоляції від суспільства в установах виконання покарань. Отже, механізм запобігання кримінальним правопорушенням реалізується крізь здійснення впливу на суб'єкта, який їх вчиняє.

Саме тому, говорячи про мінімізацію кримінально протиправних посягань у нашій державі, слід оперувати поняттям «запобігання». Поряд з цим слід відзначити, що на сьогодні в Україні не сформовано цілісної, ефективної вітчизняної системи запобігання злочинності. Найбільш законодавчо визначеним напрямом у даному аспекті є запобігання корупційним кримінальним правопорушенням. Для того, аби визначити поняття механізму запобігання злочинності, потрібно проаналізувати більш детально його сутність та елементи. З даного приводу науковці зазначають, що розуміння сутності й змісту механізму запобігання злочинності має обумовлюватись сутністю та змістом самої злочинності як детермінованої суб'єктивними та об'єктивними чинниками еволюційно мінливої схильності людей до вчинення кримінальних правопорушень та проявів останньої у формі їх реального вчинення. Отже, запобігти проявам злочинності означає не допустити виникнення схильності до кримінальних правопорушень, а коли вона вже виникла – не допустити її переростання у вчинення протиправного діяння [7]. Необхідно зауважити, що в контексті досліджуваного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, на сьогоднішній день в Україні відсутні комплексні нормативно-правові акти, які б унормовували підходи до встановлення порядку виплати аліментів, а також змісту поняття «злісне ухилення», яке тлумачиться у нормативно-правових

актах по-різному. Заходи кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням є динамічними відносно кримінально-правових. Це зумовлено тим, що перелік заходів кримінально-правового впливу є обмеженим, чітко визначеним у кримінальному законодавстві та уявляють собою, здебільшого, види покарання. Перелік заходів кримінологічного впливу не є обмеженим, що надає можливість трансформувати їх під потреби конкретних видів кримінальних правопорушень, регіону, менталітету його населення тощо.

Характеризуючи загальносоціальне запобігання злочинності, В.В. Голіна зазначає, що основними цілями цього запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне збагачення певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо). Ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути забезпечена розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави [65, с. 19]. Водночас, здається більш правильним вважати, що до загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням доцільно відносити визначення способів подолання масштабних загроз соціально-економічному та політичному розвитку держави, а вже потім – вирішення дрібних побутових проблем, пов'язаних зі зростанням кількості осіб, які мають залежності, є не в повній мірі освіченими тощо.

У першу чергу загальносоціальні заходи запобігання повинні бути спрямовані на дітей та молодь. Загальнозапобіжний ефект мають заходи з підтримки і розвитку освіти і культури в суспільстві, збереження духовно-моральної спадщини, оскільки достовірно встановлено, що освітній і

культурний рівень людей, їх вихованість, духовність, відданість кращим народним традиціям, правова освіченість і не тільки утримують людей від вчинення злочинів, визначаючи багато в чому не викривлену кримінально систему особистих і соціальних цінностей, але і спроможність значної частини населення протистояти негативному впливу ЗМІ, що пропагують всездозволеність, культ сили, жорстокість, культуру бездуховного споживання. Також одним з дієвих напрямків є розробка та реалізація цільової комплексної програми виховання яка може принципово вплинути на вирішення проблеми формування позитивної правосвідомості дітей. Комплекс загальносоціальних заходів з властивими йому масштабністю, різносторонністю та всеохоплюючим характером становить базу, фундамент для здійснення спеціально-кримінологічного запобігання, проведення профілактичних заходів уповноваженими державними органами, у тому числі й правоохоронними [136, с. 152]. Водночас, наведений перелік є лише одним із напрямів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, який полягає у підвищенні рівня освіти, а також культурного та морального виховання населення. Однак, як свідчить аналіз судової практики та статистики правоохоронних органів, більшість детермінант злочинності знаходяться у площині проблем соціально-економічного та політичного характеру, а також класової невірноваженості.

Вчені також пропонують під відповідним поняттям розуміти комплекс заходів правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, що спрямовані на усунення, блокування, нейтралізацію детермінант, які породжують та обумовлюють протиправну поведінку кривдника у сімейно-побутовій сфері. До ознак, що складають зміст цього поняття, слід віднести такі: Кримінальна політика є тією частиною політики запобігання злочинності, яка виробляє основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність, а також засоби їх досягнення і виражається в директивних документах, нормах кримінального права, актах тлумачення норм і практики їх застосування. Якщо визначати

державну політику протидії злочинності без урахування кримінологічної складової, то зникає можливість впливу на злочинність іншими заходами, наприклад, соціально-економічного, ідеологічного, морально-психологічного та іншого характеру [136, с. 152]. Проте, необхідно відзначити, що на сьогоднішній день в кримінологічній науці відсутнє універсальне бачення щодо мікрорівнів, які можуть/повинні входити до структури загальносоціального запобігання. Здебільшого, незмінними залишаються лише соціально-економічні та політичні, а також організаційно-правові заходи. Всі інші диференціюються вченими в залежності від виду кримінального правопорушення та очікуваних наслідків від інтеграції механізму запобігання у практичну діяльність відповідних суб'єктів.

Кримінологічна політика як один із напрямів соціальної політики – це головний вектор політики протидії злочинності, яка перевтілюється у стратегію і тактику реалізації. Стратегія і тактика припускають відповіді на два питання: що робити і як робити. На перше питання дає відповідь стратегія, на друге – тактика [159, с. 186; 31, с. 123]. Таким чином, загальносоціальне запобігання – це сукупність заходів, які проводяться державою з метою усунення причин та умов, що зумовлюють інтенсифікацію криміногенних загроз та/або зниження їх негативного впливу на напрями державного управління. Загальносоціальне запобігання як елемент кримінологічної політики передбачає здійснення відповідними суб'єктами діяльності на таких мікрорівнях: 1) соціально-економічне запобігання; 2) організаційно-правове запобігання; 3) соціально-ідеологічне запобігання. У більшості випадків наведені мікрорівні є найбільш комплексними та надають можливість створити відповідний ефективний механізм. У сучасних умовах відбувається перехід від сталих та прийнятих моделей запобігання кримінальним правопорушенням до більш сучасних, що зумовлено необхідністю у вирішенні декількох нагальних питань: 1) потреба у забезпеченні кримінологічної політики в умовах кризових явищ (зокрема – пандемії коронавірусної інфекції, дії особливого правового режиму воєнного стану тощо); 2) потреба у створенні

механізму запобігання злочинності, який би відповідав її внутрішнім трансформаційним процесам; 3) потреба у врахуванні потенційних ризиків та загроз подальшої зміни форм реалізації кримінально-протиправного умислу.

Державі і суспільству потрібна динамічна запобіжна система «швидкого реагування», яка ґрунтується на кримінологічній теорії, вітчизняному та міжнародному досвіді запобігання злочинності. Якщо метою кримінологічної політики є скорочення кількісно-якісних показників злочинності в країні (а іншого бажати чи планувати - це утопія), то для досягнення цієї мети потрібні адекватні засоби. У спрощеному вигляді запобігання злочинності полягає у: посиленні запобіжного ефекту соціальної політики у державі з метою випередження появи, обмеження, усунення існуючих криміногенних явищ злочинності й ослаблення тим самим криміногенного потенціалу в суспільстві; відверненні злочинних проявів зараз; усуненні можливостей вчинення злочинів потім. Інакше кажучи, запобігання злочинності - це буденна, кропітка, постійна і довготривала, відповідальна, реально оцінювана, а тому не завжди успішна за результатами, теоретично грамотна і практично професійна робота відповідних суб'єктів запобіжного впливу. Науковою базою кримінологічної політики є теорія запобігання злочинності, яка ґрунтується на розумінні і поясненні її причин та умов. Визначаючи кримінальну політику в широкому розумінні, Ф. фон Ліст підкреслював, що вона є систематичною сукупністю напрямів, які базуються на науковому дослідженні причин злочинності [48, с. 304]. Не дивлячись на те, що наразі Україна знаходиться на сучасному етапі розбудови державності, більшість наукових підходів вчених, які заклали підґрунтя для розвитку кримінологічної науки залишаються актуальними і до сьогодні. Проте, очевидним висновком є те, що в сучасних умовах Україна потребує адаптації механізму запобігання під кожний конкретний вид кримінального правопорушення. Не є виключенням і діяння, передбачене ст. 164 КК України.

Соціально-економічні заходи загальносоціального запобігання ухиленню від сплати коштів на утримання дітей. Традиційно, до соціально-

економічних заходів загальносоціального запобігання певному виду кримінальних правопорушень відносять удосконалення державних програм та підвищення якості фінансування окремих галузей державного управління. На сьогоднішній день, у більшості випадків, в державі наявні лише регіональні програми соціального захисту дітей, зокрема – дітей-сиріт. Необхідно також відмітити і те, що більшість нормативно-правових актів передбачають соціальний та матеріальний супровід виключно малозабезпечених родин. Проте, *актуальними заходами соціально-економічного запобігання таким кримінальним правопорушенням доцільно вважати:* 1) збільшення кількості робочих місць, а також надання переваги при працевлаштуванні особам, які самостійно виховують дитину або є аліментнозобов'язаними; 2) забезпечення механізму надання послуг по працевлаштуванню осіб, які були притягнені до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, а також аліментнозобов'язаним особам, які є безробітними; 3) створення та інтеграцію загальнодержавних програм соціального захисту та супроводу дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів зі встановленням об'єктивно необхідної суми матеріального забезпечення до отримання можливості відновити такі виплати аліментнозобов'язаними особами; 4) надання безоплатної правової допомоги та супроводу родинам, в яких один із батьків ухиляється від сплати аліментів на утримання дітей; 5) удосконалення механізму надання тимчасових пілг дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів на їх утримання.

Організаційно-правові заходи загальносоціального запобігання ухиленню від сплати коштів на утримання дітей. В контексті організаційно-правових заходів загальносоціального запобігання кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 164 КК України необхідно відмітити, що *всі детермінанти, які мають бути ними усунені можуть бути диференційовані на:* 1) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку та способів призначення аліментів; 2) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку визначення розміру аліментів; 3)

проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку виконання судових рішень про стягнення аліментів; 4) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку призначення тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів; 5) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення контролю за цільовим використанням аліментів та порядку стягнення заборгованості; 6) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку сплати аліментів, у випадку виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги та порядку стягнення аліментів за кордоном; 7) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення механізму припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно. Більшість наведених прогалин можуть бути усунені шляхом внесення відповідних змін та доповнень до Закону України «Про виконавче провадження».

Враховуючи вказане, до *організаційно-правових заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести:* 1) розширення переліку суб'єктів, які відповідають за забезпечення контролю за виконанням судових рішень по сплаті аліментів на утримання дитини; 2) удосконалення контрольно-наглядового механізму за сплатою аліментів особами, які перебувають за кордоном, а також їх розшуку та притягнення до юридичної відповідальності; 3) приведення до єдиного зразка положень Закону України «Про виконавче провадження», Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо уточнення змісту ознаки «злісності» під час ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; 4) конкретизація контекстуальних елементів кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (яке вчиняється у формі економічного насильства) та ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей за наявності особистісного мотиву; 5) підвищення якості та ефективності моніторингу

законопроектів та забезпечення їх належної експертизи на предмет відповідності потребам держави та суспільства.

Соціально-ідеологічні заходи загальносоціального запобігання ухиленню від сплати коштів на утримання дітей. Ресурсний потенціал загальносоціального напрямку запобігання злочинності полягає в тому, що він спрямований на вдосконалення суспільних відносин з метою поступового, але невпинного усунення різноманітних негативних явищ, криміногенних суперечностей, що, крім іншого, формують у людей викривлену правосвідомість, злочинну мотивацію і відповідну поведінку. За сферами та цілями здійснення загальносоціальні заходи можуть бути такими: соціально-економічні, господарчо-управлінські, ідеологічні, культурно-виховні, соціально-демографічні, правові, технічні, технологічні, екологічні, архітектурні, фінансові, освітні, інформаційні, комунікаційні, оборонні та ін. І хоча їх здійснення – це буденна, поточна діяльність держави, яка проводиться не заради боротьби чи злочинності (у неї більш фундаментальні цілі), але – і тут треба змінювати кримінологічний погляд на цей напрям – при розробці, плануванні й реалізації заходів загальносоціального характеру обов'язковим їх результатом повинно бути зростання антикриміногенного потенціалу в суспільстві і підвищення правосвідомості громадян. Однак для проведення в країні саме такої політики необхідні, з одного боку, політична воля влади, а з другого – зацікавленість у її проведенні і підтримка населення. Без цього стверджувати, що в країні дійсно впроваджується кримінологічна політика, – що найменше не розуміти серйозності проблеми протидії злочинності. У нашій свідомості не викорінене поверхове і непрофесійне уявлення про це явище. Ресурс загальносоціального напрямку запобігання злочинності є ще не вичерпаним. Загальносоціальний напрям кримінологічної політики є основою, фундаментом радикальної спеціальної діяльності щодо запобігання злочинності [49, с. 131]. В межах наведеного актуалізується такий напрям загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням як залучення громадськості.

Світова практика і вітчизняний досвід радянського періоду свідчать про потужний ресурс участі громадськості у запобіганні злочинності. Форми і глибина такої участі різні: від інтелектуальної до фізичної, які можна класифікувати як стихійну і організовану участь громадськості у боротьбі зі злочинністю. Перша форма участі – прояв довіри до влади і правоохоронних органів, результат переборювання страху перед злочинністю, солідарність у підтримці зусиль держави щодо наведення правопорядку в країні і непорушності загальнолюдських цінностей (мітинги підтримки, хода, «під наглядом сусідів», «зупини злочинця», участь у суспільних заходах та ін.). Другу форму участі можна класифікувати таким чином: а) громадські організації, функцією яких є вирішення (на рівні громади) суперечок, примирення ворогуючих сторін, медіація та ін.; б) громадські організації, що виконують як інформаційну, так і в основному силову фізичну функцію (патрулювання, «офісний патруль», запобігання ситуативній злочинності і делінквентності тощо); в) громадські організації, що виконують віктимологічні функції (наприклад, La Strada). Головне розумно сполучати громадську ініціативу з дотриманням законності, а тому участь громадськості у запобіганні злочинності має бути законодавчо врегульованою [49, с. 131]. У випадках, коли мова йде про такі специфічні кримінальні правопорушення, як діяння, передбачене ст. 164 КК України, необхідно враховувати те, що вплив оточуючого середовища може мати позитивний вплив на поведінку таких кримінальних правопорушників, оскільки, фактично, відбувається загальний осуд.

Криміногенний потенціал суспільства зумовлюється соціальною нерівністю. Гіпотеза, що нерівність у розподілі матеріальних благ є дестабілізуючим чинником, зокрема, причиною злочинності, вже давно висунута вченими різних правових шкіл і напрямів [49, с. 131], історично підтверджена і в Україні після 1991 р. Звернемо увагу на ще один важливий аспект криміногенного потенціалу. Підґрунтям концептуальної позиції про природу злочинності є переконання, що суспільна людина завжди соціально

небезпечна, оскільки (ще раз підкреслюємо і це очевидно), вона має природну здатність долати всі заборони (табу, звичаї, заповіді, правові і моральні норми), що, звичайно ж, як і інші здібності людини (творчість, музикальність, математична або поетична обдарованість, бродяжництво, шулерство, допитливість, наслідування, спритність, агресивність та багато іншого), або соціально за часом чи завжди затребувані й заохочувальні суспільством чи то якоюсь його частиною, спільнотою або ж такі, що ними відкидаються й караються. На мотиваційну сферу саме деструктивної поведінки впливають когнітивний і вольовий елементи вибору варіантів поведінки, які людина напрацьовує в процесах індивідуалізації й соціалізації, тобто при духовному дозріванні й адаптації до суспільного життя [49, с. 132]. *Отже, до соціально-ідеологічних заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести:* 1) підвищення ролі громадськості у запобіганні кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України; 2) сприяння зміні менталітету суспільства в частині розуміння сутності та змісту поняття інституту родини та її значення для розбудови державності; 3) популяризація батьківства та визначення ролі дитини в родині; 4) посилення участі засобів медіа у демонстрації негативних аспектів ігнорування батьками своїх обов'язків по вихованню та забезпеченню дітей.

Таким чином, проведене дослідження надало можливість підсумувати, що загальносоціальне запобігання як елемент кримінологічної політики передбачає здійснення відповідними суб'єктами діяльності на таких мікрорівнях: 1) соціально-економічне запобігання; 2) організаційно-правове запобігання; 3) соціально-ідеологічне запобігання. У більшості випадків наведені мікрорівні є найбільш комплексними та надають можливість створити відповідний ефективний механізм.

Актуальними заходами соціально-економічного запобігання таким кримінальним правопорушенням доцільно вважати: 1) збільшення кількості робочих місць, а також надання переваги при працевлаштуванні особам, які

самостійно виховують дитину або є аліментнозобов'язаними; 2) забезпечення механізму надання послуг по працевлаштуванню осіб, які були притягнені до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, а також аліментнозобов'язаним особам, які є безробітними; 3) створення та інтеграцію загальнодержавних програм соціального захисту та супроводу дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів зі встановленням об'єктивно необхідної суми матеріального забезпечення до отримання можливості відновити такі виплати аліментнозобов'язаними особами; 4) надання безоплатної правової допомоги та супроводу родинам, в яких один із батьків ухиляється від сплати аліментів на утримання дітей; 5) удосконалення механізму надання тимчасових пілг дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів на їх утримання.

В контексті організаційно-правових заходів загальносоціального запобігання кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 164 КК України необхідно відмітити, що всі детермінанти, які мають бути ними усунені можуть бути диференційовані на: 1) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку та способів призначення аліментів; 2) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку визначення розміру аліментів; 3) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку виконання судових рішень про стягнення аліментів; 4) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку призначення тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів; 5) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення контролю за цільовим використанням аліментів та порядку стягнення заборгованості; 6) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового забезпечення порядку сплати аліментів, у випадку виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги та порядку стягнення аліментів за кордоном; 7) проблеми, пов'язані із необхідністю нормативно-правового

забезпечення механізму припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно. Більшість наведених прогалин можуть бути усунені шляхом внесення відповідних змін та доповнень до Закону України «Про виконавче провадження».

Враховуючи вказане, до організаційно-правових заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) розширення переліку суб'єктів, які відповідають за забезпечення контролю за виконанням судових рішень по сплаті аліментів на утримання дитини; 2) удосконалення контрольно-наглядового механізму за сплатою аліментів особами, які перебувають за кордоном, а також їх розшуку та притягнення до юридичної відповідальності; 3) приведення до єдиного зразка положень Закону України «Про виконавче провадження», Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо уточнення змісту ознаки «злісності» під час ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; 4) конкретизація контекстуальних елементів кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (яке вчиняється у формі економічного насильства) та ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей за наявності особистісного мотиву; 5) підвищення якості та ефективності моніторингу законопроектів та забезпечення їх належної експертизи на предмет відповідності потребам держави та суспільства.

До соціально-ідеологічних заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) підвищення ролі громадськості у запобіганні кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України; 2) сприяння зміні менталітету суспільства в частині розуміння сутності та змісту поняття інституту родини та її значення для розбудови державності; 3) популяризація батьківства та визначення ролі дитини в родині; 4) посилення участі засобів медіа у демонстрації негативних аспектів ігнорування батьками своїх обов'язків по вихованню та забезпеченню дітей.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей

Запобігання кримінальним правопорушенням на спеціально-кримінологічному рівні надає можливість більш цілеспрямовано підійти до усунення детермінант, які негативно впливають на загальний показник кримінальних правопорушень певного виду. У більшості випадків спеціально-кримінологічне запобігання передбачається вченими як певний механізм, здатний забезпечити комплексний підхід до визначення напрямів та способів покращення кримінологічної ситуації в країні. Традиційно, відносно загальносоціального спеціально-кримінологічний рівень передбачає посилення дії загальних державних програм удосконалення кримінально-правової та кримінологічної ситуації в країні.

Вчені зауважують, що торкаючись теоретичного аспекту визначення спеціально-кримінологічного запобігання як особливого феномена діяльності щодо протидії злочинності, нагадуємо про наявні у кримінологічній літературі позиції та погляди вчених на цю проблему. Зокрема, точка зору О.М. Литвака полягає в тому, що останній розмежовує, і з цим слід погодитися, загальносоціальне запобігання (яке збігається із соціальним прогресом) зі спеціально-кримінологічним запобіганням та репресивну діяльність держави, а також визначає якісні відмінності попереджувальної діяльності, яка орієнтована на досягнення запобіжної мети без застосування примусу. Поіменований учений визначає спеціалізованих суб'єктів (до яких належать лише органи виконавчої влади, для яких запобігання злочинності є однією з основних статутних функцій) та неспеціалізованих (для яких здійснення профілактичного впливу є неосновною функцією в межах своєї конкретної професійної діяльності) [91, с. 22–23; 57]. На думку О.М. Джужі, у широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі»

(підпорядкування); неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [56, с. 63]. Отже, більшість підходів учених зводиться до розуміння спеціально-кримінологічного запобігання як проміжного механізму забезпечення функціональності кримінологічної та кримінально-правової політики. Водночас, як здається, вважати спеціально-кримінологічне запобігання певною теорією не в повній мірі обґрунтовано, оскільки сам феномен запобігання контекстуально передбачає те, що це динамічний механізм, спрямований на вирішення конкретної проблеми, якою є зростання кількісного показника злочинності. Часто спеціально-кримінологічне запобігання співвідноситься ученими із зміною підходу до нормативно-правового забезпечення кримінологічної політики та діяльності суб'єктів запобігання злочинності.

Водночас, на сьогоднішній день, в Україні майже відсутні як стратегічні документи, спрямовані на зниження інтенсифікації криміногенних загроз, так і відповідні законодавчі та інші нормативно-правові акти, в яких вирішувалося б безпосередньо питання запобігання злочинності. Наразі більша частина змін та доповнень стосується проблем кримінально-правового забезпечення захисту держави та суспільства.

Так, автори законопроектів, спрямованих на збільшення обсягу кримінально-правової репресії, не враховують кореляційних зв'язків як наслідків їх прийняття: введення до структури КК України нового складу злочину тягне за собою збільшення кількості засуджених за вчинення делікту осіб, що матиме вияв у збільшенні затрат на реалізацію кримінально-виконавчої політики; прийняття такого роду новел вимагає додаткових затрат на кримінальне судочинство у справах щодо «нових» деліктів (тобто, витрати на реалізацію кримінальної процесуальної політики) [93, с.165]. У контексті сучасної кримінальної політики констатується відсутність чітких позицій з таких ключових питань, як межі використання кримінальної репресії (перш за все, позбавлення волі); оцінки «дозвільних можливостей» тих покарань, які не

передбачають ізоляцію від суспільства; соціальних (зокрема, криміногенних) наслідків каральної практики тієї чи іншої спрямованості. Дослідник підсумовує, що при широко поширеному тяжінні до посилення репресії ігноруються не тільки обмежені можливості позитивного впливу кримінального покарання, а й елементарні міркування про те, що будь-яке посилення або розширення масштабів репресії викликає різко зростаючі фінансові витрати. Чим більше ув'язнених, тим вище витрати на їх утримання, а також на утримання охорони та іншого персоналу, на створення нових і підтримку інфраструктури уже функціонуючих місць позбавлення волі. В умовах «перенаселення» слідчих ізоляторів та колоній множаться загальновідомі криміногенні впливи, що обумовлюють підвищений рівень рецидиву з боку колишніх їх «в'язнів». Відповідно, починає розкручуватися повторна спіраль тих же витрат: розшук, затримання рецидивіста, розслідування, суд, місця позбавлення волі [93, с.49-50]. Необхідно відзначити, що у сучасних умовах доцільним є створення універсального механізму, здатного здійснювати бінарний (кримінально-правовий та кримінологічний) вплив на кримінально протиправну діяльність. Акцентування уваги виключно на кримінально-правовому інструментарії призводить до нівелювання механізмів утримання особи від вчинення кримінального правопорушення на передкримінальній стадії, що є основною метою запобігання злочинності.

Спеціально-кримінологічне запобігання має на меті не допустити скоєння реально можливих злочинів, а якщо вони почали відбуватися, то зупинити їх на ранній стадії. Важливою ділянкою запобіжної діяльності є виявлення та усунення так званих криміногенних факторів. При цьому зазвичай використовуються не тільки організаційні, правові й оперативно-розшукові, але й економічні, педагогічні та медичні заходи. Спеціально-кримінологічна профілактика здійснюється у формі відомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю. У них передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, злочинності на певній території (держава, регіон).

Передбачувані програми заходів реалізуються через взаємодію та взаємоузгодженість діяльності суб'єктів профілактики. Безумовно, ефективність запобігання злочинам залежить від узгодженості програми боротьби зі злочинністю з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку країни [67, с. 169]. Необхідно також зауважити, що на сьогоднішній день немає однозначного підходу і до вирішення можливості включати до змісту спеціально-кримінологічного запобігання віктимологічних та індивідуально-профілактичних заходів впливу. У більшості випадків вчені віддають перевагу диференціації таких заходів та розглядають індивідуально-профілактичний напрям як самостійний. Частково із таким підходом можна погодитись із урахуванням конкретного виду кримінального правопорушення, суб'єкт якого може бути підданий ефективному індивідуальному впливу. В межах досліджуваного кримінального правопорушення індивідуально-профілактичне запобігання є доцільним.

Спеціально-кримінологічне запобігання включає, перш за все, комплекс цілеспрямованих заходів, що призначені виключно на боротьбу зі злочинністю та здійснюються органами та організаціями, які наділені нормативно визначеними функціями, безпосередньо пов'язаними з протидією злочинності правопорушенням на рівні спеціально-кримінологічного запобігання також співвідносять із потенційними наслідками від вчиненого суспільно небезпечного діяння та витратами держави на їх усунення.

Так, наприклад, О. О. Сокол аналізує соціальні наслідки ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, починаючи із сукупної прямої шкоди, яку завдають злочини цієї категорії, та закінчуючи негативними змінами, що несуть ці злочини у реальних суспільних і насамперед сімейних відносинах. На підставі аналізу кримінальних справ О. О. Сокол визначає сукупний розмір їх шкоди від невиплачених аліментів, одночасно наголошуючи, що отриманим даним притаманний більше умовний характер, оскільки вони вказані лише для позначення масштабності втрачених грошових сум дітьми або ж

непрацездатними батьками. Соціальні наслідки ухилянь від сплати аліментів поділяються дослідником на чотири взаємопов'язані групи: соціально-економічні, соціально-психологічні (згубний вплив аналізованої злочинної поведінки на подальший психічний та моральний розвиток дітей, яким не виплачуються аліменти, їх ставлення у дорослому житті до утримання власних дітей та непрацездатних батьків), соціально-правові або соціально-політичні (ставлення аліментозобов'язаної особи до виконання судового рішення) та соціально-культурні (деформація у культурі та моральності, тобто ставлення суспільства до проблеми ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків, до потреб дитини і непрацездатних батьків загалом) [148, с.129-134]. Отже, виходячи із наведеного, можна підсумувати, що заходи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням взагалі та діянням, передбаченому ст. 164 КК України зокрема повинні враховувати необхідність забезпечення співрозмірності та витрат, які може мати держава та потерпілий внаслідок вчиненого кримінального правопорушення та витрат, пов'язаних із реалізацією механізму запобігання таким діянням. Зокрема, наприклад, це може стосуватись випадків надання тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце їх проживання невідоме, а також встановлення соціальної допомоги, якщо таких осіб було позбавлено батьківських прав тощо.

До основних суспільних (державних) витрат і витрат, пов'язаних з реакцією суспільства на факт вчинення конкретних злочинів прийнято відносити: витрати на утримання органів, що займаються виявленням та розслідуванням злочинів; витрати на утримання органів (осіб), які беруть участь у розгляді кримінальних справ у суді; витрати, пов'язані з виконанням кримінальних покарань; витрати на здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; витрати на здійснення прокурорами нагляду за дотриманням закону при виявленні і розслідуванні

злочинів, розгляді кримінальних справ у суді та виконанні кримінальних покарань; бюджетні витрати на оплату процесуальних витрат; витрати на захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства; компенсаційні виплати потерпілим від злочину з боку держави (за рахунок коштів бюджету і позабюджетних державних фондів) [148]. Проте, необхідно відзначити, що наведений перелік не є вичерпним, оскільки він не включає витрати, пов'язані із забезпеченням ресоціалізаційних та віктимологічних програм, програм психологічної реабілітації, а також компенсації інших видів шкоди, яка могла бути спричинена кримінальним правопорушенням (особливо – якщо мова йде про неповнолітніх потерпілих та їх законних представників).

Часто, розглядаючи проблеми запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, вчені пропонують заходи, спрямовані на комплексне усунення детермінант суспільно небезпечних діянь, які вчиняються проти сім'ї. Наприклад, Д.М. Тичина вказує, що можна запропонувати такі шляхи вдосконалення запобіжної діяльності у досліджуваній сфері: 1) розробити науково обґрунтовану методику прогнозування можливої протиправної (у тому числі й злочинної) поведінки, що дасть змогу чітко виявляти осіб, стосовно яких є потреба негайного вжиття індивідуальних спеціальних заходів щодо запобігання злочинам; 2) відпрацювати чіткий перелік правових підстав застосування методик як прогнозування, так і подальшої реалізації запобіжних заходів і затвердити їх відповідними законодавчими та відомчими нормативними актами, розробити систему критеріїв, наявність яких передбачає застосування спеціальних профілактичних заходів стосовно конкретної особи, ґрунтуючись на фактичних кримінологічно виважених підставах, комплексах ознак як правових, так і психолого-педагогічних тощо; 3) визначити процедуру і механізм прийняття рішень щодо застосування заходів прогнозування та їх реалізації; 4) установити субординаційний порядок та визначити варіанти і критерії узгодженості дій посадових осіб, відповідальних за цю діяльність, з метою уникнення порушень загальнолюдських стандартів прав людини,

можливих інших помилок та настання негативних наслідків [155]. Проте, не дивлячись на достатньо широкий перелік заходів, більшість із них є малоефективними відносно діяння, передбаченого ст. 164 КК України, що зумовлено декількома причинами. По-перше, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей є складним для прогнозування його кількісно-якісного показника. Таке прогнозування може здійснювати виключно крізь призму щорічних статистичних даних щодо приблизної кількості укладених шлюбів та відсотку розлучень. При цьому також має враховуватись відсоток розлучених осіб, які мають спільних дітей, на яких було покладено обов'язок по сплаті аліментів тощо. По-друге, із урахуванням специфіки суб'єктивної сторони такого діяння, методика запобігання не буде передбачати виключний перелік інструментів, достатніх для здійснення позитивного впливу. Необхідно зауважити, що ухилення від сплати аліментів на утримання дітей є специфічним суспільно небезпечним діянням, котре вчиняється у більшості випадків або через матеріальну неспроможність аліментозобов'язаної особи здійснювати утримання дитини або через свідоме ігнорування такого обов'язку, що зумовлено особистими якостями суб'єкта. Із урахуванням вказаного, більшість заходів запобігання можуть бути реалізовані в межах загальносоціального рівня шляхом підвищення якості соціальних програм захисту прав дітей, а також вирішення проблем економічного та політичного характеру.

В контексті спеціально-кримінологічного запобігання актуальними напрямками його реалізації в межах кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є організаційно-правовий (щодо удосконалення норм Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України, а також визначення способів удосконалення діяльності суб'єктів, для яких запобігання злочинності є безпосередньою функцією) та віктимологічний (щодо зменшення детермінантів віктимізації населення, які призводять до латентності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України та ускладнюють їх усунення).

Організаційно-правові заходи спеціально-кримінологічного запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини. Цей блок заходів стосується безпосередньо створення належного механізму захисту прав дитини на належне утримання шляхом внесення відповідних змін та доповнень до вузькоспеціалізованих нормативно-правових актів, зокрема також в частині унормування порядку виконання відповідними суб'єктами їх обов'язків по забезпеченню виконання судових рішень зі сплати аліментів. На сьогоднішній день ця проблема знаходиться у статистиці, що зумовлено зміною пріоритетів у бік захисту національної безпеки держави.

Вчені зауважують, що сучасні реалії свідчать, що національна політика України у сфері боротьби зі злочинністю й дотепер не сформувалася у єдиний цілісний механізм функціонування. Цей факт можна пояснити тим, що, по-перше, реформування органів кримінальної юстиції подекуди не узгоджується із чинним законодавством у сфері боротьби зі злочинністю. По-друге, у державних та правоохоронних органах спостерігається тенденція нехтування професійними кадрами, що призводить до зниження авторитету та деморалізації їх співробітників, що, у свою чергу, позначається на ефективності роботи правоохоронної системи в цілому. По-третє, в українському суспільстві спостерігається явно надмірна політизація сфери протидії злочинності шляхом установа пріоритетності одних видів злочинів над іншими, переслідування лише окремих осіб або організацій. По-четверте, наразі не приділяється достатня увага захисту від злочинності та дотриманню прав потерпілих від злочинів [66]. Активна законотворча робота в частині захисту економічних інтересів дитини була проведена у 2017-2018 роках. Так, зокрема, 07.12.2017 року було прийнято Закон України № 2234-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів». Відповідно до вказаного законодавчого акту Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено ст. 31-1 «суспільно корисні роботи», а також

ст. 183-1 «несплата аліментів». У 2018 році було прийнято Закон України від 03.07.2018 № 2475-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання», відповідно до якого до ст. 183-1 КУпАП було внесено доповнення у виді встановлення адміністративної відповідальності за несплату аліментів на утримання дітей, які мають різного роду та ступеня захворювання, а також вчинення повторно такого адміністративного правопорушення.

Так, відповідно до чинної редакції ст. 183-1 КУпАП, несплата аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, - тягне за собою виконання суспільно корисних робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин. Несплата аліментів на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, - тягне за собою виконання суспільно корисних робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин. Повторне протягом року вчинення правопорушення, передбаченого частинами першою або другою цієї статті, - тягне за собою виконання суспільно корисних робіт на строк від двохсот сорока до трьохсот шістдесяти годин. У примітці до статті визначено, що під повторним вчиненням правопорушення у цій статті слід розуміти невжиття особою заходів щодо сплати аліментів протягом двох

місяців з дня відбуття адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, призначеного з підстав, передбачених цією статтею [74]. Водночас, виходячи із положень ст. 31-1 КУпАП, в якій зазначено, що суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Суспільно корисні роботи не призначаються особам з інвалідністю першої або другої групи, вагітним жінкам, жінкам, старше 55 років та чоловікам, старше 60 років [74], санкція передбачена в ст. 183-1 адміністративного законодавства є не в повній мірі аргументованою та такою, що може мати позитивний вплив на кримінального правопорушника. Так, зокрема, відповідно до прикладів судової практики, нерідкими є випадки, коли аліментозобов'язаною особою є чоловік старше 60-ти років чи вагітна жінка. В юридичній науці питання застосування до боржників суспільно корисних робіт також є достатньо дискусійним.

Необхідно відмітити, що у 2020 році на розгляд Верховної Ради України було винесено законопроект № 35-62-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стягнення аліментів на утримання дитини». У пояснювальній записці до цього законопроекту було зазначено, що майже дворічна практика існування такого виду стягнення фактично довела не лише його неефективність, а й шкідливість. Його введення породило значно більше проблем у практиці ніж сприяло розв'язанню проблеми несплати аліментів. Хоча протягом 2018 року і спостерігалась позитивна тенденція сплати аліментів, це було не наслідком застосування суспільно корисних робіт, або попереджувального впливу цього стягнення. Також було акцентовано увагу на тому, що тягар організації виконання суспільно корисних робіт покладається на органи місцевого самоврядування, що ним абсолютно не властиво, а відповідно і не сприймається Органи місцевого самоврядування, відповідно до ст. 31-1 КУпАП, повинні визначати види оплачуваних робіт і об'єкти для їх виконання. Нині вони зобов'язані приймати на роботу та оплачувати з

місцевих бюджетів працю осіб, які мають заборгованість з аліментів, додатково перераховуючи кошти на оплату судового збору та оплату послуг державних виконавців за складений протокол і перерахування коштів. Це не лише «відбирає» робочі місця у населення, а й примушує місцеві органи влади створювати зайві та не потрібні робочі місця на комунальних підприємствах, оскільки їх чисельність зумовлена не потребами підприємства, а лише числом осіб, яким призначене це стягнення. У значній кількості підприємств кошти на оплату праці цієї категорії взагалі відсутні і рішення суду про накладення стягнення у виді суспільно корисних робіт фактично не виконуються. Крім того, суми, які потенційно може заробити порушник, є незначними і не покривають всієї заборгованості або хоча б її значної частини; практика застосування суспільно корисних робіт призводить до порушення трудового законодавства, адже сама модель цього стягнення є абсолютно нелогічна з позиції теорії трудового права. Суспільно корисні роботи є інорідним заходом примусу і не вписуються в існуюче правове поле адміністративної відповідальності; механізм забезпечення виконання суспільно корисних робіт суперечить Конституції України; статті, що передбачають застосування суспільно корисних робіт, є такими, що дублюють більш ефективні апробовані механізми забезпечення сплати аліментів [135]. Із наведеним можна погодитись, оскільки не дивлячись на зрозуміле рішення законодавця щодо встановлення співрозмірного виду адміністративного стягнення за вчинене правопорушення, фактично воно не тільки не є ефективним та може бути застосований не до всіх категорій осіб, які ухиляються від сплати аліментів, а і утворює ризик появи умов для застосування додаткових заходів адміністративно-правового впливу.

Так, ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт відповідно до ст. 183-2 КУпАП тягне за собою накладення ще одного виду адміністративного стягнення – адміністративного арешту строком до 10 діб, а злісне ухилення, за яке вже передбачено кримінальну відповідальність (ст. 389-2 КК України), на думку законодавця –

це продовження ухилення від відбування суспільно корисних робіт особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності. Таким чином, ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт є триваючим правопорушенням, яке має місце там, де протиправне діяння (дія чи бездіяльність) триває безперервно протягом певного часу до моменту його припинення [74]. Таким чином, враховуючи зазначене, видається доцільним внести зміни до ст. 183-1 КУпАП та викласти її у такій редакції:

Стаття 183⁻¹. Несплата аліментів

Несплата аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за два місяці з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, -

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виконання суспільно корисних робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин.

Несплата аліментів на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, -

тягне за собою виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк від п'яти до десяти діб.

Повторне протягом року вчинення правопорушення, передбаченого частинами першою або другою цієї статті, - тягне за собою адміністративний арешт на строк від десяти до п'ятнадцяти діб.

Примітка. Під повторним вчиненням правопорушення у цій статті слід розуміти невжиття особою заходів щодо сплати аліментів протягом двох місяців з дня відбуття адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, призначеного з підстав, передбачених цією статтею.

Наведена редакція в частині зменшення терміну несплати аліментів з шести до двох місяців надасть можливість розмежувати межі адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини за ознакою злісності для визначення ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України – крізь призму тримісячного терміну. Відповідні зміни мають бути внесені і до інших законодавчих актів (Закон України «Про виконавче провадження», Сімейний кодекс України тощо). З метою налагодження механізму притягнення осіб до адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей доцільно також унормувати діяльність виконавця із обчислення розміру заборгованості із сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу.

Узагальнюючи наведене, доцільно визначити, що до організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та

адміністративного арешту; 2) систематизувати та диференціювати підхід до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшити відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормувати діяльність виконавця із обчислення розміру заборгованості із сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу.

Віктимологічні заходи спеціально-кримінологічного запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини.

Пріоритетним та затребуваним напрямом стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів є також віктимологічне запобігання злочинності. Ученими встановлено, що віктимізація нероздільно пов'язана з умовами та якістю середовища проживання на місцевому рівні, а також із безпечністю територіального простору, в якому відбувається соціальна взаємодія між людьми з різних питань. Життєве середовище і територія перебування сприяють віктимізації, підвищують ступінь уразливості людей. Відповідно до теорії рутинної діяльності людина частіше стає жертвою у ситуаціях із високим ризиком віктимізації. Такі ситуації виникають, коли потенційний злочинець і підходяща жертва перетинаються у просторі та часі. Іншими словами, на віктимізацію впливають індивідуальна поведінка та чинники, які сприяють настанню ризикових ситуацій. Це можуть бути, наприклад, пияцтво, вживання наркотичних засобів, часті гуляння у нічних закладах халатне відношення до захисту особистого майна тощо. Віктимність розглядається як особистісна схильність ставати жертвою зовнішніх обставин і соціального оточення. Така властивість тісно пов'язана з такими рисами особистості як низька самооцінка, невпевненість у собі, підвищене почуття

провини, пасивність, нездатність брати на себе відповідальність, конформність, залежність від інших. Такі особи більше, ніж інші стають жертвами домашнього та сексуального насильства, підпадають під вплив асоціальних і тоталітарних угруповань, потрапляють у категорії безробітних, малозабезпечених та інших соціально дезадаптованих громадян [23]. В контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, то у більшості випадків віктимна поведінка відтворюється крізь призму бездіяльності відносно ухилення від сплати аліментів.

Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї на основі любові та симпатії створює сприятливу основу для опрацювання таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне зараження тощо; водночас забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою і навколишнім світом. Я-образ і самооцінка, що навіюються дитині, можуть бути і позитивними, коли дитині навіюється, що вона є гарною, доброю, розумною, і негативними, коли дитині навіюється, що вона погана, зла, дурна тощо. У результаті дитина або погоджується з поглядом батьків, або найчастіше агресивно виступає проти нього. Батьки можуть впливати на формування Я-образу дитини також шляхом стимулювання такої поведінки дитини, що може підвищити чи понизити її самооцінку, змінити її власний образ. Це відбувається, наприклад, у результаті орієнтації дитини на реалізацію певних цілей і планів, досягнення тих чи інших стандартів. Якщо ці цілі та плани відповідають реальним психофізіологічним і психологічним можливостям дитини, її схильностям та інтересам, то створена ситуація успіху сприяє формуванню позитивного Я-образу, підвищенню самоповаги. А якщо ні, то невдача призводить до втрати самоповаги, непевності, тривожності тощо. Отже, до соціальних чинників девіацій у поведінці особистості належать культ насильства, що ствердився в сучасному мистецтві, лібералізація статевої моралі [23]. Особливість кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України полягає у тому, що не дивлячись на те, що порушуються права

дитини, віктимна поведінка притаманна її законному представнику, здебільшого – другому з батьків, хто проживає разом із дитиною. Часто такі особи або взагалі не звертаються із заявою про призначення аліментів, або після відповідного рішення суду про призначення аліментів не звертаються до виконавчої служби чи до поліції – у випадках, коли покладений судом обов'язок ігнорується аліментнозобов'язаною особою. У більшості випадків така поведінка може бути пояснена або тим, що сума аліментів здається потерпілим незначною, або небажанням створювати конфліктну ситуацію із боржником через низку причин.

Віктимна поведінка жертви, яка викликає в іншого учасника конфлікту рішучість здійснити злочинні дії, є реакцією останнього на попередню поведінку жертви. В деякому сенсі віктимогенна ситуація являє собою концентрацію віктимної поведінки потерпілого або яскраве її виявлення. Жертва може вступити в конкретну життєву ситуацію на будь-якому її етапі – від початку формування особистості злочинця до моменту вчинення злочину. І в цьому випадку поведінка злочинця буде наслідком взаємодії його особи із ситуацією, що склалася, в якій, як уже зазначалося, потерпілий відіграє неабияку роль. Жертва стає начебто «співучасником» винного в тому значенні, що вони обидва втягнені в злочинний процес і кожний відіграє в ньому свою визначену роль. Саме від характеру тієї чи іншої поведінки постраждалого іноді, як показує вивчення кримінальних справ, від її нюансу залежить становлення і розвиток та результат усієї конкретної життєвої ситуації [175]. Віктимогенна ситуація фактично залежить від попередньої поведінки жертви, ймовірно не має специфічних супроводжуючих факторів та може корегуватись залежно від реагування на неї потерпілого. Умовно кажучи, віктимогенна ситуація здебільшого не провокується та не зумовлюється жертвою, однак корелюється з її реакцією на суспільно небезпечні дії [175]. Отже, до віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) спрощення процедури звернення з заявою про стягнення

аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів.

Таким чином, проведені дослідження дали можливість підсумувати, що до організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та адміністративного арешту; 2) систематизувати та диференціювати підхід до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшити відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормувати діяльність виконавця із обчислення розміру заборгованості із сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу.

Визнано доцільним внести зміни до ст. 183-1 КУпАП в частині зменшення терміну несплати аліментів з шести до двох місяців надасть можливість розмежувати межі адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини за ознакою злісності для визначення ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України – крізь призму тримісячного терміну. Відповідні зміни мають бути внесені і до інших

законодавчих актів (Закон України «Про виконавче провадження», Сімейний кодекс України тощо).

До віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) спрощення процедури звернення з заявою про стягнення аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів.

3.3.Індивідуально-профілактичні заходи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей

Індивідуально-профілактичне запобігання є найбільш цілеспрямованим та вузьким видом кримінологічного впливу на особу кримінального правопорушника. На сьогоднішній день в кримінологічній науці відсутній єдиний підхід до розуміння сутності та змісту цього рівня запобігання та можливості його співвіднесення із іншими рівнями. У більшості випадків вчені вважають, що індивідуально-профілактичне запобігання є підвидом спеціально-кримінологічного та повинно розглядатись в його межах. Прихильники традиційного підходу вважають, що виокремлення цього рівню надає можливість диференціювати заходи запобігання на ті, що надають можливість усунути сукупність детермінант, які впливають на кількісно-якісні показники злочинності та ті, що дозволяють здійснювати вплив саме на особистісні якості кримінального правопорушника.

Вчені зауважують, що побудова демократичного суспільства в Україні нерозривно пов'язана з подальшим удосконаленням правової основи й забезпеченням відповідного правопорядку. Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів значною мірою залежить від рівня

теоретичної і професійної підготовки правоохоронців, їх уміння правильно застосовувати чинне законодавство та виявляти активність і цілеспрямованість у боротьбі зі злочинністю, дотримуючись конституційних принципів України. При вирішенні цих складних завдань особливо важливого значення набуває проблема боротьби із сексуальним насильством. Злочини, пов'язані із сексуальним насильством, завдають найбільшої шкоди найважливішим для цивілізованого суспільства цінностям, і водночас мають багато загальних кримінологічно значущих рис й ознак. У сучасної цивілізованої людини, за відсутності психічної патології, є потужні внутрішні бар'єри, що надійно стримують агресію, яка потенційно існує в кожній особі. Ці бар'єри обумовлені етичними, моральними й навіть емоційними нормами, виробленими людством протягом тисячоліть. І лише особливі властивості, притаманні певним групам людей, визначають можливість вчинення злочинів проти особи, у тому числі й проти статевої свободи. Індивідуальна профілактика злочинної поведінки повинна складатися з послідовного усунення об'єктивних негативних явищ соціально-економічного, ідеологічного, соціально-психологічного характеру; викорінювання негативних обставин в організації життя, діяльності, побуті й дозвіллі конкретних людей; неухильної реалізації принципу невідворотності відповідальності особи за свою поведінку; усуненні криміногенних чинників, що сприяють мотивації того чи іншого виду злочинної поведінки [87]. Якщо узагальнено підходити до проблеми створення системи запобігання кримінальним правопорушенням, можна казати про те, що детермінанти злочинності знаходяться у безпосередній кореляції із характерними ознаками особи кримінальних правопорушників, а точніше – із ознаки структури такої особи. Так, наприклад, морально-ціннісні ознаки безпосередньо пов'язані із соціальними та культурно-ідеологічними детермінантами, кримінально-правові ознаки – із організаційно-правовими детермінантами тощо. Отже, беззаперечним є факт того, що кількісно-якісний показник кримінально протиправної діяльності залежить від ставлення особи до суспільно

небезпечного діяння, яке вона вчиняє, а також причин та умов, які цьому сприяють.

Традиційно вважається, що метою індивідуального запобігання є позитивне коригування особистості, що приводить до зміни її поведінки від антигромадського ухилу до законослухняного, зниження ступеня віктимності конкретних категорій осіб, які є потенційними жертвами кримінальних правопорушень, вчинених неформальними молодіжними групами (об'єднаннями). Досягнення цієї мети потребує вирішення таких завдань: виявлення та вивчення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення кримінальних правопорушень; з'ясування джерел негативного впливу на них; прогнозування індивідуальної поведінки та планування заходів індивідуального запобігання; постановка осіб на профілактичний облік, позитивний коригуючий вплив та контроль за їхньою поведінкою й способом життя [17]. Виходячи із наведеної позиції, індивідуально-профілактичний вплив надає можливість витіснити кримінально протиправні настанови конкретної особи та забезпечити у такий спосіб дієвість та динамізм кримінологічної політики. Водночас, практично реалізація механізму індивідуально-профілактичного запобігання є достатньо складною та, здебільшого, покладається виключно на підрозділи Національної поліції. Тому, якщо у випадку вчинення особою більш тяжких кримінальних правопорушень таке запобігання може мати позитивний ефект, то стосовно діянь, які вчиняються шляхом бездіяльності (як і ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, передбачене ст. 164 КК України) виникає низка проблемних аспектів, пов'язаних із особливостями визначення ступеню суспільної небезпечності кримінального правопорушника.

В межах дослідження також доцільно розмежовувати індивідуально-профілактичне запобігання та індивідуальну профілактику. О.М. Джужа визначає індивідуальну профілактику як своєчасний вплив на тих осіб, від яких першочергово надходить загроза ймовірності вчинення злочину. У цьому разі йдеться про чітку дію уповноважених органів на конкретну особу та її

оточення після появи сигналу щодо можливої криміналізації зазначеної особи. За такого підходу до визначення індивідуальної профілактики об'єктом профілактичних дій визнається певна людина та її спосіб життя, який свідчить про можливість вдатися до злочинних дій [137]. Необхідно відмітити також те, що система суб'єктів індивідуально-профілактичного запобігання є більш розгалуженою на відміну від системи суб'єктів індивідуальної профілактики. Це також пов'язано із тим, що запобігання передбачає застосування заходів різного характеру, зокрема – психологічного, медичного, організаційного, правового тощо.

Розглядаючи профілактику злочинності неповнолітніх, вчені також зазначили, що індивідуальна профілактика з огляду на об'єкти поділяється на: ранню, спрямовану на усунення або нейтралізацію негативних обставин формування криміногенної спрямованості особи неповнолітнього; безпосередню – спрямовану на усунення кримінальної мотивації, припинення протиправної поведінки неповнолітнього і протидію актуальній криміногенній ситуації; пост-кримінальну – запобігання рецидиву з боку неповнолітніх, які вже вчинили злочини [162]. Рання індивідуальна профілактика, спрямована, перш за все на запобігання злочинності неповнолітніх осіб, оскільки впливає безпосередньо на всіх молодих членів суспільства, докладаючи зусиль із правового та культурного виховання населення. Дана форма безпосередньо пов'язана із тлумаченням сутності негативу злочинної поведінки та роз'ясненням неприпустимості вчинення злочинів. В свою чергу, безпосередня індивідуальна профілактика, має на меті виховний вплив на особу чи групу осіб, що збирається вчинити злочин чи вважає їх вчинення нормальним. Таким чином спричиняє загрозу поширення злочинної поведінки серед соціуму та може впливати на формування позитивного враження про злочинність в осіб, які до неї відношення не мають. Також, пост-кримінальна профілактика здійснюється спеціально уповноваженими особами з метою роз'яснення та тлумачення особі, яка відбула чи тільки отримала покарання у будь-якому його вигляді, або після вчинення злочину сутності діяння, вчиненого нею. Полягає

у використанні ряду психологічних та виховних методик і схем кінцевою метою яких є запобігання повторності вчинення злочинів даною особою [26]. Таким чином, індивідуальна профілактика може бути диференційована на відповідні етапи, в межах яких до особи застосовуються різні заходи та засоби впливу. Водночас запобігання кримінальним правопорушенням надає змогу створити більш універсальний механізм впливу, якого достатньо як для утримання особи від вчинення суспільно небезпечного діяння (наприклад, якщо індивідуально-профілактичне запобігання застосовується відносно особи, яка вчинила адміністративне правопорушення або кримінальний проступок), так і для вчинення повторного кримінального правопорушенням.

Отже, індивідуальна профілактика – це своєчасний вплив на особу можливого злочинця, в другому – під індивідуальною профілактикою вже розуміється конкретний набір дій з виявлення зазначеної вище особи. Виходить, що прихильники першого визначення обстоюють необхідність початку індивідуальної профілактики лише після надходження з якогось джерела інформації про особу, стосовно якої необхідно провести антикриміногенні дії, а прихильники другого визначення окремо наголошують на необхідності діяльності уповноважених органів з виявлення подібних осіб самотужки без очікування якихось сигналів. На наш погляд, другий підхід до визначення індивідуальної профілактики є трохи ширшим та більше відповідає загальній суті існування цього кримінологічного інституту [72]. Отже, виходячи із наведених позицій, індивідуально-профілактичне запобігання є більш широким поняттям відносно індивідуальної профілактики, оскільки включає в себе низку диференційованих способів здійснення позитивного впливу на особу кримінального правопорушника, який вчинив конкретний вид суспільно небезпечного діяння. Проте, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України, як вже було вище зазначено, є достатньо специфічним діянням як з огляду на те, що воно вчиняється шляхом бездіяльності, так і в частині непростого механізму визначення можливих способів індивідуально-профілактичного впливу на

осіб, які його вчиняють. У цьому контексті цікавим є те, що часто умисел на ухилення від сплати аліментів на утримання дитини пов'язується із економічним домашнім насильством, що підтверджують відповідні правові позиції Верховного Суду.

Так, відповідно до судової практики, 23 квітня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про видачу обмежувального припису строком на 6 місяців. За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке. Згідно з пунктами 3, 14, 17 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство - це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Згідно з пунктом 3 частини першої статті 350-4 ЦПК України у заяві про видачу обмежувального припису повинно бути зазначено обставини, що свідчать про необхідність видачі судом обмежувального припису, та докази, що їх підтверджують (за наявності). Під час вирішення питання про наявність підстав для видачі обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві. Установивши, що конфлікти між сторонами виникають, у тому числі, з ініціативи заявника, яка хоче виселити ОСОБА_2 із квартири, в якій вони разом проживають, систематичні звернення заявника до правоохоронних органів з приводу нанесення їй тілесних ушкоджень не

призвели до встановлення у визначеному законодавством порядку винуватості ОСОБА_2 у їх виникненні, Верховний Суд погодився з висновком судів першої та апеляційної інстанцій про відсутність правових підстав для видачі обмежувального припису стосовно ОСОБА_2. *Верховний Суд дійшов висновку про те, що сам по собі факт несплати комунальних платежів та аліментів на утримання матері, з урахуванням того факту, що ОСОБА_1 отримує пенсію та на власний розсуд розпоряджається нею, не свідчать про економічне насильство з боку сина та не є підставою для видачі обмежувального припису коштів на утримання непрацездатних батьків, позиція суду надає підставу для констатації, що несплата аліментів не вважається видом домашнього насильства. У цьому контексті цікавою також є інша позиція.*

Так, 06 лютого 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження без повідомлення учасників справу за заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про видачу обмежувального припису. За результатами розгляду Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду прийняв постанову, в якій зазначив таке. Під час вирішення питання про наявність підстав для видачі обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві. Звертаючись до суду із заявою про видачу обмежувального припису, ОСОБА_1 посилялась на те, що ОСОБА_2 вчиняв неодноразово щодо неї психологічне та фізичне насильство, з приводу чого вона неодноразово зверталась до правоохоронних органів, зокрема 26 квітня 2019 року, у зв'язку з тим, що ОСОБА_2 протягом двох останніх років безперервно та систематично здійснює щодо неї домашнє насильство. Разом із тим будь-яких даних про притягнення ОСОБА_2 за вказаною заявою його дружини до будь-якого виду юридичної відповідальності матеріали справи не містять. Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що сам

факт неодноразового звернення ОСОБА_1 до різних органів з підстав вчинення щодо неї психологічного та фізичного домашнього насильства свідчить про наявність тривалого конфлікту між заявником та заінтересованою особою, але не підтверджує факту того, що ОСОБА_2 вчинив щодо неї домашнє психологічне насильство, що є необхідною умовою для можливості застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, які визначені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Оскільки ОСОБА_1 не надала беззаперечних доказів на підтвердження вчинення ОСОБА_2 постійного та безперервного домашнього насильства у розумінні Закону, а суди не встановили випадків домашнього насильства стосовно ОСОБА_1 та дітей, а також ризиків настання насильства у майбутньому, відсутні підстави для задоволення заяви ОСОБА_1 про видачу обмежувального припису. Верховний Суд вказав, що між сторонами існує спір щодо розірвання шлюбу, стягнення аліментів та визначення місця проживання дітей, що регулюється, зокрема, нормами СК України та ЦК України. Зазначений спір не може бути вирішений шляхом застосування вказаних заявником заходів обмежувального припису ст. 91-1 КК України є одним із видів індивідуально-профілактичного запобігання, які є достатньо персоніфікованими, оскільки визначення доцільності їх застосування та конкретного виду залежить від обставин кримінального правопорушення (домашнього насильства), яке вчинила така особа. Аналіз таких заходів надає підставу для констатації, що окремі із них були б ефективними у застосуванні до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України як заходи кримінально-правового та кримінологічного впливу.

Водночас, необхідно зауважити, що вивчення сучасної судової практики надає підставу для констатації, що більшість способів здійснення індивідуально-профілактичного запобігання знаходяться у площині заходів кримінально-правового впливу. Проте, як вже було зазначено види покарань,

які застосовуються до таких осіб не можна оцінити ані як ефективні, ані як такі, що здатні вирішити конкретну кримінологічну проблему в частині ухилення від сплати коштів на утримання дітей.

Так, відповідно до вироку Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 15 листопада 2023 року (справа № 699/1342/23), на розгляд надійшов обвинувальний акт у кримінальному провадженні № 12023255310000596 за обвинуваченням ОСОБА_4 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 164 КК України. До обвинувального акта додано письмову заяву ОСОБА_4, яка складена за участю захисника ОСОБА_5, у якій ОСОБА_4 зазначає, що свою винуватість у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України, він беззаперечно визнає; згоден з встановленими досудовим розслідуванням обставинами; йому роз'яснено та зрозуміло зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин, а також у заяві вказано про його обізнаність стосовно того, що у разі надання згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку він буде позбавлений права оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, не дослідження доказів у судовому засіданні або з метою оскарження встановлених досудовим розслідуванням обставини. Обвинувачений повідомив про свою згоду на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні без проведення судового розгляду в судовому засіданні без його участі. У вказаній заяві захисник ОСОБА_5 підтвердив добровільність беззаперечного визнання винуватості ОСОБА_4, згоду останнього з встановленими в результаті досудового розслідування обставинами і згоду ОСОБА_4 на розгляд обвинувального акта за його відсутності. Ураховуючи, що обвинувачений беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, відповідно до положень ч. 1 ст. 302 КПК України в обвинувальному акті прокурор виклав клопотання про розгляд даного кримінального провадження у спрощеному

порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні. ОСОБА_3 визнати винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1ст.164 КК України та призначити йому покарання у вигляді громадських робіт на строк 100 (сто) годин. Запобіжний захід щодо ОСОБА_4 не застосовувати [42]. Отже, фактично, наведений приклад свідчить про те, що визнання своєї винуватості надало суду підставу вважати, що така особа стала на шлях виправлення та втратила суспільну небезпечність. Проте, кількість обвинувальних вироків, винесених за ч. 2 ст. 164 КК України свідчить про наявність низки непоодиноких випадків, коли такі особи вчиняють повторно ухилення від сплати аліментів на утримання дитини незалежно від його позитивної посткримінальної поведінки при вчиненні такого діяння в перший раз.

Відповідно до вироку Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 14 листопада 2023 року (справа № 159/6773/23), рішенням Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 12.04.17, ОСОБА_2 зобов'язано сплачувати на користь ОСОБА_3 аліменти на дітей ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, та ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_3, в твердій грошовій сумі, в розмірі по 700 гривень щомісячно на кожну дитину, починаючи з 06.03.17 і до досягнення старшою дитиною повноліття. Будучи ознайомленим з вказаним судовим рішенням та знаючи про покладений на нього обов'язок щодо сплати аліментів на дітей, в період часу з 01.09.20 по 01.09.23, ОСОБА_2 злісно ухилявся від їх сплати. Так, ОСОБА_2 у вказаний період часу, будучи працездатним, не маючи жодних обмежень до фізичної праці та протипоказань по стану здоров'я, будучи попередженим про кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів, ігноруючи вимоги головного державного виконавця Ковельського ВДВС у Ковельському районі Волинської області ЗМУЮ про необхідність виконання аліментних зобов'язань за рішенням Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 12.04.17, порушуючи вимоги ст.51 Конституції України, глави 15 Сімейного Кодексу України, ст. 8, 12 Закону України «Про охорону

дитинства», згідно з якою батьки зобов'язані утримувати дітей до досягнення ними повноліття та забезпечувати інтереси дітей, не пред'явивши документів, які б свідчили про неможливість працевлаштування чи погіршення стану здоров'я у виконавчу службу, пред'являв, в центр зайнятості з приводу працевлаштування не звертався, офіційно не працевлаштовувався, у встановленому законом порядку інвалідом не визнаний, аліменти не виплачував, внаслідок чого за вказаний вище період утворилась заборгованість по сплаті коштів на утримання неповнолітніх дітей дочки ОСОБА_4 та сина ОСОБА_5, у розмірі 93812 гривень, що сукупно перевищує суму виплат за три місяці відповідних платежів. ОСОБА_2 визнати винуватим у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч.1 ст.164 КК України, і призначити йому покарання у виді 80 (вісімдесяти) годин громадських робіт [40]. Наведений приклад демонструє зворотну ситуацію, оскільки тут особа не зробила спроб пояснити зміст своєї протиправної поведінки, проте, не дивлячись на це, судом також було призначено покарання у виді громадських робіт. Проте, також необхідно відмітити, що окрім кримінального покарання та адміністративного стягнення, у Законі України «Про виконавче провадження» передбачені інші заходи впливу, котрі також можна вважати заходами індивідуально-профілактичного впливу. Водночас, аналіз таких заходів надає підставу для констатації, що у сучасних умовах (зокрема, пов'язаних із дією особливого правового режиму воєнного стану) окремі із них потребують доопрацювання та перегляду.

Так, наприклад, у роз'ясненнях Міністерства юстиції щодо тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України зазначено, що ключовою фігурою у процесі примусового виконання рішень є боржник. Як свідчить практика роботи органів державної виконавчої служби, боржники у процесі виконання рішень, як правило, продовжують ухилятися від виконання своїх зобов'язань. При цьому, одним із способів ухилення від виконання своїх зобов'язань є виїзд боржника за межі України, в тому числі на постійне місце проживання. Разом з цим необхідно зазначити, що згідно з вимогами статті

б Закону України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" ухилення громадянина від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням, рішенням іншого органу (посадової особи) або якщо щодо нього діють не врегульовані аліментні, договірні чи інші невиконані зобов'язання, є підставою для тимчасової відмови громадянину у виїзді за межі України. З прийняттям 04.11.2010 Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб)» відповідні зміни внесені також до Закону України «Про виконавче провадження», який визначає умови та порядок виконання рішень судів та рішень інших органів (посадових осіб). Так положеннями статті 11 цього Закону надано право державному виконавцю у процесі здійснення виконавчого провадження, у разі ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, звертатися до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника - фізичної особи або керівника боржника - юридичної особи за межі України - до виконання зобов'язань за рішенням [138]. Проте, в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану питання доцільності у застосуванні до окремих категорій аліментнозобов'язаних осіб такого обмеження у праві виїзду за межі України потребує додаткового перегляду. Необхідно зауважити, що відповідно до чинного законодавства більшість військовозобов'язаних чоловіків не мають права на виїзд за межі України до припинення дії особливого правового режиму воєнного стану чи відповідного дозволу. Це саме стосується і військовозобов'язаних жінок.

У вищевказаних роз'ясненнях визначено, що за правилами статті 377-¹ Цивільного процесуального кодексу України питання про тимчасове обмеження боржника - фізичної особи або керівника боржника - юридичної особи у праві виїзду за межі України при виконанні судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) вирішується судом за місцезнаходженням

органу державної виконавчої служби за поданням державного виконавця, погодженим з начальником відділу державної виконавчої служби. В подальшому відповідна ухвала суду направляється державним виконавцем до Державної прикордонної служби України, згідно якої боржник зараховується до певного списку, який є на особливому контролі та на якого в подальшому поширюється обмеження щодо перетину кордону України. І лише у випадку виконання боржником своїх зобов'язань ця особа знімається з контролю Державною прикордонною службою України на підставі відповідної постанови державного виконавця. Отже боржникам таки варто задуматись над виконанням своїх зобов'язань, особливо якщо вони зібрались відпочивати на мальовничих панорамах екзотичних країн. Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок про те, що чітке та своєчасне виконання законів, владних рішень підвищує авторитет держави та викликає довіру власних громадян, однак без взаємодопомоги та розуміння між ними досягнення позитивного результату є неможливим [138]. Отже, враховуючи сучасні реалії, наразі такий вид впливу на боржників можна оцінити як малоефективний та, навіть, - неієвий. Непоодинокими також є випадки виникнення проблем під час розгляду судами ситуацій застосування до аліментнозобов'язаних осіб і інших видів впливу, передбачених у Законі України «Про виконавче провадження».

Так, наприклад, Полонський районний суд Хмельницької області визнав неправомірними постанови, які виніс державний виконавець боржникові за аліментами: про тимчасове обмеження його у праві керування транспортними засобами, користування зброєю, виїзду за межі України та арешт коштів. Постанови щодо виїзду за кордон та арешт рахунків суд скасував (дві інші раніше скасував держвиконавець). З проханням визнати неправомірними дії та рішення головного державного виконавця Полонського відділу ДВС щодо встановлення тимчасового обмеження у цих правах, а також щодо розрахунку заборгованості зі сплати аліментів у розмірі 62787 грн, та зобов'язати його усунути порушення, до суду звернувся житель Шепетівського району. Заявник розповів, що у фактичних шлюбних стосунках у нього народилася донька, яку

він утримував та якій продовжував матеріально допомагати після розриву стосунків з її матір'ю. Минулого року йому стало відомо, що за рішенням суду з нього стягнуто аліменти на дитину в розмірі 1200 гривень щомісячно, починаючи з 2018 року й до досягнення нею повноліття. У липні 2022 року мати пред'явила виконавчий лист до примусового виконання. У відділі ДВС йому нарахували 62787 гривень заборгованості за аліментами з 2018 року, а не з дня пред'явлення виконавчого листа до виконання, що, на його думку, незаконно. Окрім того, поліцейські у нього вилучили посвідчення водія, пояснивши постановою ДВС. Згодом він дізнався й про інші постанови про тимчасове обмеження прав і арешт рахунку. У судовому засіданні державний виконавець пояснив, що суму заборгованості він вирахував з тієї дати, яка зазначена у виконавчому документі та рішенні суду. Оскільки сукупний розмір перевищував суму відповідних платежів понад чотири місяці, тому він правомірно виніс оскаржувані постанови [161]. Необхідно зауважити, що відповідно до положень Закону України «Про виконавче провадження», більшість із наведених заходів впливу, які можуть застосовуватись до боржників, передбачає різний механізм, пов'язаний із неможливістю їх застосування до окремих категорій аліментнозобов'язаних осіб. Так, наприклад, окремі заходи не застосовуються якщо вони унеможливають виконання боржниками своїх службових обов'язків, або є єдиним способом матеріального забезпечення. Це також може призводити до втрати можливості здійснювати на особу належний та ефективний вплив.

Продовжуючи приклад із судової практики, необхідно зауважити, що у зв'язку з призовом боржника на військову службу суд скасував дві постанови щодо нього – про тимчасове обмеження у правах керування ТЗ та користування зброєю. Місцевий суд зауважив, що питання розміру заборгованості зі сплати аліментів, який вирахував держвиконавець, вже було предметом судового розгляду за позовом боржника й постановою Хмельницького апеляційного суду йому відмовлено у задоволенні позову. Зокрема, з підстави відсутності доказів, які б підтверджували, що чоловік

матеріально допомагав дочці у розмірі, визначеному рішенням суду. «Таким чином, вимога скарги про визнання неправомірними дій та рішень державного виконавця щодо розрахунку заборгованості зі сплати аліментів станом на 30.01.2023 року в розмірі 62787,10 грн є неправомірною, а тому до задоволення не підлягає», – констатував суд. Водночас суд зазначив, що підставою для застосування державним виконавцем до боржника тимчасових обмежень прав, є наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, починаючи з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. За матеріалами справи, 21 липня 2022 року стягувачка аліментів пред'явила виконавчий лист до примусового виконання у Полонській відділ ДВС, де держвиконавець розрахував суму заборгованості за аліментами [161]. Не позбавленими окремих прогалин залишаються і інші заходи, зокрема, пов'язані із обмеженням права на користування зброєю.

Під час виконавчого провадження питання дотримання справедливого балансу між інтересами суспільства та інтересами боржника має бути проаналізованим при вчиненні виконавцем своїх дій. Державні виконавці отримали нові повноваження під час здійснення виконавчих проваджень щодо стягнення аліментів та щодо встановлення побачення з дитиною. Оскільки ці повноваження обмежені лише наступним факультативним судовим контролем, то це ставить боржника в невідгідне становище. Створений для запобігання свавіллю механізм судового контролю в цьому випадку не завжди може забезпечити дотримання справедливого балансу, оскільки у справах про стягнення аліментів він є наступним факультативним, а не попереднім обов'язковим, як у разі виконання інших видів судових рішень. Тож цілком реальною є небезпека зловживань з боку виконавців під час виконання рішень зі стягнення аліментів. Судова практика свідчить про зловживання з боку виконавців. Для належного дотримання справедливого балансу потрібно розширити перелік випадків, за яких заборонено застосовувати певні види обмежень щодо боржників. Слід заборонити встановлювати тимчасове

обмеження боржника у праві виїзду за межі України у разі потреби надання невідкладної медичної допомоги, яка з об'єктивних причин не може бути надана в Україні. Необхідно зробити застереження щодо права виконавця встановлювати обмеження боржника у праві користування зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, у разі якщо боржника взято під захист як особу, яка бере участь у кримінальному провадженні. Крім того, слід заборонити виконавцям встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання, якщо воно є основним законним джерелом засобів для існування [69]. Отже, до індивідуально-профілактичних заходів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей доцільно віднести: 1) унормування заходів впливу, передбачених у Законі України «Про виконавче провадження» та приведення їх у відповідність особливостям правового режиму воєнного стану; 2) забезпечення диференційованого покарання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України; 3) створення персоналізованих програм виправлення осіб, які ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей.

Таким чином, проведене дослідження надало можливість підсумувати, що індивідуально-профілактичний вплив надає можливість витіснити кримінально протиправні настанови конкретної особи та забезпечити у такий спосіб дієвість та динамізм кримінологічної політики. Водночас, практично реалізація механізму індивідуально-профілактичного запобігання є достатньо складною та, здебільшого, покладається виключно на підрозділи Національної поліції. Тому, якщо у випадку вчинення особою більш тяжких кримінальних правопорушень таке запобігання може мати позитивний ефект, то стосовно діянь, які вчиняються шляхом бездіяльності (як і ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, передбачене ст. 164 КК України) виникає низка проблемних аспектів, пов'язаних із особливостями визначення ступеню суспільної небезпечності кримінального правопорушника.

Теоретично, обмежувальні заходи, передбачені ст. 91-1 КК України є одним із видів індивідуально-профілактичного запобігання, які є достатньо персоніфікованими, оскільки визначення доцільності їх застосування та конкретного виду залежить від обставин кримінального правопорушення (домашнього насильства), яке вчинила така особа. Аналіз таких заходів надає підставу для констатації, що окремі із них були б ефективними у застосуванні до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України як заходи кримінально-правового та кримінологічного впливу. Вивчення сучасної судової практики надає підставу для констатації, що більшість способів здійснення індивідуально-профілактичного запобігання знаходяться у площині заходів кримінально-правового впливу. Проте, як вже було зазначено види покарань, які застосовуються до таких осіб не можна оцінити ані як ефективні, ані як такі, що здатні вирішити конкретну кримінологічну проблему в частині ухилення від сплати коштів на утримання дітей.

До індивідуально-профілактичних заходів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей доцільно віднести: 1) унормування заходів впливу, передбачених у Законі України «Про виконавче провадження» та приведення їх у відповідність особливостям правового режиму воєнного стану; 2) забезпечення диференційованого покарання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України; 3) створення персоналізованих програм виправлення осіб, які ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей.

Висновки до 3 розділу

Вказано, що загальносоціальне запобігання як елемент кримінологічної політики передбачає здійснення відповідними суб'єктами діяльності на таких мікрорівнях: 1) соціально-економічне запобігання; 2) організаційно-правове запобігання; 3) соціально-ідеологічне запобігання. У більшості випадків

наведені мікрорівні є найбільш комплексними та надають можливість створити відповідний ефективний механізм.

Доведено, що до організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та адміністративного арешту; 2) систематизувати та диференціювати підхід до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшити відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормувати діяльність виконавця із обчислення розміру заборгованості із сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу.

Визнано доцільним внести зміни до ст. 183-1 КУпАП в частині зменшення терміну несплати аліментів з шести до двох місяців надасть можливість розмежувати межі адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини за ознакою злісності для визначення ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України – крізь призму тримісячного терміну. Відповідні зміни мають бути внесені і до інших законодавчих актів (Закон України «Про виконавче провадження», Сімейний кодекс України тощо). До віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням,

передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) спрощення процедури звернення з заявою про стягнення аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів. Зазначено, що індивідуально-профілактичний вплив надає можливість витіснити кримінально протиправні настанови конкретної особи та забезпечити у такий спосіб дієвість та динамізм кримінологічної політики. Водночас, практично реалізація механізму індивідуально-профілактичного запобігання є достатньо складною та, здебільшого, покладається виключно на підрозділи Національної поліції. Тому, якщо у випадку вчинення особою більш тяжких кримінальних правопорушень таке запобігання може мати позитивний ефект, то стосовно діянь, які вчиняються шляхом бездіяльності (як і ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, передбачене ст. 164 КК України) виникає низка проблемних аспектів, пов'язаних із особливостями визначення ступеню суспільної небезпечності кримінального правопорушника.

До індивідуально-профілактичних заходів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей доцільно віднести: 1) унормування заходів впливу, передбачених у Законі України «Про виконавче провадження» та приведення їх у відповідність особливостям правового режиму воєнного стану; 2) забезпечення диференційованого покарання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України; 3) створення персоналізованих програм виправлення осіб, які ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження є завершеною працею, в якій сформульовано концептуальні положення, засновані на комплексному аналізі теоретичних напрацювань, а також існуючої статистичної інформації та судової практики, спрямовані на вирішення актуальної теоретико-прикладної проблеми – унормування підходів до кримінологічної характеристики та створення стратегії запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей. Основні результати дисертації полягають у такому:

1. Визначено, що до факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей необхідно віднести: 1) соціальні фактори; 2) нормативно-правові фактори; 3) інституційні фактори; 4) кримінологічні фактори. До соціальних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей доцільно відносити: 1) запобігання потенційній депопуляції населення, зумовленій диспропорцією між кількісним показником народжуваності та смертності; 2) забезпечення належних умов виховання дитини, отримання нею освіти, щорічного оздоровлення та задоволення інших особистісних потреб, пов'язаних із дорослішанням; 3) забезпечення функціонування та популяризації інституту шлюбу та батьківства; 4) забезпечення соціально-економічного складника державотворення шляхом розбудови нового покоління працездатних громадян.

Нормативно-правовими факторами соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення особи від сплати аліментів на утримання дітей необхідно віднести: 1) необхідність у дотриманні вимог міжнародних правових актів та рекомендацій; 2) забезпечення реалізації іншими нормативно-правовими актами у сфері захисту сімейних прав своїх безпосередніх завдань; 3) забезпечення рівних прав батьків на матеріальне

забезпечення та участь у вихованні дитини; 4) забезпечення кореляції між кримінальним та іншими галузевими законодавствами.

До інституційних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей належить створення в державному апараті: 1) міжнародних інститутів; 1) відокремлених інститутів, у діяльність яких входить контроль та забезпечення виконання рішень суду з виплати аліментів на утримання дітей (виконавчі служби); 2) загальних інститутів, одним із напрямів діяльності яких є сприяння розвитку дітей (соціальні служби); 3) системи правоохоронних органів та суду, які забезпечують захист прав та свобод дітей за наявності певних умов (прокуратура, Національна поліція тощо).

До кримінологічних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення особи від сплати аліментів на утримання дитини віднесено: 1) рівень суспільної небезпечності кримінального правопорушення і потенційні наслідки для потерпілого, держави та суспільства; 2) відносну поширеність такого діяння, що свідчить про відсутність дієвих способів впливу; 3) ймовірність того, що діяння може входити до детермінаційного комплексу як самостійний чинник, який впливатиме на кількісно-якісний показник інших (зокрема, більш тяжких кримінальних правопорушень).

2. Аргументовано, що об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на одержання утримання від своїх батьків. Додатковим обов'язковим об'єктом цього суспільно небезпечного діяння необхідно вважати суспільні відносини, що забезпечують захист права неповнолітніх та/або непрацездатних дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток. До предмета кримінального правопорушення доцільно відносити: 1) аліменти за рішенням суду або за договором; 2) додаткові витрати, викликані особливими обставинами та призначені судом або передбачені договором

щодо сплати аліментів; 3) засоби утримання непрацездатних повнолітніх дітей.

З об'єктивної сторони досліджуване протиправне діяння виражається у бездіяльності та може вчинятись у таких двох формах як: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди. А тому склад цього суспільно небезпечного діяння є формально-матеріальним.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є спеціальним, що зумовлено тим, що вчинити його може лише особа, яка визнана аліментнозобов'язаною відповідно до рішення суду. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України характеризується умисною формою вини, здебільшого, це – прямий умисел, у поодиноких випадках – непрямий (евентуальний).

3. Доведено доцільність у зміні підходу до порядку звільнення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України від покарання та його подальшого відбування, що аргументовано мінімальною репресією передбачених кримінальним законодавством видів покарань, а також систематизованим судами автоматичним звільненням таких осіб від відбування покарання, що призводить до зведення ефективності каральних засобів до мінімального рівня.

4. Встановлено, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України не є розповсюдженими хоча і мають стабільно високий рівень. Так, у 2019 році кількість таких діянь складала 0,5 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2020 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та

31,1 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2021 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 33 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2022 році досліджуване діяння склало 0,2 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 40 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2023 році досліджуване діяння склало 0,3 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35,4 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

До загальних криминологічних тенденцій щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України віднесено: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішню кореляцію із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспективу потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів.

5. Узагальнено, що причини та умови злочинності оцінюються крізь формальний, матеріальний та юридичний критерії: 1) формальний критерій полягає в оцінці реального та прогнозованого впливу конкретного виду кримінального правопорушення на криминологічну ситуацію в країні чи окремому регіоні. Формальний критерій також застосовується для виокремлення типових криминогенних ризиків та загроз, які закладаються у стратегії та концепції запобігання злочинності; 2) матеріальний критерій полягає в оцінці потенціальних економічних збитків, до яких може призвести вчинення кримінального правопорушення; 3) юридичний критерій полягає в оцінці здатності кримінального та кримінального процесуального

законодавства виконувати своє завдання, яке полягає у запобіганні кримінальним правопорушенням.

Причини та умови ухилення від сплати аліментів на утримання дитини диференційовані таким чином: 1) психо-емоціональні та міжособистісні – причини та умови, які знаходяться у площині взаємовідносин між аліментнозобов'язаною особою та особою, яка проживає разом із дитиною; 2) корисливо-насильницькі – причини та умови, які зумовлені прагненням реалізувати умисел на домашнє насильство через економічний вплив. У такий спосіб кримінальний правопорушник реалізує власний корисливий мотив, а також через економічне насильство впливає на колишнього шлюбного партнера; 3) соціально-економічні – причини та умови, пов'язані із відсутністю можливості у аліментнозобов'язаної особи утримувати дитину через неналежне матеріальне забезпечення та/або незадовільне соціальне становище; 4) політичні – причини та умови, пов'язані із неможливістю утримувати дитину через незадовільні політичні процеси, зокрема – введення правового режиму воєнного стану, а також пов'язані із цим втрату робочого місця, труднощі у працевлаштуванні, внутрішнє переміщення тощо; 5) правові – причини та умови, пов'язані зі недоліками правового забезпечення порядку виконання та контролю виконавчою службою за виконанням рішень суду.

6. Доведено, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості. За соціально-демографічними ознаками особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України має

такі характеристики: чоловік (95,1 %) у віці 29-39 років (56,6 %), який має базову середню/профільну середню освіту (60 %), такий, що ніде не працює та не навчається (87,2 %), громадянин України (99,9 %). До морально-психологічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України віднесено: 1) наявність конативних (мотиваційно-рольових) порушень, що полягає у відсутності здатності особи до самовдосконалення та саморозвитку; 2) негативістську демонстративність поведінки, зумовлена агресивним ставленням до того із батьків, хто проживає із дитиною, її родичів або самої дитини; інколи така поведінка також може мати мотив викликати до себе жаль; 3) викривлене уявлення про морально-етичні та родинні цінності; 4) деструктуровану ієрархію ціннісного ряду; 5) низьку рухливість нервових процесів. До кримінально-правових характеристик віднесено такі: раніше вчиняли кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України (5 %), мають незняту/непогашену судимість (2%). До медичних ознак віднесено наявність психічних чи фізичних захворювань, які не виключають обов'язку особи сплачувати аліменти на утримання дитини.

7

.

В

и

з

н 8. Аргументовано, що до організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України віднесено: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та адміністративного арешту; 2)

щ

систематизацію та диференціацію підходів до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшення відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормування діяльності виконавця із обчислення розміру заборгованості із сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу. Визнано доцільним внести зміни до ст. 183-1 КУпАП в частині зменшення терміну несплати аліментів з шести до двох місяців, що надасть можливість розмежувати межі адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини за ознакою злісності для визначення ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України – крізь призму тримісячного терміну. Відповідні зміни мають бути внесені і до інших законодавчих актів (Закон України «Про виконавче провадження», Сімейний кодекс України тощо). До віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України доцільно віднести: 1) спрощення процедури звернення з заявою про стягнення аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів.

9. Визначено, що до індивідуально-профілактичних заходів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей доцільно віднести: 1) унормування заходів впливу, передбачених у Законі України «Про виконавче провадження» та приведення їх у відповідність особливостям правового

режиму воєнного стану; 2) забезпечення диференційованого покарання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України; 3) створення персоналізованих програм виправлення осіб, які ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей.

10. Запропоновано низку змін та доповнень до національного законодавства, зокрема:

– ч. 1 ст. 75 КК України викласти у такій редакції: *1. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене частиною третьою статті 127 цього Кодексу, а також ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, передбачене частиною другою статті 164 цього Кодексу при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.*

– ст. 164 КК України викласти у такій редакції:

Стаття 164. *Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей*

1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, -

карається штрафом від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею, -

обмеженням волі на строк від двох до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачені частиною першої цієї статті, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності у повному обсязі погасила заборгованість зі сплати коштів на утримання дітей (аліментів).

Примітка...

– ст. 183-1 КУпАП викласти у такій редакції:

Стаття 183⁻¹. Несплата аліментів

Несплата аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за два місяці з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, -

тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виконання суспільно корисних робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин.

Несплата аліментів на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний

розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання, -

тягне за собою виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк від п'яти до десяти діб.

Повторне протягом року вчинення правопорушення, передбаченого частинами першою або другою цієї статті, -

тягне за собою адміністративний арешт на строк від десяти до п'ятнадцяти діб.

Примітка. Під повторним вчиненням правопорушення у цій статті слід розуміти невжиття особою заходів щодо сплати аліментів протягом двох місяців з дня відбуття адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, призначеного з підстав, передбачених цією статтею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 5 ключових змін, що посилять відповідальність за несплату аліментів. URL: <https://oc.mk.court.gov.ua/sud1420/pres-centr/general/422020/>
2. Adán Nieto Martín, *Global Criminal Law. Postnational Criminal Justice in the Twenty-First Century* (Palgrave Macmillan Cham 2022). P. 102–103.
3. Fedchyniak, A., Danylevskyi, A., Nazymko, Y., Kuleshov, O. y Makarenko, T. (2022). Military administrations as an element of national security under international and Ukrainian legislation: Las administraciones militares como elemento de seguridad nacional en virtud de la legislación internacional y ucraniana. *Cuestiones Políticas*. № 40 (74), PP. 328-346.
4. Golovin D., Nazymko Ye., Koropatov O., Korniienko M. Electronic Evidence in Proving Crimes of Drugs and Psychotropic Substances Turnover. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022 № 2. P. 156-166.
5. Green paper on the approximation, mutual recognition and enforcement of criminal sanctions in the European Union (n 19). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52004DC0334>
6. Horoshko V., Nazymko Ye., Pavliutin Yu. Criminal procedure law of Ukraine in the context of European integration: problematic economic and legal issues, ways of reforming. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 No. 3. P. 48-52
7. Kuts V. (2016). Protydiia zlochynnosti: sutnist i zmist. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy* № 4. P. 103-112.
8. Kuts V. (2018). Mekhanizm zapobihannia zlochynnosti: teoretychnyi aspect. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 4. PP. 20-27.
9. Ley de Derechos de la Madre Tierra. URL: <http://www.planificacion.gob.bo/uploads/marcolegal/Ley%20N%C2%B0%20071%20DEREC%20HOS%20DE%20LA%20MADRE%20TIERRA.pdf>

10. Makarenko O.Y., Nazymko Ye.S., Krasnova Yu.A., Makarenko N.A., Doroshenko V.A. Problematic issues of attracting criminal responsibility for the crimes against industrial safety. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. № 4. S. 91-95.
11. Satzger H. (2019). The Harmonisation of Criminal Sanctions in the European Union. URL: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2019-007>.
12. Vitvitskyi S., Nazymko O., Ponomarova T. Economic component of the judicial career development system. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 9 No. 4, 2023. P. 72-78.
13. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Peculiarities of corruption risk management in economic activity. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 8 Number 3. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 42–47.
14. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Definition of criminal and illegal activities in the economic sphere. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 8. Number 4. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 34–40.
15. Volobuieva O., Severinova O., Ponomarova T. Socio-economic determinants and consequences of criminal offenses against sexual freedom and sexual inviolability. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 8. Number 5. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 86–92.
16. Zoumpoulakis K. (2022). Approximation of criminal sanctions in the European Union: A wild goose chase? URL: <https://doi.org/10.1177/20322844221119732>;
17. Агапова К.В. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/4/2.pdf>
18. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.

19. Бабенко А. М., Зубатенко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленням від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів. *Південноукраїнський правничий часопис №2*, 2021. С. 27-35.
20. Бабенко А.М., Бутирін Є.О., Борисова О.О. Діяльність органів державного управління та поліції у боротьбі з безпритульністю та груповими правопорушеннями неповнолітніх на українських землях у ХІХ – на початку ХХ століття: історичний та правовий вимір. *Південноукраїнський правничий часопис № 4*. 2021. С.15-22.
21. Бахновська І.П., Білоус І.М. Причини та умови скоєння службовими особами злочинів у сфері господарської діяльності. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/109.pdf
22. Белова О. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2006. 18 с.
23. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/6_2020/4.pdf
24. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 532 с.
25. Бондар Т.В., Ганюков О.А. Зовнішня міграція українців до та після повномасштабної агресії (порівняльний аналіз). URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/32_53_No-1-84_2023_ukr.pdf
26. Британська О.В. Поняття, напрями та заходи запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2020/75.pdf
27. Буга Г.С., Данилевська Ю.О. Кримінально-правова характеристика відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/153>
28. Буряк К. Кримінологічна характеристика особи кривдника, який вчиняє кримінальне правопорушення у побутовій сфері. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. Спеціальний випуск. № 1. С. 164-170

29. Буряк К. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень у сімейно-побутовій сфері. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-209-216.pdf

30. Буряк К.М. Причини та умови, які детермінують виникнення домашньої злочинності. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.1\(57\).280823](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.1(57).280823)

31. Василевич В. В. Поняття кримінологічної політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2013. Спецвипуск. Т. 2. С. 120–125.

32. Великанов С.В., Волобуєв А.Ф., Журавель В.А. Криміналістична профілактика економічних злочинів : науково-практичний посібник. Харків : Харків юридичний, 2006. 236 с

33. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. ДЮІ МВС України; ДНДІ МВС України. Київ, 2020. 381 с.

34. Вина у кримінальному праві. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 2(7). С. 280-281

35. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 05.01.2022 року (справа 495/11825/18). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102434835>

36. Вирок Брусилівського районного суду Житомирської області від 07 лютого 2024 року (справа № 275/194/24). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/116829444>

37. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 22 січня 2024 року (справа № 366/178/24). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/116472447>

38. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від (справа №345/617/24). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/116818676>
39. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 14 листопада 2023 року (справа № 159/6773/23). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/114876527>
40. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 01.07.2021 (справа № 159/408/18). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/98004301>
41. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 01 грудня 2023 року (№ 296/12123/23). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/115323057>
42. Вирок Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 15 листопада 2023 року (справа № 699/1342/23). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/114948977>
43. Вирок Косівського районного суду Івано-Франківської області від «05» грудня 2023 р. (справа 347/1192/23). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/115396648>
44. Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 22 січня 2019 року (№ 235/3059/18). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/79347661>
45. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 7 листопада 2022 року (справа № 307/850/16-к). URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/107143646>
46. Вітвіцька В. В. Удосконалення кримінально-правової відповідальності за порушення матеріальних інтересів неповнолітніх. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2000. № 3. С. 55-60.
47. Вітюк Д. ДО Поняття механізму запобігання злочинності. URL: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-5>

48. Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В. В. Голіни. Х.: Право, 2012. 304 с.
49. Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Національної Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Х. : Право, 2013. 2013 р. №2 (73). С. 193-201.
50. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навчальний посібник. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
51. Головкін Б.М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 1 (5). 2014. С. 1-8
52. Головкін Б.М. Про детермінацію злочинності. URL: 10.36695/2219-5521.1.2020.55
53. Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6113/1/Gutorova_Ponomarenko_32-49.pdf
54. Данильченко Ю.Б. Особливості детермінації порушення чинних на транспорті правил в Україні. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/280-283_20.pdf
55. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 20
56. Джужа О.М., Василевич В.В., Колб О.Г. та ін. Кримінологія: навчальний посібник. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
57. Довбань І. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2020/29.pdf
58. Дорош Л. В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей : автореф. на соискание уч. степени

канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право». Х., 1982. 18 с.

59. Дунас М.О. Службові особи, які вчиняють правопорушення у сфері господарської діяльності. *Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2019. С. 44–47.

60. Євтеєва Д.П. До питання про визначення предмета ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. № 3 (79). 2017. С. 58-67

61. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

62. Закон України 02.06.2016 № 1404-VIII «Про виконавче провадження». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

63. Закон України від 01.06.2000 № 1768-III «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1768-14>

64. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

65. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

66. Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2020. 287 с.

67. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Криминологія: навч. посіб. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2008. 292 с.

68. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженій Наказом Міністерства внутрішніх

справ України від 19.12.2017 № 1044. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

69. Іщенко Д.Ю Виконання судових рішень про стягнення аліментів в Україні: аналіз актуальних питань. URL:
<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ff662c4e-a6b3-4271-8c45-7d1b842f063d/content>

70. Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях: традиції та сучасність. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. 2017. С. 333–340;

71. Кізіменко Є.В. Спеціально-кримінологічне запобігання незаконному обігу зброї в Україні. URL:
https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/43.pdf

72. Кікалішвілі М. Методи індивідуальної профілактики корупційних злочинів. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/56.pdf>

73. Клименко О. Заходи спеціально-кримінологічної профілактики незаконного поводження зі зброєю. *Вісник Академії митної служби України*. 2010. № 2. С. 140–144.

74. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL:
https://zakon-rada-gov-ua.translate.google/?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc&_x_tr_hist=true#doc_info

75. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001#Text

76. Конвенція про права дитини. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

77. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

78. Корнякова Т., Юзікова Н. Кримінологічне значення соціальних протиріч у системі криміногенної детермінації в умовах демократичного суспільства. *Право України*. 2018. № 8. С. 183–194.

79. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, О.О. Володіна та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
80. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
81. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Сташиса, В. Тація. Київ : ІнЮре, 2003. 1196 с.
82. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 376 с.
83. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л.С. Сміяна, Ю.В. Нікітіна. МОН України. Київ, 2010. 495 с.
84. Кримінологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
85. Кримінологія: підручник / За заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
86. Кримінологія: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с
87. Кузьменко С.С. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc48/16.pdf>
88. Куликович А.Ю. Значення психологічних ознак особи злочинця: кримінологічний аналіз. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/16.pdf

89. Куликович А.Ю. Психологічні особливості особи злочинця. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/6/tom_2/41.pdf
90. Курс кримінології: Загальна частина : підручник / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 326 с
91. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. 167 с.
92. Литвинов О.М. Поняття і класифікація причин та умов, що сприяють вчиненню злочину. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0d7d8128-716d-4266-b60c-5f9f206cse6a/content#:~:text=%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE>
93. Медицький І.Б. «Економіка» кримінально-правового законотворення: сучасний стан проблеми. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/13571/1/%C2%AB%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%C2%BB%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B8.%20.pdf>
94. Назимко Є.С., Кисько А.І., Пономарьова Т.І. Класифікація кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 245–250
95. Назимко Є.С., Малаховська І.Б., Пономарьова Т.І. Нормативно–правове регулювання захисту персональних даних в електронних комунікаційних мережах. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 18. С. 169–175.
96. Назимко Є.С., Осипенко Р.І., Пономарьова Т.І. Фактори криміналізації порушень у сфері безпеки дорожнього руху. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 588 – 590.

97. Назимко Є.С., Пилипенко Є.О., Пономарьова Т.І. До проблеми запобігання транспортним кримінальним правопорушенням. *Держава та регіони*. 2023. № 1 (79). С. 282–286

98. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Детермінація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх осіб. *Нова архітектура безпекового середовища України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 грудня, 2022 р.). Харків: Юрайт, 2022. С. 114–117;

99. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Кримінологічне забезпечення архітектури безпекового середовища постконфліктних територій. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри*: зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 162-165.;

100. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І., Данилевська Ю.О., Юрченко Р.А. Запобігання статевим кримінальним правопорушенням, які вчиняються щодо дітей: теоретичні та практичні аспекти: науково-практичні рекомендації. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 100 с.

101. Назимко Є.С., Тіточка Т.І. Європейські стандарти захисту неповнолітніх осіб від статевих кримінальних правопорушень. *Кримінальна політика Європейського Союзу та України: проблеми інтеграції*. Збірник тез науково-практичної інтернет-конференції (28 листопада 2022 року, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, юридичний факультет). Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 85-89.

102. Назимко Є.С., Тіточка Т.І. Медіація як спосіб попередження кримінально протиправної діяльності неповнолітніх в Україні. *Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 16 вересня 2022. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2022. С. 40-43.

103. Назимко Є.С., Тіточка Т.І. Особа неповнолітньої жертви сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 листоп. 2022 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 92-95.

104. Назимко Є.С., Тіточка Т.І. Реабілітація підлітків, котрі постраждали від сексуального насильства: віктимологічна модель. *Еволюція конституційного, адміністративного та кримінального права за часи незалежності України* : збірник тез доповідей та повідомлень за матеріалами круглого столу, присвяченого 31-й річниці Незалежності України (м. Харків, 15 вересня 2022 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 82-86

105. Назимко Є.С., Тіточка Т.І., Гожій В.Д. Міжнародно-правове забезпечення протидії екстремізму та деокупації окупованих територій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №1. С. 374-378.

106. Назимко Є.С., Тіточка Т.І., Гожій В.Д. Правове забезпечення протидії екстремізму. *Правові новели*. 2022. № 16. С. 161-168

107. Назимко Є.С., Щербіна А.В., Пономарьова Т.І. Зарубіжний досвід кримінально–правового захисту автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя. *Держава та регіони. Серія Право*. 2022. № 4 (78). С. 115–121.

108. Назимко Є.С., Ялі А.С. Актуальні аспекти дослідження стану проблеми торгівлі дітьми. *Методологія сучасних наукових досліджень*: збірник наукових праць за результатами ХІХ Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 лютого 2023 р., м. Харків) / за заг. ред. К. Юр'євої. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2023. С. 252-255.

109. Наказ Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>

110. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. Мельника, М. Хавронюка. Київ : АСК, 2002. 1104 с.

111. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монограф. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с

112. Нікітін Ю.В., Нікітіна І.В. Роль соціального та біологічного у поведінці особи злочинця: кримінологічний аналіз. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c60275c6-de68-4a2c-8bbe-0df4c0af65e5/content#:~:text=%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0>

113. Ободов Н.А. Кількісно-якісні показники злочинності в Україні у 2020-2022 роках. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/59545/1/24%20%D0%9E%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%20%D0%9D.%D0%90.%2C.pdf>

114. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogl_iad_KCS_1.pdf

115. Однолько І. В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2013. № 4. С. 141–145.

116. Оксаніченко А.С. Поняття злісності за кримінальним правом України : дис... к-та юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро. 2020. 221 с.

117. Орлов Ю.В. Кримінологічні фактори криміналізації суспільно небезпечних діянь: методологічні засади дослідження. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3ace5452-0e5b-46ab-89b3-9e915ab71900/content>

118. Орлов Ю.В. Культурно-психологічні фактори екологічної злочинності в Україні. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1850>

119. Орлов Ю.В. Тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни: від ординарної злочинності до кримінального радикалізму. URL: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.09>

120. Орловська Н.А. Деякі питання побудови кримінально-правових санкцій у контексті процесів криміналізації та пеналізації. URL: <http://www.apdp.in.ua/v57/87.pdf>

121. Пащенко О.О. Криміналізація та соціальна обумовленість. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 41-76

122. Пащенко О.О. Співрозмірність позитивних і негативних наслідків кримінально-правової заборони. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14880/1/%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%92%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%9C%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC%20%D0%9F%D0%9E%D0%97%D0%98%D0%A2%D0%98% %D0%9D%D0%98.pdf>

123. Переверза О.Я., Кулава М.К., Філіпова Н.А. Проблемні питання кримінально-правової, кримінологічної характеристики та розслідування кримінальних проступків з ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2021/18.pdf

124. Погарченко Т. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з порушенням державних соціальних стандартів. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/09/29.pdf>

125. Пономаренко Ю.Г. Особистість злочинця у сфері незаконного наркообігу. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/17c4a569-0c46-4df6-8d5f-faa02224cc29/content>

126. Пономарьова Т. І. Міжнародне законодавство з питань звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: сучасний стан та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми розслідування злочинів*. Збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 1 липня 2014 року). Київ: КНАВС, 2014. С. 277–279.

127. Пономарьова Т. І. Теоретико–прикладні засади становлення та розвитку ювенальної віктимології в Україні : монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 368 с.

128. Пономарьова Т.І. Дія принципу «non bis in idem» у межах інституту судимості неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2015. №6. С. 195–200.

129. Пономарьова Т.І. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Вісник Кримінологічної асоціації України: збірник наукових праць*. 2014. №7. С. 195–203.

130. Пономарьова Т.І. Звільнення від покарання із направленням неповнолітнього до спеціальної навчально–виховної установи для дітей і підлітків. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: збірник матеріалів Міжнародної науково–практичної конференції 22 травня 2015 року. Харківський національний ун–т внутрішніх справ: ХНУВС, 2015. С. 82–84.

131. Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-%D0%BF#Text>

132. Постанова Верховного Суду від 26 травня 2020 року (справа № 313/1391/17, провадження № 51-6183км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564221>

133. Постанова Верховного Суду від 31 серпня 2022 року (справа № 522/5039/21, провадження № 61-4147св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106051894>

134. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року № 189 «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не

- мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-%D0%BF#Text>
135. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стягнення аліментів на утримання дитини». URL: <https://itd.rada.gov.ua/services/Petition/Index/7992>
136. Протиправна діяльність маргінальних молодіжних угруповань в Україні: поняття, кримінологічна характеристика та запобігання: навч. посібник / за заг. ред. д.ю.н., проф., заслуженого юриста України Топчія В. В. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. 232 с.
137. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с
138. Роз'яснення Міністерства юстиції щодо тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0031323-12#Text>
139. Рядінська В. О., Назимко Є. С. Сутність заборони виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, як антикорупційної заборони. *Держава та регіони*. 2023. №1. С. 126-131.;
140. Рядінська В.О., Назимко Є.С. Заборона на спонукання підлеглих до прийняття рішень, вчинення дій або бездіяльності всупереч закону як захід запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №1. С. 554-557 URL: http://lsej.org.ua/1_2023/128.pdf.
141. Семенишин М. О., Назимко Є. С., Тіточка Т. І. Організаційне забезпечення діяльності органів і підрозділів національної поліції України при запобіганні корисливо-насильницьким злочинам на території Донецької та Луганської областей. *Правова позиція*. 2022. № 1. С. 103-110.
142. Семенов І.В. Злочинне ухилення від утримання дітей або батьків (ст.ст. 164, 165 Кримінального кодексу України): досвід систематичного тлумачення ознак потерпілого. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 215–223

143. Сизоненко А.С. Індивідуально-профілактичні заходи у системі запобігання ювенальній злочинності в Україні. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/NP_2021_3-14.pdf
144. Сікан О. Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеськ. юрид. акад.». Одеса, 2023. 18 с.
145. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
146. Скрекля Л.І. Експерт як суб'єкт складу корупційного злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368-4 КК України. *Європейські перспективи*. 2017 р. № 3. С. 43–49.
147. Сокол О.О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який ухиляється від сплати аліментів. *Юридична наука*. № 1. 2015. С. 127-135
148. Сокол О.О. Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацевдатних батьків. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/_%D0%B4%D0%B8%D1%81_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82_0.pdf
149. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України/Draft of the new Criminal Code of Ukraine. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>
150. Тенденції злочинності. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2076>
151. Тимошенко В. І. Причини і умови злочинності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. : В. І. Шакун, В. І. Тимошенко та ін. Харків : Право, 2019. 544 с.
152. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології. *Збірник наукових праць*. Київ : ФОП Маслаков, 2021. С.139

153. Тичина Д.М. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2023/33.pdf

154. Тичина Д.М. Загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству в умовах війни. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/42.pdf

155. Тичина Д.М., Подсудевський І.В. Віктимізація сімейно-побутових відносин в Україні. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/35.pdf

156. Тіточка Т.І. Генеза кримінально-правового захисту прав неповнолітніх осіб в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 3.2021. С. 168-172

157. Тіточка Т.І. Загальносоціальне запобігання віктимній поведінці неповнолітніх осіб. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 1. 2022. С. 105-109

158. Тіточка Т.І. Специфічні риси неповнолітніх осіб як об'єктів віктимізації в Україні. *Право і суспільство*. № 5. 2022. С. 224-228

159. Туєв О. Кримінологічна політика і стратегії протидії рейдерству. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 185–190.

160. Туляков В. Проксимація кримінального законодавства України до права європейського союзу (методологія питання). URL: 10.33498/loou-2023-03-101

161. Ухвалені передчасно: суд визнав неправомірними постанови державного виконавця про тимчасове обмеження боржника у правах і арешт його коштів. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1401335/#:~:text=%D0%A3%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B4%D1%96%D0%BB%D1%96%20%D0%94%D0%92%D0%A1%20%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B8,%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%8F%2C%>

20%D0%BF%D0%BE%D1%8F%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D1%88
%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%
BE%D0%B2%D0%BE%D1%8E%20%D0%94%D0%92%D0%A1.

162. Фіалка М.І., Неповнолітня злочинність: сучасний стан та напрямки профілактики. URL: http://files.visnikkau.org/200001344-2233523267/Visnyk5_17.pdf

163. Чубарєв В.Л. Поняття та цілі покарання. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. К.: Правові джерела, 2002. С. 279–286.

164. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра, 2015. 420 с.

165. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Д. : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Ліра-ЛТД, 2011. 548 с.

166. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД, 2012. С.118

167. Шевченко Д.А. Принцип індивідуалізації покарання в кримінальному праві України: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. 2014. 222 с.

168. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 179–183.

169. Шинальський О.І. Покарання в системі засобів протидії злочинності : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;

кримінально-виконавче право. Київ: Національна Академія наук України Інститут Держави і права ім. В.М. Карецького, 2010. 219 с.

170. Шинкарьов Ю.В. Основні засади індивідуалізації покарання за Кримінальним Уложением 1903 року. *Збірник наукових праць Харківськ. нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди*. Сер. Право. 2012. Вип. 18. С. 98–105

171. Шкодяк А.І. Поняття та значення кримінально-правової компаративістики URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/917915.pdf>.

172. Юзікова Н.С. Довіра до інститутів суспільства у формуванні мотивації до прийнятної поведінки неповнолітніх: ретроспективний аналіз. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.- практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) / у 2 ч. редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 100-105

173. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні : автореф. дис. ... док. юрид. наук – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків, 2017. 38 с.

174. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 2 / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1999. 742 с.

175. Юрченко О.Ю. Аналіз віктимності в корисливих, насильницьких злочинах та злочинах із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_2/29.pdf

176. Яковлева Т.К. Вина як ознака суб'єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. м. Львів, 18–19 лютого 2022 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2022. С. 41-44

177. Яковлева Т.К. Об'єктивні ознаки ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 Кримінального кодексу України). *Юридичний бюлетень*. 2023. Випуск 29. С. 375-382

178. Яковлева Т.К. Кримінологічна структура особи, яка ухиляється від сплати аліментів на утримання дітей. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 604-607

179. Яковлева Т.К. Кримінологічна характеристика ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4. С. 276-281

180. Яковлева Т.К. Кримінологічні чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів. Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 453-455

181. Яковлева Т.К. Особливості визначення меж кримінальної відповідальності та покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 398-403

182. Яковлева Т.К. Причини та умови, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 Кримінального кодексу України. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 355-361

ДОДАТКИ
Додаток А
Акти впровадження

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

доктор юридичних наук, професор

Єгор НАЗИМКО

« 19 » 09 2024 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНЮК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Яковлевої Тетяни Костянтинівни на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін. Зокрема в частині:

– загальних кримінологічних тенденцій щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із

механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів;

– причин та умов ухилення від сплати аліментів на утримання дитини, які диференційовано на такі: 1) *психо-емоціональні та міжособистісні* – причини та умови, які знаходяться у площині взаємовідносин між аліментнозобов'язаною особою та особою, яка проживає разом із дитиною; 2) *корисливо-насильницькі* – причини та умови, які зумовлені прагненням реалізувати умисел на домашнє насильство через економічний вплив. У такий спосіб кримінальний правопорушник реалізує власний корисливий мотив, а також через економічне насильство впливає на колишнього шлюбного партнера; 3) *соціально-економічні* – причини та умови, пов'язані із відсутністю можливості у аліментнозобов'язаної особи утримувати дитину через неналежне матеріальне забезпечення та/або незадовільне соціальне становище; 4) *політичні* – причини та умови, пов'язані із неможливістю утримувати дитину через незадовільні політичні процеси, зокрема – введення правового режиму воєнного стану, а також пов'язані із цим втрату робочого місця, труднощі у працевлаштуванні, внутрішнє переміщення тощо; 5) *правові* – причини та умови, пов'язані зі недоліками правового забезпечення порядку виконання та контролю виконавчою службою за виконанням рішень суду;

– морально-психологічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України, диференційованих на такі: 1) наявність конативних (мотиваційно-рольових) порушень, що полягає у відсутності здатності особи до самовдосконалення та саморозвитку; 2) негативістська демонстративність поведінки, зумовлена агресивним ставленням до того із батьків, хто проживає із дитиною, її родичів або самої дитини; інколи така поведінка також може мати мотив викликати до себе жаль; 3) викривлене уявлення про морально-етичні та родинні цінності; 4) деструктурована ієрархія ціннісного ряду; 5) низька рухливість нервових процесів;

Декан факультету

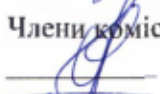

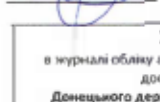
 Ольга КОВАЛЬОВА

Завідувач кафедри

 Андрій УДОД

Голова комісії:

 Ганна БУГА

Члени комісії:

 Ольга ГАПОНЮК

 Андрій ЗАХАРЧЕНКО

 Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

<p>ЗАРЕЄСТРОВАНО в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ « 19 » 04 2019 Науковий співробітник ВОНР  (підпис, прізвище)</p>

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
доктор юридичних наук, професор


_____ **Єгор НАЗИМКО**
« 09 » _____ 2024 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії:

Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Андрій УДОД, завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 3, кандидат юридичних наук

3. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням, доктор юридичних наук, старший дослідник

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Яковлевої Тетяни Костянтинівни на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального права та кримінології.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– системи віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) спрощення процедури звернення з заявою про

стягнення аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів;

– аргументів на користь думки, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей, зокрема: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості;

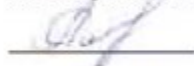
– систематизації організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, які диференційовано на такі: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та адміністративного арешту; 2) систематизація та диференціація підходів до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшення відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормування діяльності виконавця із обчислення розміру заборгованості із сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу;

– теоретичних підходів до визначення форм реалізації об'єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, які диференційовані на: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Додатково аргументовано, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди, а тому склад цього суспільно небезпечного діяння є матеріальним;

– аргументів щодо доцільності вважати ухилення від сплати аліментів на утримання дітей діянням, що може бути вчинено з прямим або непрямим умислом. Аргументовано, що непрямий умисел може мати місце у

випадках, коли відсутня вольова ознака і хоча особа розуміє суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачає його суспільно небезпечні наслідки, але не хоче/не припускає їх настання, оскільки вважає, що дитина утримується другим із батьків, державою тощо.

Голова комісії:



Ганна БУГА

Члени комісії:



Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

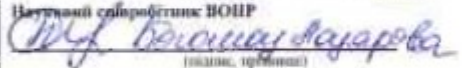


Андрій УДОД



Тетяна ПОНОМАРЬОВА



<p>ЗАРЕЄСТРОВАНО в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ « 19 » 04 2016р. Навчально-співробітниць ВОНП  (підпис, прізвище)</p>

Додаток Б

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Яковлева Т.К. Кримінологічна структура особи, яка ухиляється від сплати аліментів на утримання дітей. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 604-607

2. Яковлева Т.К. Кримінологічна характеристика ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4. С. 276-281

3. Яковлева Т.К. Причини та умови, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 Кримінального кодексу України. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 355-361

4. Яковлева Т.К. Об'єктивні ознаки ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 Кримінального кодексу України). *Юридичний бюлетень*. 2023. Випуск 29. С. 375-382

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Яковлева Т.К. Вина як ознака суб'єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. м. Львів, 18–19 лютого 2022 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2022. С. 41-44

2. Яковлева Т.К. Кримінологічні чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів. Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 453-455

3. Яковлева Т.К. Особливості визначення меж кримінальної відповідальності та покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Юридичні науки: проблеми та перспективи : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 398-403